CRKVA I HRVATSKO ISELJENIŠTVO

405.785 sor. 21

P/91

CRKVA I
HRVATSKO ISELJENIŠTVO

CRKVA I HRVATSKO ISELJENIŠTVO

Priredilo
VIJEĆE BK ZA HRVATSKU MIGRACIJU

KRŠĆANSKA SADAŠNJOST
Zagreb, 1982

NACIONALNA I SVEUČILIŠNA BIBLIOTEKA ZAGREB 8

Izdaje:
KRŠĆANSKA SADAŠNJOST, Zagreb, Marulićev trg 14
Odgovara:
Msgr. Vladimir Stanković, Zagreb, Kaptol 31
Tisak:
Kršćanska sadašnjost, Zagreb

UVOD

Izlaženje ove knjige nametnula je praktična potreba. Pripremajući predavanja za predmet »Pastoral selilaštva« — koji se po odluci Biskupske konferencije Jugoslavije mora od šk. god. 1981/82. predavati na svim teološkim učilištima hrvatskog jezičnog područja — uvidio sam da bi bogoslovima trebalo dati u ruke neki priručnik s osnovnim podacima o hrvatskim iseljenicima i radnicima na privremenom radu u inozemstvu. Mnoge informacije s tog područja bile su objavljene u monografiji »Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine« (Zagreb, 1980), no taj je zbornik u samih sedam mjeseci po izlaženju bio rasprodan. A budući da zbog općeg poskupljenja tiskarskih usluga i nestašice kvalitetnog papira nije moguće pristupiti tiskanju drugog izdanja te monografije, odlučili smo da uz pomoć moderne fototehnike iz zbornika prenesemo one dijelove koji nas trenutno najviše zanimaju. Znatnije dopune i prerade učinjene su u odsjeku o Hrvatima u susjednim zemljama, dok su tekstovi o našim ljudima u prekomorskim zemljama u cjelini preneseni uz neznatne ispravke i kratke nadopune o hrvatskom dušobrižništvu. Posljednji dio koji govori o našim radnicima na privremenom radu u inozemstvu obogaćen je najnovijim podacima, a dodane su i osnovne informacije o hrvatskoj inozemnoj pastvi.

Treba istaknuti da su u ovoj knjizi iz spomenute monografije preneseni tekstovi (doslovni ili prerađeni) ovih autora: Augustin Blazović (Gradišćanski Hrvati), Juraj Lončarević (Hrvati u Madžarskoj), Milutin Juranić (Hrvati u Rumunjskoj), Hinko Sirovatka (Hrvati u Čehoslovačkoj), Mario Spadanuda (Molizanski Hrvati), Jure Prpić (Hrvati u SAD i Kanadi), Prvislav Weissenberger (Hrvati u Čileu), Toni Mutnik (Australski Hrvati), Živko Kustić i Vladimir Stanković (ostali tekstovi).

Koristili smo se dosta obilno i knjigom Većeslava Holjevca: »Hrvati izvan domovine« (Zagreb, 1968), najviše u prikazivanju povijesti Hrvata u susjednim zemljama, zatim »Temama o iseljeništvu« Centra za istraživanje migracija Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, izvještajima iz »Vjesnika nadbiskupije splitsko-makarske« iz g. 1972, člancima »Glasa koncila« iz g. 1972, »Kane« 12/81, podacima iz »Općeg šematizma Katoličke Crkve u Jugoslaviji« iz g. 1975, te izvještajima Ravnateljstva za dušobrižništvo Hrvata u Argentini.

U Zagrebu, 1. svibnja 1982.

Vladimir Stanković

CRKVA PRED ČINJENICOM HRVATSKOG ISELJAVANJA U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

Osobita skrb Crkve u Hrvata za pojavu seljenja i za djelovanje među iseljenicima temelji se na činjenici što su Hrvati tijekom svoje novije povijesti došli u stanje koje opravdava da ih se nazove iseljeničkim narodom. Neposredno uoči drugoga svjetskog rata ondašnji ravnatelj Iseljeničkog muzeja u Zagrebu Milostislav Bartulica došao je do podataka prema kojima je u knjizi »Hrvatska domovina« mogao ustvrditi da je »svaki peti ili šesti Hrvat iseljenik«. Malo nakon drugoga svjetskog rata Večeslav Holjevac je u knjizi »Hrvati izvan domovine« morao pokazati da je taj omjer mnogo nepovoljniji, odnosno da je u iseljeništvu ili na privremenom radu izvan domovine zapravo svaki treći ili četvrti Hrvat. Stoga se svako ozbiljnije djelovanje među Hrvatima i za Hrvate neizbježno prelijeva preko političkih granica domovine među svu njezinu djecu po širokom svijetu. Stoga bi bilo nemoguće, neprirodno i neshvatljivo, a još manje prihvatljivo, da Crkva u hrvatskom narodu ne osjeća potrebu djelovanja

među iseljenicima. Otud i njezina potreba da što više zna o tim iseljenicima i radnicima na privremenom radu izvan domovine, potreba za što točnijim i što preglednijim podacima o hrvatskom iseljeništvu i seobama iz kojih je ono poteklo.

Prostorno, geografski, naši se iseljenici nalaze u susjednim zemljama, zatim u Americi, Sjevernoj i Južnoj, potom u Australiji, na Novom Zelandu, u Južnoj Africi i, napokon, u zemljama Zapadne Evrope, te u novije vrijeme u raznim državama evropskog Istoka, Bliskog istoka i Afrike. To je ujedno uglavnom i vremenski slijed iseljavanja. Iz naraštaja u naraštaj jača proces asimilacije, sljubljivanja s narodima među kojima doseljenici žive. Stoga hrvatske naseobine u neposrednom susjedstvu brojem opadaju. U novije vrijeme asimilacija je jača zbog industrijalizacije koja ljude izvlači iz čvrstih seoskih zajednica i u gradovima ih brzo miješa s drugima. Srećom što se u isto vrijeme pojavljuje pojačana briga Katoličke Crkve koja osobito novom liturgijom na živom narodnom jeziku uspješno budi i svijest narodne samobitnosti i okuplja sunarodnjake oko oltara i drugih izraza crkvenoga života u zajednici. Gdje je takav stav, na službene poticaje iz Rima, zauzela i mjesna Crkva zemlje useljenja, kao npr. u zemljama Zapadne Evrope, naši ljudi doista nalaze čvrsto savezništvo te Crkve za poštovanje i očuvanje cjelokupne svoje narodne, kulturne i vjerske baštine. Gdje je pak mjesna Crkva zemlje useljenja u tim pitanjima manje osjetljiva na smjernice Svete Stolice i manje prožeta poštovanjem izvornih vrijednosti dru-

gih naroda, tamo je i uspjeh crkvenog služenja iseljenicima znatno manji. Treba istaknuti da neke moderne države na Zapadu, primjerice Kanada, sve više poštuju nacionalnu samobitnost etničkih zajednica.

Razlozi iseljavanja uvijek su, kad je riječ o brojnijim skupinama, ekonomski i politički. I Hrvati su počeli u većem broju iseljavati kad su u njihovu domovinu stale stizati velike povijesne nesreće. Najteža je takva nesreća bila najezda Turaka. Od tada, od sredine 15. stoljeća, potječu sve hrvatske naseobine u susjednim zemljama: Italiji, Austriji, Mađarskoj, Čehoslovačkoj i Rumunjskoj. Tijekom nekoliko stoljeća turske vlasti i neprestanih pograničnih vojevanja stotine tisuća Hrvata odvedeno je u ropstvo u druge zemlje turske carevine, ali roblje se nije nigdje ustalilo, rastopilo se u tuđinskim mnoštvima.

Među drugim velikim poticajima na seljenje treba spomenuti tragediju seljačke bune u 16. stoljeću. Ima podataka da je tada mnoštvo prestrašenih preživjelih seljaka iz Hrvatske bježalo Evropom glavom bez obzira. Više od tisuće tih bjegunaca doprlo je preko Prusije čak u današnju Georgiju u Sjevernoj Americi. Ondje se stadoše baviti — uzgojem svilene bube!

Poslije su ekonomske nedaće uzrokovane pritiscima nenarodnih režima istiskivale iz Hrvatske sve više svijeta. Tako stručnjaci do drugoga svjetskog rata govore o tri razdoblja našega iseljeništva. Prvo bi bilo do kraja 19. stoljeća. Drugo razdoblje trajalo bi do prvoga, treće do drugoga svjetskog rata. Međutim, drugi svjetski rat i godine nakon njega doveo je do novih ve-

likih valova iseljavanja, tako da se danas upravo tim ratom može načiniti glavna podjela iseljeničkih valova. Ne smije se ipak zaboraviti da je prije njega velika svjetska ekonomska kriza 30-tih godina uvelike zaustavila odlazak našega svijeta preko mora, što je pojačalo seljenje po bližim zemljama Evrope, tako da već prije rata ima znatnijih skupina novijih ekonomskih iseljenika osobito u Belgiji i Francuskoj.

Uzimajući u obzir razdoblje nakon drugoga svjetskog rata, govorimo o predratnom iseljeništvu kao određenoj cjelini, kao o staroj emigraciji. U njoj se lako razlikuju naraštaji: prvi, drugi ili čak treći. Dalje od trećeg naraštaja, osim u hrvatskim selima u susjednim evropskim zemljama, teško je govoriti o sačuvanoj hrvatskoj svijesti i jeziku, iako ima obitelji u kojima tradicija snažno i dalje živi. Nemoguće je ni približno odrediti broj ljudi hrvatskoga podrijetla izvan domovine Hrvatske kojima su iselili pradjedovi ili prapradjedovi. No, skrb hrvatske Crkve na takve se ne odnosi; oni već nađoše nove domovine i mogoše se uključiti u crkveni život tih domovina.

Prvo razdoblje neposredno nakon rata označeno je valom izbjeglica. Nakon njih dolaze ekonomski emigranti koji odlaze bez ispravnih dokumenata, jer je riječ o razdoblju kad se takve dokumente teško dobivalo. Zatim slijedi suvremeno razdoblje odlaženja velikih skupina s ispravnim putnim ispravama i radnim dozvolama, tzv. radnici na privremenom radu u inozemstvu. Određeni ekonomski procvat nekih evropskih zemalja, osobito SR Njemačke, privukao je onamo sto-

tine tisuća naših ljudi. Također određeni zastoji toga ekonomskog razvoja dovode te ljude u tjeskobu više ili manje prisilnog povratka ili traženja načina za odlazak u prekomorske zemlje. Negdje oko g. 1973. val seljenja uglavnom je zaustavljen. Dio radnika na privremenom radu već se i vraća u domovinu. Crkva u Hrvata, kao i cijela narodna i društvena zajednica, realistički smatra da će se samo iz bližih zemalja, iz Evrope, veći dio privremenih iseljenika vratiti u domovinu (iako taj proces ide sporije nego što se očekivalo), dok će povratnici iz prekomorskih zemalja biti samo pojedinci ili manje skupine. Stoga ovima u Evropi Crkva intenzivno pomaže da sačuvaju svjesnu i osjećajnu vezu s domovinom u perspektivi povratka. Onima pak koji će vjerojatno ostati izvan domovine takva pomoć treba da se među strancima osjećaju kao ponosni ljudi s kulturnom i crkvenom baštinom, da se u sljubljivanju s novom sredinom ne izgube, nego potvrde, obogaćujući novu domovinu vrijednostima stare baštine, ostajući i u idućim naraštajima ponosni na hrvatsko podrijetlo i prijatelji stare domovine u svim njezinim mukama i radostima. Djelovanje Crkve zasigurno teži za tim i dobrim dijelom potiče da ljudi izvan domovine ne izgube ponos svoga identiteta, da ne dođu na rub društva, da se u novu sredinu ne moraju uključivati kao ljudi s ruba, nego kao cijeli i ponosni nosioci određenih vrijednosti s pravom na poštovanje.

Na stranicama koje slijede donosimo kratak prikaz hrvatskog iseljavanja od najstarijih vremena do danas, bez pretenzija da budemo potpuni. Žalimo što zbog po-

sebnosti ove knjige nismo mogli navesti bogatu literaturu kojom su se autori služili kao ni podrobne bilješke.

HRVATI U SUSJEDNIM ZEMLJAMA

Treba najprije reći da se Hrvati nisu iseljavali u susjedne zemlje isključivo zbog ratova s Turcima. Austrougarska monarhija je samim svojim političkim uređenjem pogodovala seljenju i miješanju raznih nacija koje su u njoj živjele. Mnogi naši feudalci naseljavali su svoje kmetove na imanja koja su se nalazila na područjima gdje su danas samostalne države: Austrija, Čehoslovačka, Madžarska i Rumunjska. Zna se, na primjer, da je grof Nadaždi naseljavao svoje kmetove iz Slavonije u Vedešin, Koljnof i Umok — sela koja se danas nalaze u madžarskom Gradišću. Neka takva preseljavanja događaju se spontano, druga organizirano uz službeno odobrenje bečkog dvora.

Ipak su Turci bili glavnim uzrokom pomicanja našeg naroda. Prvi se pokreću u 16. stoljeću planinski Bunjevci iz Hercegovine, dok Šokci prelaze Savu na svom putu iz Bosne u Slavoniju, Baranju i Bačku. Neka su naselja u tim stranama nastala odmah nakon sudbonosne Mohačke bitke g. 1526. Godine 1688. dolazi do glavne bunjevačke seobe pod vodstvom franjevaca u Bačku i dalje u Ugarsku sve do Budima pa čak i Ostrogona. Tako je nastao pravi lanac naših

naselja koji je sezao od Darde u Baranji, zatim se protezao na Sombor, Suboticu i Baju u Madžarskoj. Jedan je krak išao na jugoistok prema Banatu gdje i danas nalazimo Hrvate s obje strane jugoslavensko-rumunjske granice. Gradišćanski lanac naselja formirao se nakon neuspješnog turskog opsjedanja Beča i Kisega. Između 1533. i 1535. godine ondje je oko 100.000 Hrvata napučilo oko 200 sela, od kojih su neka išla daleko na sjever sve do Slovačke i Moravske u današnjoj Čehoslovačkoj. Na taj su način Gradišćanski Hrvati stvorili između Austrije i Ugarske pojas koji je spasio Madžare od navale germanizacije. Prema zapadu su Hrvati selili zajedno sa Slovencima u područje Trsta te u Južnu Italiju gdje su se dijelom do današnjeg dana očuvali u pokrajini Molise.

AUSTRIJA

U zapadnom dijelu tadašnje Madžarske i u Donjoj Austriji (oko Beča) hrvatske pojedinačne doseljenike nalazimo već u 15. stoljeću. No glavnina današnjih Gradišćanskih Hrvata doselila je u 16. stoljeću poslije turskih napada na Beč 1529. i 1532. godine, te oko 1570. kad su feudalci preseljavali svoje kmetove iz Hrvatske. Najviše sela bilo je oko Kisega i u dolini Vulke blizu Željezna. Viteški kapetan iz Senja Nikola Jurišić branio je g. 1532. Kiseg. Čitav taj kraj bio je opustošen od Turaka pa je Jurišić i iz ekonomskih razloga u te prazne predjele naselio Hrvate s juga, no tamo je bilo ostalo i nešto njemačkog pučanstva.

Mirko Valentić u djelu »Gradišćanski Hrvati« (Zagreb, 1970, str. 28) navodi da se u 15. i 16. stoljeću oko 150.000 Hrvata iselilo u zapadnu Ugarsku i tamo osnovalo oko 200 sela.

Današnji Gradišćanski Hrvati žive u tri države: Austriji, Madžarskoj i Čehoslovačkoj. Najviše ih je u Austriji i žive u pokrajini Burgenland (Gradišće) s glavnim gradom Željeznom (Eisenstadt) gdje je i sjedište biskupa. Oni nastavaju nekih četrdesetak sela s kojih 40-ak tisuća duša. No neki smatraju da je ukupan broj Hrvata u Austriji daleko veći. Tako npr. Martin Meršić piše u »Narodnim novinama« da u Austriji ima 71.961 Hrvat, a u 11 gradišćanskih sela u Madžarskoj 10.000 Hrvata.

Nije sasvim sigurno odakle su ovi Hrvati doselili. Vjerojatno iz okolice rijeka Une, Kupe, Save, iz sjeverozapadne Bosne, iz Like i Krbave, iz Hrvatskog primorja (Senj) i iz zapadne Slavonije.

Gradišćanski Hrvati i Crkva

S doseljenicima su na Sjever išli i njihovi svećenici. Kralj Ferdinand I. dao im je dozvolu da si sami mogu birati svoje župnike (farnike). Kasnije su došli u opasnost od protestantizma, ali su se uporno protivili novoj vjeri u čemu su nailazili na veliku pomoć od strane gjurskih (Györ) biskupa od kojih su trojica bili Hrvati: pavao Gregorijanec, kardinal Juraj Drašković, Juraj Drašković II. Među Hrvatima je bilo mnogo svećeničkih zvanja pa su hrvatski svećenici često bili župnici i na njemačkim i madžarskim župama. Povjesni-

ZAGREB

čari priznaju da je zasluga Hrvata što je Gradišće ostalo uvelikoj većini katoličko. Međutim, u Donjoj Austriji u bečkoj biskupiji nisu imali mnogo razumijevanja prema doseljenicima: čak su im oduzimali i spaljivali hrvatske molitvenike. U obrani vjere i hrvatskog jezika najviše su se istakli franjevci među kojima treba iz tog razdoblja posebno spomenuti Jeremiju Šoštarića koji je, između ostaloga, izdao molitvenike »Duhovni Vertlyac« i »Marianszko Czvetche« (1746. i 1757. godine) i Lovru Bogovića, koji je napisao najobljubljeniji molitvenik Gradišćanskih Hrvata pod naslovom »Hisa Zlata«, koji je doživio 20 izdanja.

Gradišćanski Hrvati su u početku dobivali svećenike iz stare domovine, a kasnije su prigodice dolazili misionari koji su držali pučke misije i duhovne obnove. Među takvima je bio najpoznatiji isusovac Juraj Mulih. I danas na gradišćanskim župama ima nekoliko svećenika iz Hrvatske.

Među najobljubljenije nabožne knjige spada »Četiri poslidnja« Eberharda Kragela. Jože Ficko je objavio »Kratak pregled Sztaroga Zakona«, zatim »Kratak pregled Novoga Zakona«, molitvenike »Nova hisa zlata« i »Novo Marianszko Czvetye« i opširnu knjigu »Razlaganye velikoga Katekizmusa zkratkim Razlaganyem Czrikveni Szeremonijov«. U jezičnoj obnovi osobito su se istakli vorištanski župnik Gašpar Glavinić (1833-1863) i učitelj Miho Novaković (1840-1900) koji je sa svojim »Crikvenim Jačkarom« mnogo učinio i za crkvenu glazbu i pjevanje.

Narodni preporod

U vezi s narodnim preporodom među Gradišćanskim Hrvatima na prvom mjestu treba spomenuti velikog pjesnika Matu Meršića Miloradića koji je 1850. bio rođen u Frakanavi a 1928. je kao župnik umro u Hrvatskoj Kemlji. Njega je na put pjesničkog stvaralaštva i narodnog preporoda priveo velikoborištofski župnik Martin Meršić st. (1868-1943). Miloradić je postao pravi buditelj, učitelj i odgojitelj Gradišćanskih Hrvata, posebno kad su g. 1910. svakog tjedna počele izlaziti prve novine Gradišćanskih Hrvata »Naše novine«, koje su se rodile uz bogoslovno sjemenište u Gjuri (Györ). Nosioci narodnog preporoda bijahu svećenici, bogoslovi i učitelji.

Između dva rata

Kompaktna skupina Gradišćanskih Hrvata se poslije prvog svjetskog rata razdijelila u tri grupacije koje su razdvojile granice novostvorenih država: Austrije, Madžarske i Čehoslovačke. Najviše ih je pripalo Austriji — oko 80%, Madžarskoj oko 20% i nešto Čehoslovačkoj. Učitelji su se morali naviknuti na njemački školski sistem, a svećenicima nije bilo lako odvojiti se od nekadašnjih biskupijskih središta u Győru i Szombathelyju, jer je Gradišće postalo apostolskom administraturom kojom je upravljao bečki nadbiskup i tek je g. 1960. postalo samostalnom biskupijom. U Gjuri su prestale izlaziti »Naše novine«, a pjesnik Miloradić je

ostao u Madžarskoj u župi Hrvatska Kemlja odijeljen od većine Hrvata. Kao glavni organizator u novim prilikama istakao se Martin Meršić st. On je g. 1922. počeo izdavati u Velikom Borištofu u Austriji »Hrvatske kršćanske novine«, a za javni rad je oduševio i Ignaca Horvata i Lovru Karalla. Pokrenuo je i »Hrvatske novine« i započeo sa svakogodišnjim odlaženjem Gradišćanskih Hrvata na hodočašće u Celje (Mariazell). God. 1929. bude osnovano Hrvatsko kulturno društvo koje je do danas ostalo glavna društvena organizacija Gradišćanskih Hrvata. Zatim su počele izlaziti »Male crikvene i školske novine i mjesečnik »Katoličanski ljudski savez«. U tom poslu se aktivira i Martin Meršić ml., župnik, i učitelj Ivan Dobrović. U Beču mladi Hrvati organiziraju »Kolo«, osnivaju se tamburaški zborovi, njeguje se narodna pjesma, daju igrokazi. Uspostavljaju se veze s Hrvatskom gdje se sve više piše o Gradišćanskim Hrvatima. God. 1927. T. Sučić iz Fileža moli Zbor duhovne mladeži zagrebačke da mu pošalje knjige za novoosnovano društvo. Zagrebački bogoslovi g. 1930. na jednoj priredbi drže referat o Gradišćanskim Hrvatima (autor Milutin Juranić), 1932. Ignac Horvat dolazi iz Gradišća i zagrebačkim bogoslovima drži predavanje, iste godine gradišćanski bogoslovi Horvat, Herceg i Dobrović zajedno sa zagrebačkim bogoslovima ljetuju u Slavonskoj Požegi. U rujnu g. 1932. u Zagrebu se osniva »Društvo prijatelja Gradišćanskih Hrvata« s počasnim predsjednikom drom Gjurom Arnoldom, pjesnikom i filozofom. U g. 1933. zagrebački bogoslovi šalju u Gradišće tambure za tamošnje orkestre. Iste godine se u Gradišću svečano

slavi četiristota obljetnica dolaska Hrvata u ove krajeve. Mnogo se radi na gajenju hrvatskog jezika, izlaze knjige i kalendari. Sve je to, uglavnom, zaustavljeno g. 1938. kad Njemačka osvaja Austriju pa Gradišćanski Hrvati strahuju da će ih Hitler iseliti iz Gradišća. U ratu i mnogi hrvatski muževi i mladići pogibaju. No i za vrijeme rata Martin Meršić ml. izdaje molitvenik »Kruh nebeski«, koji je uz suradnju kanonika Štefana Horvata doživio šest izdanja.

Poslije drugog svjetskog rata

Na Uskrs 1946. prvi puta izlazi »Crikveni glasnik Gradišća«, kojemu je prvi urednik dekan Štefan Horvat, zatim dekan Karlo Preč pa onda dugi niz godina p. dr. Augustin Blazović, još i danas najistaknutiji kulturni radnik među Gradišćanskim Hrvatima. God. 1947. osnovano je »Nakladno društvo« koje je počelo izdavati »Naš tjednik«, a kasnije se prozvalo »Hrvatsko štamparsko društvo« koje izdaje tjednik »Hrvatske novine« i uz druge knjige kalendar »Gradišće«. »Sveto pismo — Novi zakon« izlazi g. 1952. Ignac Horvat sastavlja za djecu »Božićnice« a kasnije i druge knjige. Školske knjige priređuju nadzornik Štefan Zvonarić i Konrad Meršić. God. 1948. osnovan je u Beču »Hrvatski akademski klub«, koji izdaje časopis »Glas«, kasnije »Novi glas«. Prelat Martin Meršić 1962. zajedno sa suradnicima izdaje za narod »Hrvatski misal«. On je već 1951. izdao i vjeronaučnu knjigu »Biblija i povijest katoličanske Crikve«, a g. 1964.

zajedno s prof. Vinkom Žgancem »Jačkar — hrvatske narodne jačke iz Gradišća«. Isti autor g. 1972. izdaje knjigu »Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati«. U znaku poslijekoncilske liturgijske obnove zač. kanonik Štefan Horvat g. 1968. izdaje »Molitve vjernikov« i 1970. novi oltarni misal »Red maše« te, zajedno s drugim suradnicima g. 1981. luksuzno opremljen »Rimski misal« za oltar u izdanju »Kršćanske sadašnjosti« iz Zagreba. Vrlo značajno djelo u četiri sveska »Sveci u crikvenom ljetu« izdao dr Augustin Blazović. Za ovu razgranatu crkvenu i svjetovnu izdavačku djelatnost među Gradišćanskim Hrvatima pokazuje veliko razumijevanje biskup biskupije Željezno (Eisenstadt) dr.Štefan Laszlo, koji je po majci Gradišćanski Hrvat i dobro govori hrvatski. Od javnih radnika iz redova katoličkih svećenika treba spomenuti i dra Andriju Karalla, dra Lea Stubića, dra Štefana Geošića i Ivu Zakalla. U biskupiji Eisenstadt se danas 34 župe smatraju hrvatskima.

Izgledi za budućnost

Zna se da su danas Gradišćanski Hrvati ugroženi u svojoj egzistenciji. Koji su tome razlozi? Može se reći da općenito uzevši moderan način života ne pogoduje etničkim skupinama koje su se mogle dobro očuvati u tradicionalnim ruralnim sredinama, ali industrijsko društvo samo po sebi djeluje na njih negativno: odlaženje sa sela u grad, mass-media na jezicima većinskog naroda koja dopiru u svaku kuću, dječji

vrtići na jeziku većinskog naroda, mješovite ženidbe, težnja za karijerom koju poslije svršenih sveučilišnih studija lakše naprave djeca većinskog naroda ili oni iz etničkih grupa koji su se potpuno asimilirali. Konkretno, u Gradišću velik problem predstavlja pomanjkanje pouke u hrvatskom jeziku u osnovnim i srednjim školama; razgranata je propaganda u korist asimilacije; mnogi roditelji su prezaposleni pa nemaju vremena djecu učiti hrvatski, što osobito vrijedi za Sjeverno Gradišće; sve je manje djece u obiteljima i ona odlaze na visoke škole u gradove gdje se brzo asimiliraju.

Razmišljajući o ovim problemima dr. Augustin Blazović kaže: »Mnogi Hrvati pitaju se zabrinuto: kako dugo će još postojati hrvatski narod u Gradišću? Ali defetizam i zdvojnost treba svladati još napornijim i još marljivijim radom za narod, uvjeravanjem roditelja da se isplati djecu naučiti pored njemačkog i naš dragi hrvatski jezik, i nepopustljivom borbom za sva prava koja su nam zajamčena i osigurana u državnom ugovoru. U tome neka nas podupire cijeli hrvatski narod.«

MADŽARSKA

Od svih Hrvata u susjednim zemljama oni u Madžarskoj su najbrojniji. Ima ih oko sto tisuća. Njih se ovdje uvijek nazivalo po skupinama prema području i podrijetlu: Bunjevci, Šokci, Bošnjaci, Raci, Dalmatinci, itd. Broj Hrvata ovisio je o političkoj situaciji i o odnosima što ih je Madžarska imala sa svojim susjedi-

ma. Tako je u g. 1949. službeni broj Južnih Slavena u Madžarskoj bio 14.950 od čega 9.946 Hrvata. Kad su se politički odnosi između Madžarske i Jugoslavije popravili, onda je i službeni broj Južnih Slavena rastao pa je oko 1960. iznosio oko 80 tisuća. No iz drugih izvora došlo se do podataka da u toj zemlji uistinu živi oko sto tisuća pripadnika hrvatske nacionalnosti.

Prema naseljima stanje je ovakvo: U Baranji Hrvati imaju 26 naselja (36.000), u »Bajskom trokutu« i Bačaljmašu 15 naselja (26.000), u Šomođu 5 naselja (27.000) u Zali 8 i jedno mješovito s nekih 5.000 stanovnika, u madžarskom Gradišću 8 naselja (18.000), u županiji Fejér jedno naselje sa 680 duša, u Budimpešti isto nešto ali južno od glavnog grada u naseljima Erd, Erčin i Tukulja živi oko 7.000 Hrvata. Ima ih i drugdje gdje su manjina među madžarskim stanovništvom.

Hrvate u Madžarskoj možemo ovako podijeliti:

1. Bunjevci koji žive u tzv. »Bajskom trokutu« na prostoru između Dunava, Baje i jugoslavenske granice.

2. Šokci kojih ima 4 vrste: Bačvanski Šokci (Santovo), Mohački Šokci (Mohač, Mohačka Ada), Seoski Šokci, Podravski Šokci.

3. Bošnjaci u Baranji.

4. Podravski Hrvati I, Podravski Hrvati II, Šomodijski Hrvati koji su pomadžareni, Međimurski Hrvati, Gradišćanski Hrvati I, Gradišćanski Hrvati II.

5. Raci-Hrvati: Baćin, Dušnok, Erd, Erčin, Tukulja.

Madžarska država je osnovala Demokratski savez Južnih Slavena koji poduzima praktične mjere za uspješni razvoj nacionalno-kulturnog života. Hrvati u Madžarskoj danas imaju 40-ak svojih kulturno-umjetničkih grupa. Savez izdaje tjednik »Narodne novine« i »Narodni kalendar«. Na sveučilištu u Budimpešti i Pečuhu postoje katedre za naš jezik. Radio Pečuh ima emisiju na hrvatskom jeziku. Gimnazija na našem jeziku radi u Budimpešti i Pečuhu. U 1974/75. šk. god. bilo je u Madžarskoj 23 dječja vrtića na hrvatskom jeziku, 8 općih škola s hrvatskim nastavnim jezikom i 58 općih škola u kojima se hrvatski predaje samo kao predmet. Treba reći da je izdavačka djelatnost na hrvatskom jeziku zakržljala. I ono malo rada na kulturnom polju ima pretežno folklorno obilježje. Ipak se posljednjih godina osjeća veliko kulturno gibanje koje predvode nove generacije učitelja i nastavnika što svojim radom provode pravi narodni preporod, posebno izdavanjem hrvatskih školskih udžbenika i drugih knjiga. Najpoznatiji pjesnik Hrvata u Madžarskoj naših dana je (sada već pokojni) Josip Gujaš Džuretin iz Gornjih Martinaca na Dravi.

Prvi kulturni radnici među Hrvatima u Madžarskoj bili su franjevci koji su došli zajedno sa svojim stadom u 17. stoljeću. Ta kultura je po svom porijeklu gotovo potpuno jednaka onoj u Dalmaciji, sjeverozapadnoj i zapadnoj Bosni i Hercegovini te u Slavoniji. Prvo, pa čak i kasnija razdoblja kulturnog života naših Bunjevaca i Šokaca bila su povezana s crkvenim životom. Bartol Kašić, hrvatski književnik iz Dalmacije, boravio

je u prvoj polovini 17. stoljeća u Pečuhu i kulturno djelovao u tamošnjoj sredini. Godine 1718. bio je u Pečuhu kanonik Krsto Pekić i na hrvatskim jeziku napisao »Zrcalo istine«. Tiskare u Pečuhu, Ciklošu i Mohaču objavljivale su izdanja za hrvatski narod u Baranji i Slavoniji. Biskupska tiskara u Pečuhu nabavila je 1838. nova slova prema Gajevom reformiranom pravopisu. I biskup Strossmayer pruža veliku potporu svim glavnim bunjevačkim listovima i edicijama. Hrvatski književnik Antun Kanižlić je djelovao u Pečuhu kao vjeroučitelj od 1745. do 1747. godine. Krajem 17. i u 18. stoljeću na kulturnom polju su se istakli Mihajlo Radnić, Antun Josip Knezović, Josip Jakšić i drugi, koji su objavljivali djela s religioznom tematikom. Niže svećenstvo je uvijek stajalo uz narod i bilo je glavni nosilac hrvatske nacionalne kulture. No bilo je i pomadžarenih svećenika koji su djelovali u protivnom pravcu, a isto tako i nekih biskupa koji su provodili madžarizaciju.

Grgur Paškalić (1755-1809) prvi unosi u bunjevačku književnost djela svjetovnog karaktera. Najpoznatije djelo mu je »Dostojna plemenite Bačke« pisano u desetercu. Ivan Antunović (1838-1888) bio je veliki rodoljub i književnik. Najpoznatija mu je »Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih«, objavljena g. 1882. Pavao Kujundžić (1859-1915) je iza Antunovića najveći bunjevački rodoljub. U raspravi »Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske«, izdanoj g. 1914. u Subotici, traži uvođenje hrvatskog jezika u pučke škole i tvrdi da su Bunjevci ogranak hrvatskog

naroda i bunjevački jezik zove hrvatskim jezikom. Augustin Mamužić bio je inicijator osnivanja Kola mladeži i zalagao se za uvođenje hrvatskog jezika u škole. Mijo Mandić pisao je u »Nevenu« i u »Subotičkoj Danici«, koje je i uređivao. Ivan Petriš je izdao zbirku pjesama »Moji jadi«, a napisao je i igrokaz »Dva bila gavrana«. Ante Miroljub Evetović (1862-1921) objavljivao je svoje pjesme u mnogim časopisima, a najpoznatija mu je zbirka lirskih pjesama »Sretni i nujni časi«.

Između dva svjetska rata nacionalni i kulturni život Hrvata u Madžarskoj bio je jako skučen. Neposredno poslije drugog svjetskog rata otvorile su se nove perspektive, ali su pozitivan razvitak zakočili događaji iz 1948. i 1956. godine. Danas se ponovno na svim poljima osjeća novo buđenje. U 76 mjesta primaju razne glasnike iz Hrvatske, mnogim hrvatskim svećenicima ili Madžarima koji govore hrvatski šalju se knjige teološkog sadržaja, u prvoj polovici 1982. poslano je iz Zagreba preko 300 »Ilustriranih Biblija mladih«, 27 župa je dobilo misale za oltar i druge liturgijske knjige. A tih hrvatskih župa još danas ima: u biskupiji Györ 7, u biskupiji Szombathely 8, u biskupiji Pécs 17, u biskupiji Kalocsa 12. Brojni Hrvati žive i u bisupijama Veszprém i Székesfehervár, ali nije poznato održava li se u kojoj župi liturgija na hrvatskom jeziku.

RUMUNJSKA

Danas u Rumunjskoj živi nešto preko 12 tisuća Hrvata. O njihovu dolasku u te krajeve, kulturnoj tradiciji i uvjetima u kojima su živjeli ne zna se mnogo. No zna se da u svoju sadašnju postojbinu nisu došli odjednom nego u više etapa. I danas se dijele u tri skupine od kojih svaka ima svoje posebno obilježje, posebni način života, posebne jezične osobine koje im ipak ne smetaju da se međusobno dobro razumiju.

Najveću skupinu predstavljaju Karaševci ili Krašovani, koji su se smjestili ispod planine Semenic nedaleko grada Rešice kojih 120 km južno od Temišvara. Nemaju još istraženu povijest svog podrijetla, ali neki izvori govore da su doselili iz Bosne (od Kreševa?). God. 1626. fra Marko Bandulović osniva pastoralne postaje u hrvatskim kolonijama u Lipovi (Marija Radna), Karaševu, Lugošu, Slatini i u Kransebešu (podaci iz predavanja dra E. Hoška na simpoziju o 500. obljetnici smrti bosanske kraljice Katarine). Od svih njih zadržala je svoju hrvatsku svijest i jezik samo karaševska skupina koja danas živi u sedam sela: Karaševo, Lupak, Vodnik, Jablča, Klokotić, Nermid, Ravnik. Ima ih oko sedam tisuća. Oni su kao otok u rumunjskom moru usred rumunjskog Banata. Bave se poljoprivredom i voćarstvom, ali ih u posljednjim godinama sve više radi u velikim industrijskim pogonima u obližnjoj Rešici. Sve ih je više sa svršenom srednjom školom a odlaze i na sveučilište. Tako je šef internog odjela bolnice u Rešici, dr Martin Slovenski,

rođen u Karaševu, a prof. Ivan Birta, koji se posvetio sakupljanju hrvatskih narodnih pjesama u Rumunjskoj, u Klokotiću. Selo Klokotić podržava dobre veze s Hrvatskom, osobito sudjelujući na Smotri folklora u Zagrebu i odlazeći u posjet folklornim grupama u Turopolju. Naši Karaševci sada imaju pet živih svećenika: Teodor Katić (zaređen 1946), Marijan Tjinkul (zaređen 1974), Petar Dobra (zaređen 1977), Petar Stojanović (zaređen 1979) i Sima Milja (zaređen 1981). U liturgiji se rabe crkvene knjige iz Zagreba, narod je naučio napamet liturgijske molitve i odgovore na čistom književnom hrvatskom jeziku, ali crkvene pjesme su im vlastite i to vrlo stare kakve se više ne čuju u Hrvatskoj. I svećenici se trude da propovijedaju na književnom hrvatskom jeziku. Prof. Ivo Birta priredio je rukopis »Folklor Karaševaca« gdje u predgovoru kaže: »Karaševci su smatrali sebe Hrvatima (Krohatima) pa prema tome i njihov jezik je hrvatski, pošto su i oni katoličke vjere. Ovom su uvjerenju doprinijeli i katolički svećenici, a i većina učitelja, koji su godinama predavali u školi samo latinicu, tako da izuzev visokokvalificiranih Karaševaca ostali ne poznaju ćirilicu već čitaju i pišu samo latinicu«.

Poslije prvog svjetskog rata — zbog čijih posljedica je taj dio Banata pripao Rumunjskoj — između Jugoslavije i Rumunjske potpisane su školske konvencije. Na temelju toga su u svim hrvatskim selima bile škole na hrvatskom jeziku, a i učitelji su morali biti Hrvati. Odmah poslije drugog svjetskog rata nastavljena je međudržavna suradnja u istom smislu što je

potrajalo do g. 1948. kad su za Hrvate nastupili teški dani. Ukinute su hrvatske škole, a kasnije su u redovite rumunjske osnovne škole uveli kao strani jezik hrvatski odnosno srpski koji se danas predaje u istočnoj varijanti a i učitelji su uglavnom Srbi.

Druga skupina Hrvata živi u Rekašu, 30 kilometara istočno od Temišvara. To je miješano selo u kojem žive još i Madžari i Nijemci. Hrvati su dio Šokaca i Bunjevaca koji su u 17. stoljeću došli u Bačku i Banat. Općenito se smatra da su porijeklom iz Dalmacije o čemu svjedoče neke sačuvane tipične riječi (bukara) i narodne pjesme (o lijepoj Mari). Tradicija kaže da su Turci došli i do Rekaša. Godine 1740. austrijske vlasti u Temišvaru donijele su odluku da Hrvati trebaju iseliti iz Rekaša, no to nije bilo provedeno. Oni su tamo do danas sačuvali običaje, jezik i bogatu narodnu nošnju i narodne igre. Nema ih više od 300, ali zato u crkvi imaju misu na hrvatskom koju im služi njemački župnik Joszef Schulz, dok isto tako ima posebne mise za Nijemce i za Madžare. Zanimljivo je da su i postaje križnog puta u seoskoj crkvi obilježene trojezično. I vjeronauk se hrvatskoj djeci drži na našem jeziku. Liturgijske i ostale knjige poslane su i u Rekaš iz Zagreba.

Oko 30 kilometara zapadno od Temišvara uz samu rumunjsko-jugoslavensku granicu nalazi se selo Keča (Checea) u kojem oko 200 Hrvata živi pomiješano s drugim narodima koji su tu u većini. Ti Hrvati su najmanja skupina Hrvata u Rumunjskoj, a doselili su se početkom 19. stoljeća i to iz Turopolja zajedno s

većom skupinom onih koji su poslije g. 1918. ostali u jugoslavenskom Banatu. Govore kajkavski, održavaju veze s Turopoljem. To selo nema župu nego pripada župi Carpinis odakle župnik dolazi jednom mjesečno i ima posebnu misu za Hrvate i posebnu za Madžare. Kad nema nedjeljne mise, Hrvati se i bez svećenika okupe u crkvi i čitaju na hrvatskom sve liturgijske tekstove dotične nedjelje. Crkva je između dva rata oslikana hrvatskim nacionalnim motivima. U crkvi su i svi natpisi na hrvatskom jeziku: križni put i zahvale za uslišane molitve, a zidne slikarije prikazuju pokrštenje Hrvata. Najistaknutija ličnost u selu je starina Adam Mikšić koji je u Hrvatskoj između dva rata objavljivao članke o Hrvatima u Keči. God. 1936. dopisivao se sa Zborom duhovne mladeži zagrebačke koji je već 1932. uspostavio veze s Hrvatima u Rumunjskoj. O. Vlašić je tri puta obišao te naše sunarodnjake u Rumunjskoj i svaki put im održao pučke misije. To je opisao u knjizi »Hrvati u Rumunjskoj«, koja je g. 1928. tiskana u Beogradu.

Najveći problem naših ljudi u Rumunjskoj je u tome što nemaju novina ni knjiga na hrvatskom jeziku. Naš vjerski tisak teško dopire do njih. Ipak su njihovi župnici opskrbljeni svim liturgijskim knjigama i časoslovom na hrvatskom jeziku, a dobili su i niz drugih religioznih i općekulturnih knjiga. Uspjelo je iz Zagreba poslati tisuću komada »Nedjeljnog i blagdanskog misala ABC« i isto toliko »Srednjeg kršćanskog nauka« te 500 kom. »Ilustrirane Biblije mladih«, što je sve podijeljeno po kućama. Zauzimanjem vlč. Tjinkula od

g. 1977. tiskaju se i zidni kalendari na hrvatskom jeziku. Hrvatski svećenici iz Rumunjske dolaze u Jugoslaviju (svake druge godine) gdje im se daje mogućnost da se upoznaju s domovinom svojih pradjedova. Crkva u Hrvatskoj nastoji im u svemu pomoći.

ČEHOSLOVAČKA

U Slovačku su Hrvati doselili uglavnom nakon pada Kostajnice u turske ruke g. 1556, a doseljavanje je trajalo nekoliko desetljeća. Oni koji su otišli najsjevernije naselili su se u okolici Bratislave i Trnave. Živjeli su u mjestima: Velike Šenkvice, Račistrof, Male Šenkvice, Chorvatský Grob, Slovenskij Grob, Cajla, Grinava, Vajnory, Sv. Jur, Suchá, Horné, Orešany, Vištuk, Deha, Borovo, Šarfija, Švanbach, Bahón, Čataj, Košolna, Ompital, Špančince, Lošonca, Kátlovce, Dubová, Lamač, Devin, Dubravka, Devinská Nová Ves. Većina tih naselja izgubila je u protekla četiri stoljeća svoja prvobitna hrvatska obilježja jer su se njihovi žitelji asimilirali. Do danas su ostala još svega ova sela u kojima živi oko 5.000 Hrvata koji se osjećaju takvima: Devinská Nová Ves (Novo selo), Chorvatský Grob (Hrvatski grob), Jarovce, Rusovce, Čunovo, Šenkvice, Lamač i Dubrava. Novo selo ima pet tisuća stanovnika od čega su tri tisuće Hrvati, Hrvatski grob ima dvije tisuće stanovnika a polovica su Hrvati, Jarovce ima 700, a Čunovo 600 Hrvata. Liturgiju na hrvatskom jeziku imaju — koliko nam je poznato — samo sela Jarovce i Čunovo.

Hrvati u Novom selu su čakavci, a u Hrvatskom grobu kajkavci i ikavci. Za prve se misli da su doselili iz naših primorskih krajeva, a svi drugi iz okolice Kostajnice. Hrvatski čakavci donijeli su sa sobom u Slovačku i glagolsko bogoslužje.

U 16. stoljeću u zapadnoj Slovačkoj bilo je 40-ak hrvatskih sela. Zanimljiv je podatak da je na Pazmanijevom sveučilištu u Trnavi u 17. stoljeću bilo 75% Hrvata.

Prema najnovijim informacijama iz Slovačke, sadašnji predsjednik Čehoslovačke Gustav Husak rođen je u hrvatskom selu Dubravi od majke Hrvatice.

Što se tiče Moravske, prve vijesti o prisutnosti Hrvata u tim krajevima imamo već polovinom 14. stoljeća. Do danas su se Hrvati održali u selima: Dobre Pole, Frelichov i Novi Prerov. God. 1930. bilo je u tim selima 1.682 Hrvata, 552 Čeha i 532 Nijemca. Sami Hrvati ta sela zovu Frijeljštof, Dobro Polje i Prerava. Ta sela leže tik uz austrijsku granicu. Seljaci su tamo vrlo napredni, uzgajaju sve vrste žita a bave se i vinogradarstvom. Svi su katolici, govore čakavskim narječjem, veoma vole narodnu pjesmu. Alojs Malec, župnik u Dobrom Polju, koji je umro g. 1920. sakupljao je pjesme Moravskih Hrvata i o njima napisao knjigu od 2.000 stranica koja nikada nije bila tiskana. On je napisao i molitvenik i pjesmaricu koji su još uvijek u uporabi kod starijih osoba.

U posljednjih nekoliko godina Crkva u Hrvatskoj pokušava uspostaviti veze s Hrvatima u Slovačkoj time da im šalje vjersku literaturu: časopise, knjige i

liturgijske knjige. Mnogi se zahvaljuju u pismima na dobrom hrvatskom jeziku.

ITALIJA

Kad se govori o Hrvatima u susjednim zemljama obično se kaže da u južnoj Italiji žive Molizanski Hrvati. Zaboravlja se da Hrvata ima i u sjevernoj Italiji i to više nego u južnoj. Recimo nešto o obje te skupine.

Molizanski Hrvati

Današnji malobrojni Molizanski Hrvati su samo ostaci od brojnih hrvatskih naselja koja su se u 15. stoljeću formirala u južnoj Italiji u današnjoj provinciji Campobasso u pokrajini Molise. U 15. i 16. stoljeću brojni bjegunci s one strane Jadrana traže utočište pred turskim progonima i bježe u Italiju. Oni su najvjerojatnije došli iz Dalmacije i to južno od Cetine. Nastanili su se u brdima kojih tridesetak kilometara od gradića Termoli koji je na jadranskoj obali. Do danas su se sačuvali u tri sela: Acquaviva Collecroce (Živavoda Kruč), San Felice del Molise (Štifilić), Montemitro (Mundimitar). Danas ih ima nešto manje od 4.500, a njihov broj se stalno smanjuje zbog odlaženja u grad i na rad u inozemstvo pa čak do Australije. Stanovnici tih sela su u devet desetina Hrvati, a Talijani koji se, uglavnom zbog ženidbe, doseljuju, moraju naučiti govoriti »slavo«. U nekim susjednim selima se sve do tridesetih godina našeg stoljeća isto govorilo hrvatski, kao npr. u Palati, Mafildi i San Giacomu degli Schiavo-

ni. Prema nekim podacima ukupan broj Hrvata u južnoj Italiji koji su rastepeni po brojnim selima bio bi i do 16.000, no danas se pod imenom Molizanskih Hrvata podrazumijevaju samo stanovnici onih triju sela.

To je brdovit kraj u kojem se stanovnici bave poljoprivredom i stočarstvom. Nekad su uvjeti života bili veoma teški, no danas se situacija posve izmijenila: do sela vode asfaltirane ceste, kuće su obnovljene i modernizirane, djeca i mladež idu u škole, radi se u gradu, odlazi se na rad u inozemstvo. Upravo taj moderni način života koji donosi blagostanje znači i prijetnju za opstanak te naše male etničke zajednice.

No u isto vrijeme prisustvujemo nacionalnom buđenju i povezivanju sa starom domovinom. Od 1965. do 1970. izlazi časopis »Naša rič« koji poslije uzima naslov »Naš jezik«. Božidar Vidov izdaje više kalendara, rječnika i gramatika na molizanskom hrvatskom jeziku. Zagrebačka televizija donosi o njima dokumentarni film Bogdana Žižića. Uspostavljaju se veze s maticom iseljenika u Zagrebu. Dosta mladića i djevojaka iz tih sela pohađalo je posljednjih godina ljetne tečajeve hrvatskog jezika i folklora u Hrvatskoj. Razne folklorne grupe iz Jugoslavije dolaze u posjet tim selima. U školama tih sela osnivaju se kružoci za proučavanje hrvatskog jezika i izdaju se bilteni. Jugoslavenski ambasador u Rimu u prosincu 1980. dolazi u posjet tim selima i u Živojvodi Kruču gradskoj knjižnici poklanja niz knjiga iz hrvatske književnosti.

Nije nam poznato da li su zajedno s narodom »z one bane mora« došli i njegovi svećenici. Vjerojatno jesu, jer to je bilo pravilo onog vremena kako nam je poznato iz povijesti iseljavanja u sjeverne strane. Danas svako od tih sela ima svoju župu, no stalni župnik je samo u Živojvodi Kruču, dok u ostala dva sela dolazi svećenik samo nedjeljom iz Termolija. Zato biskup tog grada želi da među Hrvate dođu iz Hrvatske dva svećenika. Ipak u Mundimitru živi u mirovini domaći sin mons. Gaudenzio Daniele. U liturgiji sve imaju na talijanskom jeziku, također i pjesme. Bliže veze s Crkvom u Hrvatskoj Molizanski Hrvati su uspostavili g. 1967. kad ih je pohodio zagrebački nadbiskup Franjo kard. Šeper, koji je kasnije više puta bio među njima pa je postao i počasnim građaninom u Acquaviva Collecroce. Najviše njegovom zaslugom došle su u svibnju 1981. u to mjesto hrvatske sestre milosrdnice za čiji dolazak se najviše zauzimao gradonačelnik Italo Mirco. One su namještenici općine, vode ambulantu, obilaze po selu bolesnike, drže tečaj hrvatskog jezika, imaju brigu za knjižnicu, uče djecu pjevanje, uređuju crkvu. Već su pokrenule osnivanje folklorne grupe za koju su dale napraviti narodne nošnje i već su s tom grupom javno nastupile. Mnogo se očekuje od njihove prisutnosti među Hrvatima u Molizama. Početkom g. 1982. biskup biskupije Termoli službeno je zamolio našu Biskupsku konferenciju da za hrvatska sela Mundimitar i Štifilić pošalje dvojicu hrvatskih svećenika za župnike. Sabor naše Biskupske konferencije je u travnju iste godine raspravljao o toj molbi pa je

odlučeno da se zamoli franjevačku provinciju Presvetog Otkupitelja u Splitu da udovolji molbi biskupa mons. Francesca Ruppi. U posljednje vrijeme je o tom segmentu našeg naroda pisao i »Glas koncila«, a hrvatska sekcija Radio Vatikana je osim emisija napravila i posebnu kazetu o Molizanskim Hrvatima.

Hrvati u sjevernoj Italiji

Još je g. 1910. u Julijskoj krajini 40% stanovnika bilo slavenskog podrijetla, od čega samo u Trstu 15.000 Hrvata. Prema podacima Papinskog vijeća za dušobrižništvo selilaca i turista u sjevernoj Italiji žive deseci tisuća ilegalnih radnika iz Jugoslavije. Mnogi od poslijeratnih optnata koji su se zbog iseljenja u Italiju deklarirali kao Talijani bili su čistokrvni Hrvati i kao takvi su i danas ostali raseljeni po gradićima i selima sjeverne Italije. Republički komitet SR Hrvatske za odnose s inozemstvom je u više navrata raspravljao o Hrvatima u sjevernoj Italiji istakavši potrebu da se u Trstu osnuje posebno društvo za Hrvate. Od strane Svete stolice dolaze sugestije neka se u Trstu osnuje hrvatska katolička misija. Bit će to nužno provesti, jer ima autora koji smatraju da u sjevernoj Italiji živi do 60.000 Hrvata.

HRVATSKI ISELJENICI U SJEVERNOJ AMERICI

SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE

Klasično djelo za procjenjivanje broja Hrvata u Americi prije 1914. godine je knjiga autorice Emily G. Balch o slavenskim doseljenicima pod naslovom »Naši slavenski sugrađani« koja je 1910. izašla u New Yorku. Ona je bila prva koja nije prihvatila neispravno klasificiranje iseljeničkih vlasti Sjedinjenih Država. Slavene se svrstavalo ovim redom: 1. Poljaci, 2. Slovaci, 3. Hrvati i Slovenci, 4. Rusini, 5. Česi i Moravljani, 6. Bugari, Srbi i Crnogorci, 7. Rusi, 8. Dalmatinci, Bosanci i Hercegovci. Tu su Hrvati nabrojeni na trećem i osmom mjestu. Popisi stanovništva Sjedinjenih Država stvorili su zabunu upisujući Hrvate kao Austrijance i Mađare, a od 1910. do 1940. su kao materinski jezici upisivani hrvatski, dalmatinski i srpski, a od 1970. srpsko-hrvatski kao jedan jezik. Ured za iseljavanje i narodnost sve doseljenike iz Jugoslavije svrstava samo po mjestu rođenja a ne po narodnosti i etničkom podrijetlu.

Prema procjeni Balchove u Sjedinjenim Državama je 1910. godine bilo oko 400 tisuća Hrvata. Većina ih je došla iz Hrvatske i Slavonije, 80 do 100 tisuća iz

Dalmacije, 25 tisuća iz Istre, 20 tisuća iz Bosne i 15 tisuća iz Hercegovine. Autorica nije ovdje pribrojila tisuće onih koji su došli iz hrvatske dijaspore u zapadnoj (Burgenland-Gradišće) i južnoj Mađarskoj.

Danas se u Sjedinjenim Državama nalazi više od milijun i pol Hrvata koji su ili rođeni u Hrvatskoj ili u Americi od hrvatskih roditelja. Ovaj broj nije u svih autora jednak: J. S. Roucek tvrdi da ih ima više od devetsto tisuća, C. S. Mihanovich oko devetsto tisuća, F. H. Eterović oko milijun i pol, Lj. Krasić do dva milijuna, dok glasilo Hrvatske bratske zajednice govori čak o dva i pol milijuna. Popis Sjedinjenih Država od 1970. godine donosi da je 447 tisuća Amerikanaca podrijetlom iz Jugoslavije, od čega 154 tisuće rođeno u staroj domovini. Hrvatski stručnjaci za migracije smatraju da su više od 60% svih doseljenika iz Jugoslavije u razdoblju od 1918. do 1978. godine Hrvati.

Vrste migracije

Kao pomorska zemlja, a i zbog svoje burne povijesti, Hrvatska ima višestoljetnu iseljeničku tradiciju. U 16. i 17. stoljeću su trgovci i mornari iz Dubrovnika i Dalmacije odlazili u Španjolsku Ameriku. Više Hrvata s Jadrana se u 18. stoljeću naselilo na obali između Bostona i Meksičkog zaljeva. Početkom 19. stoljeća brodovi iz Dubrovnika i drugih jadranskih luka, čije su posade bile sastavljene od dalmatinskih mornara, redovito su plovili do trgovačkih središta Sjeverne Amerike. Mnogi od tih mornara napuštali su brodove u New Orleansu ili San Franciscu gdje ih je blaga kli-

ma podsjećala na domovinu. Oko 1850. doselilo se već oko 16.000 Dalmatinaca.

Među prvim doseljenicima bilo je trgovaca, ribara, pustolova, zemljoradnika i ljudi raznih zanimanja. Hrvati iz sjeverne Hrvatske počeli su dolaziti u drugoj polovici prošlog stoljeća, a privukle su ih priče o zlatu u Kaliforniji i naglo otvaranje bakrenih i ugljenih rudnika na Srednjem zapadu i Istoku. Velika većina hrvatskih iseljenika (možda 400 tisuća) stigla je između 1890. i početka prvoga svjetskog rata. Vrhunac je bio 1907. godine kad ih se doselilo 83.000. Taj exodus, ili »američka groznica«, opustošila je dijelove Hrvatske i tako smanjila radnu snagu u industriji i poljoprivredi da je vlada u Zagrebu morala izdati nekoliko naredaba i propisa da zaustavi iseljavanje. Vlada je kontrolirala kretanje iseljenika u lukama Trsta i Rijeke. No, tisuće su napuštale zemlju ilegalno plovećí u Ameriku iz njemačkih, francuskih i nizozemskih luka. Sve restriktivne mjere slabo su djelovale u nastojanju da se spriječi iseljavanje. Hrvatski su političari optuživali carsku vladu da ona sama potiče iseljavanje Hrvata kao nezadovoljnih elemenata. Jer nisu iseljavali samo siromašni seljaci i bezemljaši iz prenapučenih krajeva, nego i mnogi dobro stojeći seljaci iz bogatih sjevernih dijelova zemlje, (Slavonija i Srijem) kako pišu Emily G. Balch i John R. Commons. Razlog njihova odlaženja bio je u političkom pritisku i iskorištavanju bogatih hrvatskih prirodnih bogatstava od Mađara i Austrijanaca.

Iz nekih su krajeva Hrvati iseljavali zbog filoksere koja je uništila vinograde i upropastila proizvodnju vi-

na od koje su mnogi živjeli. Bilo je i mornara koji su ostali bez posla, a neki su odlazili zbog visokih poreza ili da izbjegnu vojnu obavezu. Mnogi su bili potaknuti »američkim pismima« rođaka i zemljaka koja su govorila o slobodi, visokim plaćama i boljim životnim uvjetima u toj zemlji obećanja. Oni koji su drugačije govorili, ili istina opisana u knjigama poput one Ante Tresića Pavičića »Preko Atlantika do Pacifika: život Hrvata u Sjevernoj Americi«, objavljena 1907. godine, malo su mogli učiniti da spriječe tu zanesenost i odvrate od puta tisuće koje je zahvatila američka groznica.

Prije prvih godina 20. stoljeća ti su doseljenici bili uglavnom muškarci — čak do 85% — često nepismeni (28% u 1910. godini), u većini seljaci bez kvalifikacija za rad u industriji. Njih osamdeset posto je ostalo kao nekvalificirani radnici koji su stanovali u prenatrpanim svratištima ili u zadružnim kućanstvima. Štedjeli su da omoguće dolazak svojih obitelji ili svoj povratak kući. Neki su se ponadali da će uspjeti kao farmeri pa su kupovali zemlju. No prije 1914. godine, to je rijetkima uspijevalo. Drugi su svoje uštedevine trošili za povećanje zemljišnog posjeda ili popravak kuće u domovini.

U knjizi msgr. Ivana Stipanovića »Pedeset godina crkve sv. Petra i Pavla u Youngstownu« (1971.) čitamo i ove retke: »Oni koji se stisnuše u domu dobre radničke obitelji marljivi su i štedljivi; oni, pako, u velikim kućerinama među brojnim stanarima, znaju samo za rad u tvornici, a poslije rada nađu se u krčmama, prije ili poslije večere, i onda pođu na počinak. A drugi dan:

rad, krčma, spavanje. Naši ljudi radiše na željezničkim prugama, živjeli su u barakama i tu se nije znalo ni za petak ni za svetak. Boarding boss (kojega je kompanija unajmila) brinuo se za iće i piće radnika na prugama, a napose za piće. Naši, zaposleni u rudnicima Pensilvanije, Illinoisa i Iowe, obično su živjeli u kompanijskim kućama, kupovali su hranu i piće u kompanijskim dućanima i na kraju dva tjedna ili na kraju mjeseca čitava rudarova zarada ode kompaniji za stan, kupnju u dućanima i piće.«

Statistike govore da je do 1914. godine 44% svih Hrvata (isto tako i Slovenaca) ostalo u Pennsylvaniji. A znatan broj došao je i u Illinois, Ohio, New York, Minnesotu, Missouri, Michigan, Wisconsin i Colorado.

Do 1914. broj povratnika bio je visok pa se može reći da se možda svaki treći Hrvat vraćao kući, barem privremeno. Većina se, međutim, trajno smjestila u Americi i postala dijelom američke industrijske radničke klase, uredili su si kućanstvo i osnovali obitelji. U Međuvremenu su Hrvati na Zapadu došli na glas kao uspješna i dobro stojeća etnička skupina.

Poslije drugoga svjetskoga rata — prije i poslije 1950. godine — došle su tisuće Hrvata kao raseljena lica i političke izbjeglice. Dolazili su s obiteljima s namjerom da ostanu. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina mnogi su došli u Sjedinjene Države zbog boljih gospodarskih prilika, no i politički razlozi su igrali važnu ulogu. Velika većina poslijeratnih doseljenika bila je obrazovana (nekoliko tisuća s fakultetskom spremom), znali su nešto engleski i mogli su se lakše snaći nego prvi doseljenici.

Kako su se snašli

Iako su Hrvati u većini naselili gradski i industrijski Istok i srednji Zapad, ipak su njihove najstarije naseobine bile oko Meksičkog zaljeva. Tu su dalmatinski pomorci i njihovi potomci postali trgovci, obrtnici, zemljoposjednici i kapetani. Oni su poslije 1860. razvili i monopolizirali industriju oštriga. Uoči građanskog rata oko 3.000 Hrvata bilo je naseljeno u južnim državama, a većina u mjestima New Orleans i Plaquemine Parish u Louisiani, Mobile u Alabami i Pasquala County u državi Mississippi. Za vrijeme rata neki su služili u mornarici dok su se drugi borili u nekoliko »slavonskih« kompanija i drugih jedinica Konfederacijske armije.

Među mnogim evropskim misionarima, koji su utrli put naseljavanju Kalifornije, bili su i hrvatski isusovci Ivan (Juan) Ratkay (umro je 1683. u Tarahumari u Meksiku) i Fernando Consag (Ferdinand Konšćak) koji je umro u San Ignacio; on je dokazao da Baja California nije otok nego poluotok. To saznanje je o mogućilo kasnije napredovanje u Sjevernu Kaliforniju. Ratkajevi i Konšćakovi sunarodnjaci dolazili su u Kaliforniju u sve većem broju poslije otkrića zlata sredinom 19. stoljeća. Dolazili su ravno iz domovine ili iz drugih dijelova Sjedinjenih Država. Dok su neki našli zlato, mnogi drugi bolje su uspjeli kao trgovci vlasnici gostionica, ili u drugim poslovima. Hrvatski ribari dobro su se snašli u kalifornijskoj industriji riba pa je San Pedro, luka Los Angelesa, postao njihovom najvećom naseobinom.

Za vrijeme utrke za zlatom u San Franciscu 1849. i 1850. godine nalazio se među tisućama i John Owen Dominis, rođen u Americi od hrvatskog oca i američke majke. Njegov otac pomorski kapetan Dominis došao je 1837. na Havaje i u Honolulu na Washington Place sagradio palaču koja još i danas služi kao guvernerova rezidencija. On je 1846. poginuo na moru na putu za Kinu. Njegov sin John se 1862. oženio princezom Lidijom Kamekaha Kapakaaea, koja je 1891. postala posljednjom kraljicom Havaja. Njezin muž princ John O. Dominis umro je ubrzo nakon njezine krunidbe.

Drugi hrvatski doseljenici u Kaliforniju odlazili su u unutrašnjost prema bogatoj Central Valley gdje su se bavili uzgojem povrća, voća, ovaca, grožđa i trgovinom vinom. Oko Watsonvillea naši su uzgajivači pronašli nove metode za suzbijanje raznih bolesti jabuka, pakovanja, sušenja i slanja jabuka u velikim količinama. Stephen Mitrović je u Kaliforniji započeo s uzgajanjem smokava, s jadranske obale je dopremio sadnice te je razvio i usavršio sistem uzgajanja, berbe i pakovanja smokava.

Pod kraj 19. stoljeća Hrvati su odlazili na sjever prema državama Oregon i Washington gdje su postajali ribari (osobito u području Puget Sounda), graditelji čamaca, kuka za konopce i poljodjelci. Kad je 1898. na Aljasci otkriveno zlato, nekoliko stotina naših otišlo je tamo. Jedan od njihovih potomaka, Mike Stepovich, postao je prvim guvernerom države Aljaska.

Među mnogima se izdiglo i nekoliko značajnih ličnosti. Antunu Milatovichu, koji je na vlastitom brigu doplovio iz Dubrovnika, revolucionarna meksička vlada

1860. godine oduzela je velike površine zemljišta, ali mu je još mnogo ostalo i on je kao bogat čovjek umro 1901. godine. Ili Anton Mazzanovich rođen 1860. na Hvaru, koji je kao mlad čovjek najprije bio u vojnoj muzici Sjedinjenih Država, a kasnije je sudjelovao u vojnom pohodu američke konjice protiv apaškog poglavice Geronima (1881.) i te svoje doživljaje je 1931. opisao u knjizi »Trailing Geronimo«.

Hrvati su radili i u rudnicima diljem čitave zemlje, vrlo često s drugim južnoslavenskim narodima, iskapajući razne metale, minerale i ugljen. Oni su šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća sudjelovali i pri izgradnji Nevade kao najvećeg središta za proizvodnju srebra na svijetu i među prvima su naselili Carson City, Virginia City, Aurora, Austin i Reno. Pošto je Nevada 1864. postala državom, John Gregović je dvaput bio izabran u državno zakonodavno tijelo.

Između 1881. i 1914. najveće hrvatsko rudarsko radište bilo je u Calumetu i Michiganu gdje se kopao bakar. Hrvatske rudarske zajednice bile su i u mjestima Gallup u New Mexiku, Butte u Montani, Crested Butte u Coloradu i drugim zapadnim državama.

Kad je poslije 1880. doseljavanje postajalo sve masovnije, slika naših naseobina počela se mijenjati. Na tisuće ljudi dolazilo je godišnje u gradska industrijska središta Istoka i Srednjeg zapada gdje se odmah moglo dobiti posla. Oni su se početkom 20. stoljeća većinom naselili u Pennsylvaniji, a ne toliko u drugim državama (samo 1910. godine 30.000), najviše u Pittsburghu, Allegheny County, Johnstownu, Steeltonu i

Sharonu. Radili su u rudnicima ugljena, čeličanama, ljevaonicama željeza, u tvornicama, na cestama i gradnjama. Pittsburgh je ubrzo postao kulturno središte američkih Hrvata. A hrvatski pomorci, radnici u dokovima, lučki radnici, obrtnici i tvornički radnici bili su zaposleni i u New Yorku i New Jerseyju. Mnogi pilot remorkera ili član posade bio je hrvatskog podrijetla. Chicago i njegova predgrađa s kojih 50 i više tisuća Hrvata bio je do 1914. godine druga po redu hrvatska naseobina, a velika naselja nastala su i u mjestima Milwaukee u Wisconsinu, St. Louis u Missouriju, Gary u Indijani, Omaha u Nebraski, Waterloo u Iowi, Detroit u Michiganu, Kansas City u Kansasu, Youngstown i Cleveland u Ohiou.

Prema vlč. Franji Čuturiću, koji je kao misionar obišao sve veće hrvatske kolonije, u Sjedinjenim Državama ima oko 200 većih hrvatskih naseobina, od kojih se 90% nalazi u sjevernim državama. Hrvatska bratska zajednica, najveća hrvatska organizacija u Sjedinjenim Državama, ima svoje odsjeke u nekih 450 mjesta u 33 države. Hrvati se u većem ili manjem broju nalaze u svih pedeset država.

Sve do nakon prvoga svjetskog rata tri četvrtine zaposlenih Hrvata radili su kao tvornički radnici, rudari i nekvalificirani radnici na različitim teškim poslovima. Radili su teško i slabo su bili plaćeni, a mnogi nisu radili više od deset mjeseci godišnje. Mnogi su poginuli u nesrećama na poslu, osobito u rudnicima, u željezarama i na građevinama, tisuće su ostale ranjene i osakaćene, mnogi izgubili zdravlje. Nepismenost (vrlo često između 28 i 30%), nepoznavanje en-

gleskog jezika (75% uopće nije govorilo engleski) otežavalo im je da nađu bolje plaćene poslove. U 1910. godini naši su ljudi bili među najslabije plaćenim pennsylvanijskim rudarima i najčešće su ostajali bez posla. Unatoč tomu oni su se probijali, a kad su radili, slali su svojima kući i do 80% svoje zarade. Naši su radnici ispočetka bili nepovjerljivi prema radničkom pokretu, ali kad su stekli više iskustva i bolje naučili engleski, većina mu se pridružila (oko 1907.). Oni su zajedno s drugim radnicima sudjelovali u svim štrajkovima, trpjeli pod udarcima državne policije i tvorničkih čuvara i gubili svoje živote. Tijekom 1920. godine tisuće hrvatskih radnika bile su u prvim redovima američkog radničkog pokreta i mnogi su pripadali najradikalnijim radničkim organizacijama.

Društveni život

Gostionica (saloon) je u svim industrijskim naseljima bila središte društvenog života Hrvata u Sjedinjenim Državama, a ostala je važna čak i nakon izgradnje crkava, klubova i organiziranja raznih društava. Nije to samo bilo mjesto gdje se pije, nego mjesto okupljanja gdje je radnik mogao susresti svog prijatelja, pročitati hrvatske novine ili obaviti neki posao. Vlasnik gostionice često je bio i bankar i savjetnik u političkim i pravnim stvarima, sakupljač članarine za bratske organizacije i župe kao i posrednik između hrvatskih radnika i njihovih američkih poslodavaca. Tako je do današnjeg dana gostionica ostala dio krajolika u kojem živi hrvatska radnička klasa Amerike.

Isto su tako bila važna i konačišta, tzv. društva, u kojima su stanovali mnogi naši ljudi, posebno dok su u Americi u većini bili sami muškarci. Prema jednom istraživanju je od 874 Hrvata i Srba, koji su prije 1914. živjeli u New Yorku, njih 573 bilo neženja. Za osamljene neženje, kao i za oženjene muškarce koji su kod kuće ostavili svoje obitelji, konačište (»društvo«) nije bilo samo mjesto gdje se jede i spava, nego i zamjena za dom u novoj obitelji koja govori istim jezikom i dijeli iste brige. Takva su »društva« poprimala razne oblike, ali su zapravo bila neka vrsta tradicionalnih velikih domaćinstava stare južnoslavenske zadruge. Neke su skupine najmile »bossa« (nadglednika) koji je kuhao i vodio kućanstvo, a kod drugih su svi podjednako dijelili kućne poslove i troškove. U mnogim slučajevima ta su se kućanstva sastojala od muškaraca iz istog sela ili kraja koji su se povezali da bi lakše preživjeli u tuđem svijetu dok ne skupe dovoljno novaca — tako su se nadali — da se vrate kući.

Poput većine doseljeničkih skupina i Hrvati su ubrzo stvorili svoje bratske organizacije koje su u biti bile organizacije uzajamne pomoći, pogrebna ili osiguravajuća društva, ali su poslužile i za društvene i kulturne potrebe. Neke su se kasnije umiješale u politiku. Prvo od njih, »Slovinsko-ilirsko pomoćno dobrotvorno društvo« osnovali su 1857. u San Franciscu Dalmatinci, a za njim je 1874. slijedilo drugo u New Orleansu. Oba ta društva postoje još i danas. Jedno je osnovano 1891. u Hobokenu u New Jerseyu, a 1892. u Chicagu. Na

nacionalnoj razini bila je »Hrvatska zajednica« koja je bila osnovana 1894. u Allegheny Cityju u Pennsylvaniji i imala je zadaću pobrinuti se za zdravstveno i životno osiguranje svojih šest stotina članova razdijeljenih u nekoliko odsjeka. Deset godina kasnije ona je već brojila 22.000 članova u 281 odsjeku. Ta je Zajednica 1896. preuzela list »Napredak« koji je već pet godina izlazio. Ona je 1897. promijenila ime u »Hrvatsko narodno društvo«. Slijedile su 1905. u Chicagu »Hrvatska zajednica Illinoisa« i 1910. u San Franciscu »Hrvatska sveza na Pacifiku«. Rodoljubna gimnastička organizacija »Hrvatski sokol« osnovana je 1908., a svoje podružnice je neko vrijeme imala u svim većim hrvatskim naseobinama, ali je njezina popularnost bila kratka, jer je poslije prvoga svjetskog rata zanimanje za nju naglo opalo. Do 1918. većina se oko 1.500 raznih hrvatskih društava diljem zemlje sjedinila s većim bratskim zajednicama. Osobito su bila popularna pjevačka, dramska, folklorna, glazbena i plesna društva. Dva najstarija, osnovana prije više od 70 godina, bila su »Zora« u Chicagu i »Javor« u Pittsburghu. Hrvati su se proslavili u »Duquesne University Tamburitzans« društvu osnovanom 1937. u Pittsburghu, koje je jedno od najpoznatijih etničkih folklornih grupa u Sjedinjenim Državama. Dirigent »Tammiesa« je Walter Kolar, a među članovima ima osim Južnih Slavena i predstavnika drugih etničkih skupina. Oni sviraju tamburicu, plešu i pjevaju interpretirajući bogati slavenski folklor. Nastupaju diljem Sjedinjenih Država, u Jugoslaviji i drugim evropskim zemljama.

Druga organizacija, nastala poslije prvoga svjetskog rata, bila je »Hrvatska katolička zajednica« osnovana u Garyu u Indijani 1921. godine. Njezini osnivači, među njima i neki svećenici, osnovali su je da bude protuteža »Hrvatskom narodnom društvu«, koje je, po njihovu shvaćanju, bilo ljevičarski orijentirano. Dvotjedni organ Hrvatske katoličke zajednice je »Naša nada«, pokrenuta 1921. godine. U proljeće 1978. glavno sjedište HKZ preselilo se iz Garya u Hobart u Indijani. Godine 1925. »Hrvatsko narodno društvo«, »Hrvatska zajednica Illinoisa«, »Hrvatska sveza na Pacifiku«, i nekoliko drugih hrvatskih organizacija, ujedinilo se u »Hrvatsku bratsku zajednicu« s brojem od 53.000 članova. Tjednik HBZ je »Zajedničar«, osnovan 1904. godine.

Vjera i kultura

Austrijsko Leopoldovo misijsko društvo poslalo je g. 1838. u Jasper u Indijani vlč. Josipa Kundeka, rodom iz Ivanića, blizu Zagreba, da se brine za tamošnje njemačke iseljenike. Sve do svoje smrti u prosincu 1857. vlč. Kundek je neumorno radio kao svećenik i građanski vođa. On je doveo u Dubois i obližnje kotare oko sedam tisuća njemačkih doseljenika i osnovao gradove Ferdinand, Celestine i Fuldu. G. 1852. posjetio je Evropu i Hrvatsku te je iz Einsiedelna doveo u Ameriku švicarske benediktince koji su osnovali nadopatiju St. Meinrad u Indijani, koja još i danas postoji. Kundek je doveo u Ameriku samo jednoga hrvatskog svećenika, vlč. Eduarda Martinovića. Kundek je imao malo

veza sa svojim hrvatskim sunarodnjacima u Americi. Tek 1894. dolazi prvi hrvatski svećenik u Sjedinjene Države raditi među svoje sunarodnjake. Bio je to vlč. Dobroslav Božić, rodom iz Sutjeske u Bosni, a poslao ga je đakovački biskup Strossmayer. On je 1894. osnovao prvu hrvatsku župu i otvorio prvu hrvatsku crkvu u Sjedinjenim Državama. Bila je to župa i crkva sv. Nikole u sjevernom dijelu Pittsburgha. D. Božić je napisao i izdao nekoliko knjižica, izdavao je i novine, a imao je čak i svoju malu tiskaru. Umro je u Steeltonu 1900. godine.

Od g. 1894. do g. 1914. osnovane su 22. župe: Pittsburgh (1894.), Steelton (1898.), Johnstown (1900.), Chicago — Uznesenje B. D. Marije (1900.), Kansas City (1900.), Millvale (1900.), Cleveland — Sveti Pavao (1902.), Cleveland — Sv. Nikola (1902.), San Francisco (1902.), Rankin (1903.), St. Louis (1904.), Chicago — Sv. Petar i Pavao (1905.), Joliet (1906.), McKeesport (1906.), Los Angeles (1910.), Whiting (1910.), Youngstown (1911.), Chicago — Sv. Jeronim (1912.), Gary (1912.), Chicago — Srce Isusovo (1913.), New York (1913.), Chicago — Presveto Trojstvo (1914.). Za prvoga svjetskog rata osnovane su četiri župe: East Chicago — (1916.), Lackawanna (1917.), Milwaukee i Omaha (1917.); između dva rata šest župa: Lorain (1922.), Detroit (1923.), Sharon (1924.), West Allis (1928.), Ambridge (1934.) i Akron (1935.). Poslije drugoga svjetskog rata osnovana je samo jedna župa i to u Monssenu (1952.) i tri misije u Portlandu (1954.), Sjevernom Chicyagu (1973.) i San

Jose (1975.), te jedna dušobrižnička postaja u Philadelphiji.

Tako u Sjedinjenim Američkim Državama sada imaju 33 hrvatske župe, tri misije i jedna dušobrižnička postaja, odnosno 37 središta vjerskog okupljanja hrvatskih katoličkih iseljenika.

U posljednjim godinama došao je iz domovine veći broj mladih svećenika, osobito franjevaca. Sagrađeno je nekoliko modernih crkava, neke su župe procvale zahvaljujući prilivu većeg broja vjernika iz domovine i mladih svećenika, npr. u New Yorku, Clevelandu, Chicagu i drugdje. Kardinal Šeper i hrvatski biskupi dolaze prigodice u posjet hrvatskim župama, prilično se čita vjerski tisak iz domovine. Danas Crkva u Hrvatskoj svraća veću pozornost hrvatskim katoličkim iseljenicima i njihovim svećenicima putem Ravnateljstva dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu sa sjedištem u Rimu i Vijeća Biskupske konferencije za hrvatsku migraciju sa sjedištem u Zagrebu. Hrvati grkokatoličkog obreda imaju jednu župu u Clevelandu i jednu u Chicagu. U drugim mjestima idu u ukrajinske ili druge grkokatoličke crkve. Među Hrvatima aktivne su razne protestantske zajednice, osobito adventisti, i broj Hrvata protestanata je u porastu. Prvi je poznati hrvatski luteranski propovjednik bio Louis Šanjek, koji je svoje američke doživljaje 1938. objavio u knjizi »In silence« (U šutnji). U poratnom razdoblju se iz naše domovine doselio i znatan broj muslimana kojih bi moglo biti oko 15.000. Oni se s muslimanima iz drugih zemalja okupljaju u Islamskom kulturnom centru ko-

ji je 1957. otvoren u Chicagu. Znatan broj naših muslimana ima katoličkog bračnog druga. Glavni problem te vjerske zajednice je nedostatak odgovarajuće vjerske pouke mladeži i nedostatak mošeja.

O nemaloj kulturnoj, publicističkoj i književnoj djelatnosti hrvatskih katoličkih svećenika najrječitije govori podatak da su od 341 knjige objavljene u Americi na hrvatskom jeziku, 105 napisali svećenici. Među njima je prvi bio Martin Krmpotić, župnik u Kansas Cityju, koji je počeo pisati još prije prvoga svjetskog rata. On je u katoličkoj enciklopediji objavio nekoliko značajnih priloga o hrvatskim zemljama. Pisao je brošure, polemičke članke, a kasnije je objavio biografije naših misionara Konšćaka i Kundeka. Njemu se pridružio Bosiljko Bekavac stariji. U poslijeratnim godinama sve do naših dana bio je vrlo aktivan fra Dominik Mandić, pisac velikog broja najvažnijih povijesnih djela i najproduktivniji suvremeni hrvatski povjesničar. Isto je tako značajan dominikanac Franjo H. Eterović, koji zajedno s Krstom Spalatinom izdaje do sada najveće enciklopedijsko djelo o Hrvatskoj na engleskom jeziku, »Croatia«, čiji se prvi svesci nalaze u svim bibliotekama Amerike. Hrvatski su svećenici u Americi, osim kulturnih i vjerskih aktivnosti, mnogo pomagali našim doseljenicima i u njihovoj ispravnoj političkoj orijentaciji. Mnogi su sudjelovali u bratskim oranizacijama kao odgojitelji svoga naroda. Na poseban način treba istaknuti velike zasluge fra Davida Zrne kao i cijele franjevačke kustodije Svete obitelji u Chicagu.

Političke aktivnosti

Glavni pokrovitelji hrvatskih političkih aktivnosti bili su »Hrvatsko narodno društvo« — koje je 1925. postalo »Hrvatska bratska zajednica« — i »Hrvatska liga Illinoisa«. Obje su te organizacije često skupljale priloge za borbu za oslobođenje Hrvatske od habsburške vlasti. Politička organizacija »Hrvatski narodni savez« bila je osnovana 1912. u Kansas Cityju a predsjednikom mu je bio Niko Grškovič. Ona se nakon pada Austro-Ugarske zalagala za osnivanje federativne države Južnih Slavena, koja bi obuhvatala sve slovenske, hrvatske i srpske zemlje. Izdavala je list »Hrvatska zastava«, tjednik koji je još 1901. počeo izlaziti u Chicagu. No, mnogi se Hrvati nisu s time slagali. Frank Zotti, hrvatski poduzetnik iz New Yorka i izdavač popularnih dnevnih novina »Narodni list — National Gazette« (1898.-1922.) suprotstavio se tom političkom smjeru s grupom hrvatskih i slovenskih svećenika s Martinom Krmpotićem, župnikom u Kansas Cityju, na čelu. Oni su se zalagali za to da se stvori autonomna hrvatsko-slovenska država u habsburškoj monarhiji.

Ivan Dojčić, član Hrvatskog saveza iz Pittsburgha bio je onaj koji je za svog posjeta Zagrebu u kolovozu 1913. pokušao izvršiti atentat na mađarskog komesara u Hrvatskoj i kasnijeg bana baruna Ivana Skerlecza, ali u tome nije uspio, nego je bio uhvaćen i osuđen na 10 godina zatvora. Premda su mnogi slavili Dojčića kao heroja, ipak su Hrvati u većini bili proti nasilju kao sredstvu za postizavanje političkih ciljeva. Zato su ne punu godinu kasnije osudili i atentat na nadvojvodu

Ferdinanda u Sarajevu. Kad je Austro-Ugarska navijestila rat Srbiji, većina Hrvata u Sjedinjenim Državama bila je u prvo vrijeme na strani habsburške monarhije. No, sredinom 1915., počinju hrvatske organizacije surađivati s drugim južnoslavenskim skupinama podržavajući ideju rušenja habsburške monarhije i stvaranja nezavisne južnoslavenske države. U ožujku 1915. dvije su najvažnije bratske organizacije, Hrvatski narodni savez i neka druga hrvatska društva, zajedno s predstavnicima Slovenaca i Srba u Chicagu, stvorili »Južno-slavensko narodno vijeće«, koje je bilo pripojeno Jugoslavenskom odboru u Londonu, čiji je cilj bio osnivanje kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pod srpskom dinastijom Karađorđevića s ravnopravnošću za sve narode. Na čelu Vijeća u Americi stajao je Niko Grškovič, koji je kao i mnogi Hrvati i Slovenci bio više za republiku negoli za kraljevinu. Tako je već od svog početka jugoslavenski pokret u Americi bio podijeljen baš u pitanju državnog uređenja, što je krajem 1918. dovelo do njegova raspadanja. Drugi razlog podijeljenosti bio je taj što su Hrvati željeli federativnu demokratsku Jugoslaviju, dok su neki Srbi budućú državu zamišljali kao Veliku Srbiju. Grškovič i njegovo vijeće pokušali su u Washingtonu i u domovini zadobiti podršku javnosti za svoju politiku. Njihove novine bile su »Hrvatska zastava« i »Hrvatski svijet«. Ovaj posljednji je izlazio od 1908. do 1956. u nakladi od 10.000 primjeraka. U studenom 1916. južnoslavenski kongres u Pittsburghu, tvrdeći da govori »u ime 500 tisuća Južnih Slavena«, apelirao je na predsjednika Wilsona da pristane na rušenje Austro-Ugarske i

ostvari nezavisnost za sve Južne Slavene. Krfski sporazum izazvao je nezadovoljstvo među svim južnoslavenskim republikancima, uključivši i socijaliste, koji su bili najaktivniji u Chicagu. Wilsonovih Četrdeset točaka iz siječnja 1918., koje su tražile samo reorganizaciju Austro-Ugarske, razočaralo je južnoslavenske vođe u Americi. No, pet mjeseci kasnije, Wilson je revidirao svoje stajalište i pristao na rušenje habsburškog carstva i uspostavljanje nacionalnih država. Južni Slaveni bili su oduševljeni i nazvali su Wilsona osloboditeljem, premda je on na Pariškoj mirovnoj konferenciji (na osnovi tajnih londonskih sporazuma iz 1915.) morao pristati na gubitak hrvatskih i slovenskih teritorija u korist Italije.

Za vrijeme prvoga svjetskog rata tisuće i tisuće američkih Hrvata služilo je u oružanim snagama Sjedinjenih Država, a stotine su poginule. Narednik Louis Čukela i Matej Kočak iz ratne mornarice primili su od Kongresa medalju časti za heroizam što su ga pokazali u Francuskoj. Jakob Meštrović je isto odlikovanje primio poslije smrti.

Američki useljenički zakoni poslije 1924. puštali su da se iz svih dijelova Jugoslavije može u Sjedinjene Države doseliti godišnje najviše tisuću ljudi. Razočaranje s političkim stanjem u domovini, pritisak amerikanizacije, američka izolacionistička politika — sve je to bilo uzrokom da su hrvatski iseljenici odlučili da Ameriku prihvate kao svoju novu domovinu. Zanimanje za staru domovinu počelo je slabiti, premda su se i dalje održavale veze s prijateljima i rodbinom u njoj, a organizirane su i razne akcije pomoći starom kraju.

No, za vrijeme kraljevske diktature u Jugoslaviji (1929.-1934.), Hrvatska bratska zajednica i druge organizacije, u raznim su prigodama, osuđivale ekscese režima. Unatoč ekonomskoj depresiji, skupljali su se veliki iznosi za političke izbjeglice i za političku borbu u domovini. Louis Adamič, američki pisac slovenskog podrijetla, je nakon posjeta Jugoslaviji opisao i položaj Hrvata u knjizi: »Native's Return« (New York, 1943.).

Događaji za vrijeme drugoga svjetskog rata djelovali su i na političku orijentaciju pojedinaca i društvenih organizacija naših ljudi u Americi. Hrvatska bratska zajednica i neke druge organizacije bile su za stvaranje federativne Jugoslavije pod vodstvom Josipa Broza Tita i komunističke partije. Vođe te akcije bili su Louis Adamič i Zlatko Balokovič. Bile su organizirane sabirne akcije za pomoć Jugoslaviji.

Razmjerno velik broj Hrvata služio je za vrijeme rata u oružanim snagama Sjedinjenih Država, mnogi su u ratu poginuli, a drugi su radili u ratnoj industriji.

Pomoć domovini opustošenoj ratnim razaranjima slana je odmah poslije rata i kasnije. Američki Hrvati su svojim akcijama pripomogli da su mnoga raseljena lica, osobito oni koji su već imali rodbinu u toj zemlji mogla iz Evrope doći u Ameriku. Propisi o raseljenim licima iz 1948. (The DP Act) i druge useljeničke zakonske odredbe omogućile su da je između 1950. i 1960 znatan broj izbjeglica iz izbjegličkih logora u Austriji Njemačkoj i Italiji mogao doći u Ameriku.

Kad su Hrvati u 19. stoljeću doseljavali u Ameriku najprije su živjeli raštrkano ili u manjim skupinama

nije im bilo lako formirati izrazito hrvatska naselja. Razlog je bio u tomu što je među njima bilo malo hrvatskih žena pa su se mnogi naši doseljenici, npr. u Kaliforniji, ženili Irkinjama, Španjolkama i Meksikankama. Mnogi rudari i trgovci ženili su se prilično kasno, u tridesetim i četrdesetim godinama, a njihove su nevjeste bile mnogo mlađe. Obitelji su većinom imale četvero i petero djece. Neki su se muževi vratili u domovinu i tamo se oženili, dok su drugima dolazile zaručnice iz domovine. Hrvati su se ženili i s drugim Slavenkama (osobito Slovenkama), ili s neslavenskim katolkinjama: Talijankama, Njemicama, Irkinjama i Mađaricama. Kad su negdje poslije 1904. počele dolaziti i žene i cijele obitelji, počele su se u velikim industrijskim središtima Istoka i Srednjeg zapada stvarati zajednice hrvatske radničke klase. U Montani se, na primjer, oko 1920. formirala velika skupina hrvatskih klesara, isto je tako nekoliko rudarskih naselja nastalo u New Mexicu, Utahu i Coloradu. U Eagle Riveru u Wisconsinu formirala se zajednica farmera koja i danas postoji. Prema izvještaju o doseljenicima iz 1910. godine, hrvatske bi žene obično ostajale kod kuće i nisu radile u industriji. Kako su se brinule za kućanstvo i svratišta, imale su mnogo posla i život im nije bio lagan, ali je zato njihova uloga u zajednici bila veoma važna. Žene su odgajale djecu i obrađivale vrtove pa nisu imale priliku naučiti engleski jezik. U Strawberry Hillu, predjelu Kansas Cityja, u St. Clairu u Clevelandu, u »malim Hrvatskama« mnogih gradova, od kojih neke još i danas postoje, hrvatske su žene odigrale veoma važnu ulogu u očuvanju obiteljskog života i održa-

vanju cijele zajednice koja je po mnogo čemu bila presađena domovina.

Većina je pripadnika prve generacije naših doseljenika postigla barem pasivno znanje engleskog jezika. A oni koji su živjeli i radili među sunarodnjacima, jedva da su išta naučili. Tijekom vremena njihov se materinski jezik pretvarao u specifičan jezik koji je usvojio mnoge engleske riječi dodavajući im hrvatske nastavke: aktovati (to act), ronati (to run), šapa (shop). Zanimljivo da je u mnogo slučajeva dolazilo i do mijenjanja prezimena u anglosaksonska, tako je Šajatović postao Shay, Tomašić Thomas, Lučić se promijenio u Lucasa, Kovač u Smitha, itd.

Velika većina njihove djece pohađala je državne škole u koje su mnogi ulazili bez ikakva znanja engleskog jezika. Zbog tradicionalne navezanosti na obitelj, mnogi su ostajali u zajednici i možda kao kvalificirani radnici radili u istim tvornicama u kojima su njihovi očevi radili bez kvalifikacija. Sve do 20-tih godina u Pennsylvaniji i drugim državama nakon završetka školovanja očevima i rođacima pridruživali su se dječaci od 14 godina da s njima rade u rudnicima i željezarama. No već oko 1930. znatan je broj hrvatske djece završavao i srednju školu. No, iznimaka je, dakako, bilo i prije. Tako je sin hrvatskih doseljenika Henry Suzzallo 1905. godine postigao titulu doktora filozofije na Columbia sveučilištu. Poslije tridesetih godina mnogo je veći broj mladeži studirao na koledžima, a do 70-tih znatan je broj postigao i akademske titule.

Kad se ekonomsko stanje Hrvata popravilo, a djelomično i zbog doseljavanja Crnaca, mnogi su odselili iz

gradskih etničkih četvrti u bogatije dijelove grada. Kad su se u susjedstvu nekih hrvatskih crkava naselili u većem broju Crnci, a Hrvati odselili, župe i crkve bile su prisiljene da se presele u druge dijelove grada.

Većina Hrvata rođenih u Americi govori hrvatski malo ili nikako. U svim je hrvatskim župnim školama nastavni jezik engleski. U većini crkava samo su neke mise na hrvatskom jeziku. Međutim, treća i četvrta generacija hrvatske etničke skupine, pod utjecajem opće etničke obnove, ponovno uči hrvatski i mnogo se zanima za narodnu baštinu, a neki odlaze i u Hrvatsku da tamo nauče jezik. Neke hrvatske škole održavaju subotnje tečajeve hrvatskog jezika. »Hrvatski etnički institut« u Chicagu vrlo je aktivan u osnivanju tih subotnjih škola hrvatskog jezika u više naseobina. No, ipak treba reći da se samo nekoliko hrvatskih župnih osnovnih škola — koje uglavnom vode časne sestre — pobrinulo za osnovno školovanje samo malog dijela hrvatsko-američke zajednice. Tih škola je u 1978. godini samo 15 s prosječnim brojem od 200 učenika u svakoj. Njihov utjecaj nije tako velik kao kod nekih drugih slavenskih skupina, npr. kod Poljaka, Slovaka i Slovenaca. Hrvati nisu nikada uspjeli organizirati srednju školu, i plan Hrvatske bratske zajednice od prije nekoliko desetljeća da otvori koledž, nije se nikada ostvario.

Nekadašnja jaka tendencija za asimiliranjem je uslijed poslijeratnog doseljavanja i općeg etničkog buđenja sedamdesetih godina oslabila. Između 1945. i 1970. u Sjedinjene Države je doselilo oko 42.000 Hrvata, a poslije svake naredne godine dvije do tri tisuće. Među

njima ima na tisuće obrazovanih, stručnih i kvalificiranih ljudi koji znaju engleski. Oni se brže nego stari doseljenici prilagođavaju novoj okolini, mnogi su se za nekoliko godina prilično obogatili, podržavaju tijesne veze s domovinom, a mnogi se jako zanimaju za zbivanja u domovini. Iako između visokoškolovanih novih doseljenika i onih starih postoje napetosti, ipak treba reći da su ovi novi pomladili hrvatsku zajednicu u Americi. Tome je pridonio i opći etnički preporod kao i lakoća putovanja iz Amerike u Jugoslaviju. Svake godine tisuće američkih Hrvata putuju grupno ili pojedinačno u stari kraj. Neki stariji su se za stalno vratili u domovinu da s američkom mirovinom ugodno prožive stare dane.

Matice iseljenika Hrvatske i Bosne i Hercegovine podržavaju stalne veze s našim iseljenicima. Mjesečnik »Matica«, koji već 28 godina izlazi u Zagrebu, kao i Matičin kalendar, nastoje oko produbljenja tih veza i upoznavanja iseljenika s rodnim krajem. Zagrebačko sveučilište ima poseban program za studij hrvatskog jezika i povijesti namijenjen Hrvatima iz Amerike i drugima koji se zanimaju za to područje. Na 24 američka sveučilišta organizirani su tečajevi hrvatskog jezika. Društvo »Duquesne Tamburitzans« osnovalo je uglavnom institut folklorne umjetnosti s muzejem i arhivima koje pomaže Federalni program za proučavanje etničke baštine. Najjači nosilac hrvatskih kulturnih i folklornih djelatnosti je Hrvatska bratska zajednica čiji tjednik »Zajedničar« izlazi u više od 40 tisuća primjeraka pa su to najveće hrvatske novine u inozemstvu.

Ta je organizacija dala više od 170 tisuća dolara stipendija hrvatsko-američkim studentima viših škola a pokrovitelj je Kulturne federacije za mlade, koja se sastoji od nekih 50 grupa, koja na impresivnom festivalu svake godine okuplja gotovo tisuću mladića i djevojaka koji sviraju tamburice, plešu hrvatske narodne plesove i pjevaju hrvatske narodne pjesme po raznim gradovima Amerike. U Americi ima više tamburaških društava i folklornih grupa nego u Hrvatskoj.

Godine 1953. osnovana je »Hrvatska akademija Amerike«, koja unapređuje hrvatsku kulturu i povijest i želi Amerikance upoznati s Hrvatskom i Hrvatima. Ima 250 članova a jednom godišnje izađe »Journal of Croatian Studies« u New Yorku. Ta ustanova, kao i »Američko-hrvatsko akademsko društvo« u Clevelandu, organizira posebne seminare na koje dolaze mnogi američki učenjaci raspravljajući o kulturi i povijesti Hrvata i drugih Južnih Slavena. Zahvaljujući prilivu poslijeratnih pisaca i učenjaka hrvatsko-američka literatura je doživjela pravi procvat i prilično je aktivna. Njezino je prvo razdoblje (1890. do 1920.) imalo općepučku oznaku s mnogim novinama, časopisima i kalendarima. Osnivač te književnosti bio je Josip Marohnić, vlasnik tiskare, urednik i izdavač, koji se u Ameriku doselio iz Hreljina prije 1900. godine. On je uz mnoge knjige izdao i značajnu antologiju hrvatske lirike na više od 600 strana; izdavao je i gramatike, rječnike, kalendare, novine i informativne letke. Desetljećima (sve do 1940.) se kao politički i socijalni pisac na hrvatskom i engleskom jeziku isticao Niko Grškoviċ. Isto tako je i Ivan Krešić bio urednik i izdavač. On je izdavao »Hr-

vatski list« i »Danicu Hrvatsku«. Ovo posljednje glasilo su 1945. od njega prekupili hrvatski franjevci u Chicagu i danas ga izdaju pod naslovom »Danica« u nekih 4.500 primjeraka. Oni imaju svoju izdavačku kuću i tiskaru u kojoj je u posljednjih tridesetak godina objavljeno mnogo hrvatskih i engleskih knjiga i novina. Oni izdaju i »Hrvatski glasnik« te »Hrvatski kalendar«. Treba spomenuti i Martina Krmpotića i Ivana Mladinea, koji su mnogo pisali na engleskom. Središta hrvatske izdavačke djelatnosti bila su u Pittsburghu, New Yorku, St. Louisu i Chicagu. Matija Šojat se istakao kao pjesnik, a Stjepko Brozović kao pisac novela, a obojica su pisali na hrvatskom jeziku. Srđan Tucić, pisac kazališnih komada, pisao je na oba jezika. Do 1939. brojne su hrvatske knjižare pružale usluge tisućamaželjnih čitatelja. Mnogi naši doseljenici su se sami školovali pomoću hrvatske i engleske literature.

Treba spomenuti i Viktora Veckog, poznatog liječnika u San Franciscu, objavio je roman »Threateningn Shadows« (Prijeteće sjene, 1931.), pa Gabru Karabina, koji je bio nagrađen za »Honorable Escape« (Častan bijeg) koji je 1937. izašao u »Scribner's Magazine«, a upozorio je na teškoće hrvatskih industrijskih radnika. Poslije drugoga svjetskog rata iz Indije je došao Joseph George Hitrec, koji je objavio svoje novele u knjigama: »Ruler's Morning (Gospodarevo jutro, 1946.), »Son of the Moon« (Sin Mjeseca, 1948.), i »Angel of Gaiety« (Anđeo radosti, 1951.). Barton M. Phillips (Philip M. Bavcevich iz Chicaga) napisao je 1955. roman »And Angels Won't Blame Him« (I anđeli ga neće grditi).

Među poratnim doseljenicima ima veoma istaknutih pisaca i publicista, kao što su na primjer Antun Bonifačić, Ante Nizeteo, Nada Kesterčanek, Bogdan Radica, Ante Kadić i drugi.

Postoji podatak da se do našeg vremena u Americi pojavilo više od 250 različitih hrvatskih novina i časopisa. Novine su izlazile tjedno, no neke i dvaput, triput tjedno, pa čak i kao dnevnici. Bilo je prilično mjesečnika, a neki su časopisi izlazili svaka dva tjedna. Mjesečnici su bili ilustrirani i dobro uređivani. Izlazili su i mnogobrojni kalendari, od kojih je bio najbolji Krešićev »Koledar« u New Yorku, a danas su prošireni »Kalendar Hrvatskog glasa« iz Winnipega i »Hrvatski kalendar« iz Chicaga, koji naši franjevci izdaju više od trideset godina.

Trebalo bi spomenuti i ostale tiskane stvari na hrvatskom jeziku u Americi, na primjer razne knjižice, spomen-knjige raznih društava, župa i organizacija, memorandumi, tiskani zapisnici konvencija ili skupština, poučni tekstovi za razne prilike, gramatike, rječnici, slovnice, udžbenici, društvena pravila i konstitucije pojedinih organizacija, proglasi, leci, rasporedi predbi, propagandni materijali, dopisne karte, razglednice, zidni kalendari, marke i naljepnice, zemljovidne karte, gramofonske ploče i mnoštvo drugih stvari koje su važne za proučavanje života našeg življa u Americi.

Hrvatski doprinos Americi ne završava na kulturnom i umjetničkom području. Anthony Lucas (Lučić) otkrio je 1901. u Spindletonu u Texasu naftu i tako započeo novo razdoblje u američkoj industriji nafte.

Veliki hrvatski kipar Ivan Meštrović dao je svoj veliki doprinos umjetnosti Amerike i cijelog svijeta, a umro je 1962. u South Bendu. Od slikara je najpoznatiji bio Maksimilijan Vanka čije su slike u crkvi sv. Nikole u Millvalu u Pennsylvaniji likovni kritičari proglasili kao najbolje u Americi.

Zinka Kunc (1906. — 1966.), čija je učiteljica pjevanja Milka Trnina pjevala u Metropolitan-operi već na prijelazu stoljeća, bila je zvijezda Metropolitan-opere od 1933. do 1966. godine. Zlatko Baloković, koji je u Ameriku došao 1924., bio je virtuoz na violini. U Hollywoodu su na filmu uspjeli Petar Coe (Knego), John Miljan, Joseph Zokovich, Walter Kray, John Northpole (Kovačević), te kao novator, direktor i izumitelj montaže Slavko Vorkapić. Među istaknutim liječnicima i znanstvenicima bili su Viktor Vecki, Ante Biankini i Edward Miloslavich. Stephen Polyak s Medicinske škole u Chicagu napisao je »The Vertebrate Visual System« (Vidni sistem kralježnjaka) i »The Retina« (Mrežnica), klasična djela na tom području. Među znanstvenicima treba spomenuti genetičara Milislava Demerca, sociologe Tomašića i Milanovicha te Francisa Prevedena koji je bio antropolog, povjesničar i lingvist.

Mnogi su uspjeli u industriji, poslovnom životu, poljoprivredi i ribarstvu. Mitchell L. Mitchell iz San Francisca i Petar Divizich iz Delana obogatili su se pomoću svojih vinograda, John Slavić je bio osnivač kalifornijske Delmonte Fruit Co., Nikola Bez (Bezmalinović) obogatio se u državama Washington i Aljaska, dok je Joseph Vlašić udario temelje velikoj industriji marini-

ranja. To je samo nekolicina onih koji su »iz prnja postali bogataši«.

Američki Hrvati dobro napreduju i u američkom političkom životu. Oni su većinom pristaše demokratske stranke. Mike Stepovich postao je 1957. guverner teritorija, a 1959. države Aljaske. Nick Begich bio je 1970. izabran u Predstavnički dom u Washingtonu, a 1972. poginuo je u zrakoplovnoj nesreći. On je bio jedini član Kongresa hrvatskog podrijetla. Rudy Prpić je 1977. postao guvernerom Minnesote. Mike Bilandić je od 1977. do 1979. bio gradonačelnik Chicaga, a 1977. je i Denis Kucinich postao gradonačelnikom Clevelanda. U Kaliforniji je Mike Antonovich republikanski član skupštine Kalifornije i predstavnik manjine u Sacramentu.

Hrvati se ističu i u sportu, a osobito u profesionalnom američkom nogometu, beizbolu i košarci. Neki su postigli i naslov »atleta godine«. Fritzie Živich je 1951. osvojio prvenstvo svijeta u boksu u velter kategoriji. George Mikan bio je poznat kao »Mr. Košarka«. Među našima je u posljednje vrijeme postao vrlo popularan nogomet koji privlači tisuće ljudi.

Unatoč visokoj cijeni koju su platili, Hrvati u Americi mogu biti zadovoljni uspjesima koje su postigli. Oni danas zauzimaju sve društvene položaje i važan su činilac u životu Sjedinjenih Američkih Država.

KANADA

Uvod

Kanada se nalazi na najsjevernijem dijelu američkog kontinenta i zaprema površinu od 3,851.809 četvornih milja (ili: 9,976.139 četv. km). U kanadskoj federaciji je deset pokrajina (Provinces) i dva posebna teritorija. Kao i u Sjedinjenim Državama, Hrvati su se naselili i u Kanadi od Atlantskog do Tihog oceana.

U hrvatskoj dijaspori naša kanadska naselja zauzimaju dosta važno mjesto s više od 100.000 naših iseljenika (triju generacija). Uz Zapadnu Evropu i Sjedinjene Države, Kanada je barem posljednjih dvadeset godina neprestano privlačila — a i danas to čini — značajnu hrvatsku migraciju. Kao zemlja i buduća nova domovina, ipak nije nikada za naše iseljenike bila toliko privlačna kao, na primjer SAD. Položaj zemlje na dosta dalekom sjeveru, klima, ovisnost o Velikoj Britaniji, niži (barem do nedavna) životni standard, ekonomske prilike, i do nedavna kanadska imigracijska politika, glavni su razlozi zašto je naša migracija u tu zemlju uvijek bila manje popularna od one u SAD.

Istina je da je povijest naših iseljenika u Kanadi manje istraživana i da se o njoj mnogo manje pisalo negoli o povijesti Hrvata u Americi. Već prije nekoliko godina bila je najavljena na engleskom jeziku sažeta povijest Hrvata u Kanadi uz potporu federalnog ministarstva za Multi-kulturu, a autor joj je profesor Dr. A. W. Rasporich na sveučilištu u Calgary, Alberta. O

našima u toj zemlji najviše su do sada napisali dr. Nedo Pavešković, pok. Većeslav Holjevac, te sâm prof. Rasporich. Čovjek koji je najviše znao iz osobnoga dugogodišnjeg iskustva o Hrvatima u Kanadi bio je Petar Stanković, neumorni hrvatski novinar i pisac koji je u prosincu g. 1978. umro u Winnipegu. Nije nam poznato je li on ostavio neki rukopis o toj temi.

Prije prvoga svjetskog rata

Svi narodi koji su davali iseljenike ovoj hemisferi nastoje dokazati da su njihovi zemljaci među prvima došli u te krajeve. Tako, primjerice, Pavešković spominje hrvatske mornare koji su došli u Kanadu već g. 1543., a jedan — Kozulić da je došao na pacifičke obale u British Columbia, g. 1779. Lako je moguće da su naši mornari i ribari, koji su u 18. stoljeću u većem broju živjeli na istočnim i zapadnim obalama Amerike (najprije u engleskim kolonijama, a kasnije u novo-osnovanim Sjedinjenim Državama 1776.), također dolazili i u predjele sjeverno Americi, to jest gdje je današnja Kanada.

Tijekom prvih desetljeća 1800-tih godina hrvatski ribari dolaze u Britansku Kolumbiju, a u »Zlatnoj groznici« pedesetak godina kasnije mnogi naši dolaze barem na nekoliko godina. U drugoj polovici 19. stoljeća neki naši jedrenjaci dolaze sa svojim teretima do luka na kanadskom Pacifiku. Britanska Kolumbija zbog blagog podneblja, slično kao američka Kalifornija, dosta je rano privlačila naše ljude, osobito one s jadranskih obala. Smatra se da pravo i neprekinuto hrvatsko use-

ljavanje u Kanadu počinje u g. 1890. kad se u Britansku Kolumbiju uselilo nekoliko hrvatskih obitelji, i to u mjestu Ladner. Broj naših useljenika tu na zapadu Kanade neprestano se povećavao tijekom zadnjih desetljeća prošlog stoljeća.

Nakon g. 1898. znatan broj hrvatskih rudara naselio se i zaposlio u Ladysmith, Nanaimo, Cumberland i u Willingtonu na Vancouver Otoku u Britanskoj Kolumbiji. Ti su naši rudari bili rodom iz Žumberka, a oni — kao i mnogi drugi njihovi zemljaci u potonjim godinama — stižu na sjever zbog boljih zarada i raznih razloga zbog kojih im se Kanada više svidjela negoli Amerika.

U iste te predjele sve je više dolazilo naših ljudi osobito između g. 1911. i g. 1914. Od 29 većih hrvatskih skupina u Kanadi g. 1914., 14 ih je bilo u Britanskoj Kolumbiji. Doskora se Hrvati naseljavaju u Northwest Territories, kao i Saskatchewan i Alberta; u ovim zadnjima ima mnogo plodne zemlje. Godine 1894. dolaze naši u Bladworth, Hanley i Kenaston, Saskatchewan. Godine 1904. dvije su se skupine naselile u područje Regina i Calgary u Alberti. U Calgary su naši Ličani nazvali svoje naselje Lovinac. Većina tih useljenika u Alberti i Saskatchewanu bili su Hrvati iz Like. Ponajviše su radili na zemlji i postali su zapaženi farmeri (poljodjelci). Među njima su bili mnogi Prpići, Tomljenovići, Pavelići, Zdunići, Brkići i Peršići. Došlo ih je oko stotinu obitelji, a manji broj se doselio iz Severina na Kupi.

Kanada je cijelo to vrijeme bila tek na drugom mjestu kao zemlja useljenja za naše ljude. Seljenje u pre-

rijske, žitorodne krajeve povećalo se i zato što je već nekoliko godina prije konca prošlog stoljeća sva slobodna i jeftina zemlja u Sjedinjenim Državama bila podijeljena. Tisuće evropskih imigranata, a među njima i Hrvati, tada su sve to više dolazili u kanadske ravnice. U provinciji Manitoba Hrvati se naseljavaju u Winnipegu i okolici između g. 1907. i g. 1909. kad ih nešta dolazi i u Welland i Schumacher u velikoj i bogatoj provinciji Ontario.

Golema većina naših useljenika na ovom su kontinentu bili seljaci zemljoradnici, a tek nešta obrtnika, stručnih radnika i profesionalnih ljudi. Jedna od najvećih tragedija tih naših seljaka-imigranata je bila da su osobito u Sjedinjenim Državama stjecajem prilika bili primorani da se zaposle na najgorim, najtežim i najopasnijim poslovima: u rudnicima, u čeličnim tvornicama, talionicama, na gradilištima, gdje su mnogi stradali, bili pozlijeđeni, razboljeli se, i u velikom broju ginuli. Bili su sretniji oni koji su barem radili na čistom zraku: na raznim gradnjama, izgradnji putova i željeznica. San našeg tipičnog useljenika u Americi i Kanadi bio je da postane vlasnik zemlje, da bude poljodjelac, voćar i stočar.

Prije konca prvog desetljeća ovog stoljeća Hrvati dolaze na gradnju željeznice Edmonton-Vancouver, u Prince Rupert, naseljavaju se u provinciji Alberti. U isto vrijeme više nego tisuću milja na istok, u provinciji Quebec, uspostavljaju se stalna naša naselja u mjestima Noranda i Bouyin. I tu mnogi rade kao rudari. Raštrkani u silnim prostorima, od Quebeca na krajnjem

istoku pa do Britanske Kolumbije na krajnjem zapadu, svi ti naši iseljenici živjeli su, radili, mučili se često u vrlo primitivnim i pionirskim okolnostima. U g. 1914. bilo je u Kanadi svega oko pet tisuća naših ljudi.

Kanada se u g. 1914. — kao dio Britanskog Imperija — našla u ratu s Austro-Ugarskom. Mnogi naši ljudi kao građani A. U. našli su se u teškom položaju pa su se na stotine vraćali u SAD koje nisu ušle u rat do travnja 1917. godine. U Americi s pomoću Jugoslavenskog odbora, koji je bio u čvrstoj vezi s američkim vlastima, naše imigrante se nije tretiralo kao neprijateljske podanike, a što je bio slučaj u Kanadi.

Po svršetku svjetskog rata »španjolska groznica« poharala je i hrvatska naselja u Kanadi i Americi; umrlo je na stotine našeg svijeta, često oba roditelja. Ostalo je na stotine hrvatske siročadi. Useljavanja u Kanadu prestala su za vrijeme rata, gripa i vraćanje u SAD smanjilo je broj naših u Kanadi. Razdoblje od g. 1914. do 1918. bilo je prekretnica za naše u obje zemlje. Zbog posljedica rata u Evropi i razočaranja s kraljevskim jugosl. režimom mnogi Hrvati, koji su se do tada smatrali privremenim iseljenicima, sada odlučuju da se stalno nasele i ostanu u novoj domovini, a to je osobito bilo s obiteljima s djecom.

Razdoblje: od 1918. do 1945.

Prema podacima Arthura Benka Grade g. 1921. bilo je u Kanadi oko 5400 Hrvata dviju generacija. Njihov će se broj uskoro uveliko povećati zbog novih zakona za useljavanje u SAD u godinama 1921. i 1924. kojima je

kvota za useljenike smanjena najprije na 358.000, pa napokon na 153.000 na godinu. Između g. 1921. i g. 1929. više od 78.000 iseljenika napustilo je hrvatske zemlje. Od toga je veći broj (prije nego je g. 1928. novi zakon stupio na snagu) došao u SAD.

Rasporich tvrdi da je između g. 1925. i g. 1930. stiglo u Kanadu 27.000 Hrvata. Pavešković piše da ih je između ožujka g. 1923. i ožujka g. 1929. došlo u Kanadu nekih 10.000. Holjevac tvrdi da je oko 12.000 Hrvata otišlo u Kanadu od g. 1919. do g. 1928. Čini se da su neke skupine koje su dolazile bile dosta velike, jer je Winnipeg Free Press u nekrologu Petru Stankoviću u prosincu 1978. tvrdi da je on doveo u travnju g. 1928. u Winnipeg tisuću hrvatskih useljenika. Dakako da su dolazili i pripadnici drugih narodnosti iz Jugoslavije, no većina useljenika je uvijek bila hrvatska. Pisac ovih redaka, s obzirom da se već trideset godina bavi proučavanjem hrvatskih useljavanja na sjevero-američki kontinent, uvjerio se duboko da je zasigurno barem 60 posto od svih iseljenika iz Jugoslavije u SAD hrvatske narodnosti, a isti postotak se predviđa i za naše u Kanadi. Kanadske vlasti i Pavešković su to potvrdili.

U godinama nakon prvog rata osnivaju se mnoga hrvatska nova naselja. U nekima je bilo malo naših ljudi, a neka su bila dosta jaka. Prije drugoga svjetskog rata postojalo je u Kanadi nekih 170 manjih i većih hrvatskih naselja. Poznatija novoosnovana naselja su bila: Ford City pokraj Windsora (osn. 1923.); g. 1924: Creighton Mine i Lewack, sva tri u pokrajini Ontario. Godine 1925. došlo je dosta naših u Montreal, Quebec i

u Toronto, Ont. U pokrajini Nova Scotia na Atlantiku osnivaju naši kolonije u Sydney, New Waterford, Reserve Mines, i Stellarton. Godine 1926. stotine Hrvata dolaze u ontarijska mjesta: Carson Mine, Kapuskasing i Kirkland Lake. Godine 1927. dolaze u Taber i Wayne u Alberti. Tih godina dosta se naših naseljava također u hladnom i divljem Yukon teritoriju na krajnjem zapadu, u: Allin, China City, i Dawson.

Pri koncu g. 1929., poslije godina blagostanja, započinje u SAD i u Kanadi velika ekonomska depresija. Tisuće besposlenih lutalo je po velikim prostorima između Atlantika i Pacifika, a mnogi koji su mogli, vratili su se u staru domovinu. Broj se naših smanjio u Kanadi, prema službenim podacima, u g. 1931. na nekih 13.000. Ipak se između ožujka g. 1931. i ožujka g. 1941. uselilo u Kanadu oko 2200 Hrvata. Bili su to većinom žene i djeca starijih imigranata. U vremenu između 1930. i 1940. došlo je više ženskih negoli muških naših iseljenika. Dok su, naime, naši prvi iseljenici u Kanadi bili većinom samci, poslije g. 1920. dolaze ili čitave obitelji, ili članovi obitelji onih koji su već bili ovdje. Dok Holjevac tvrdi da je g. 1939. u Kanadi bilo oko 20.000 Hrvata, Pavešković navodi da g. 1941. tu živi svega 12.728 istih prema kanadskim podacima iz popisa pučanstva te godine.

Imigracija poslije drugoga svjetskog rata

Od g. 1914. do g. 1948. kanadske statistike su zabilježile samo 312 useljenika hrvatske narodnosti. U g.

1946. i g. 1947. više od dvije tisuće naših vratilo se u staru domovinu. Samo na brodu »Radnik« vratilo se u Rijeku oko tisuću poslije kako su se skupili u Montrealu. Mnogi od tih povratnika vratili su se natrag u Kanadu. Od g. 1946. do g. 1951. uselilo se u Kanadu oko osam tisuća poratnih izbjeglica i rodbine starih iseljenika. Tek g. 1948. započinje uočljivije useljavanje naših. Prema službenim podacima od g. 1948. do g. 1951. došlo je u Kanadu 5500 Hrvata, a od tih samo u g. 1951. 2505. Prema kanadskom popisu pučanstva bilo je g. 1951. u toj zemlji svega 12.842 Hrvata. Te podatke Hrvati općenito smatraju netočnima. Dosta se naših ljudi u poratnim godinama iselilo iz Kanade u SAD. Nešta ih je došlo u Kanadu iz SAD, a sve te useljenike kanadske statistike bilježe kao Amerikance bez obzira na etničko podrijetlo.

Tijekom pedesetih i šezdesetih godina broj se naših useljenika povećava, tako da je samo u g. 1957. došlo 3435 Hrvata, jedna od naših najvećih skupina u poratnim godinama. Dolaze mnoge obitelji i naše se pučanstvo brojčano povećava. U g. 1961. kanadski cenzus tvrdi da u zemlji ima 41.152 Hrvata. Tijekom pedeset godina: od g. 1918. do g. 1968., prema službenim statistikama, uselilo se u Kanadu 50.659 Hrvata. Sve su te statistike nepouzdane. Znamo iz iskustva da i u Kanadi i u SAD naši ljudi uvijek slabo prolaze u statistikama. Ima ih mnogo više negoli ih državne statistike priznaju. Smatra se da je zadnjih dvadeset godina dolazilo naših ljudi u Kanadu između dvije i tri tisuće godišnje. I brojka N. Paveškovića od 55.000 svih Hrvata u Kanadi u g. 1968. čini se da nije pouzdana.

Ako se uzme u obzir i useljavanje posljednjih deset godina i prirast našeg pučanstva — prema našem mišljenju — kanadskih Hrvata triju generacija ima više od 100.000. Po svom broju Hrvati su u kanadskom stanovništvu od 24 milijuna značajna etnička skupina. Od Slavena brojčano jači od Hrvata su samo Ukrajinci i Poljaci.

Važnija naselja Hrvata u Kanadi

Oko osamdest naših većih i velikih naselja raštrkano je ponajviše u šest provincija. Manjih i većih nekad je bilo — prema raznim istraživačima — između 107 i 170. Kao i u SAD, i ovdje su nekad postojala naselja (npr. u rudarskim mjestima) koja su jedno vrijeme postojala, bila čak i vrlo aktivna, i onda su nestala, pogotovu kad su zatvoreni rudnici. Naši su nekada živjeli i u posebnim privremenim logorima kao drvosječe, ili na gradnji željeznica i putova. Naših ljudi ima i danas na kanadskom sjeveru u sličnim logorima i naseljima, jer je Kanada po prirodnom blagu jako bogata i ta bogatstva se tek danas počinju sustavno iskorištavati. Većina »novih« useljenika (a to je vrijeme zadnja tri desetljeća) naseljava se u gradovima.

Najviše naših danas živi u pokrajinama Ontario i British Columbia. Tu u B.C. postoje dvadeset i dva važnija naselja: najveće je Vancouver, a zatim su: Chemainus, Cumberland, Duncan, Britannia Beach, Kamloops, Ladner, Ladysmith, Nanaimo, Nelson, New Westminster, Oliver, Penticton, Port Alberni, Prince George, Prince Rupert, Princeton, Richmond, Smithers, South

Wellington, Summerland, Trail, Victoria, Rossland, South Slocan i New Minster.

Alberta ima jedanaest većih naselja: Calgary, Coaldale, Edmonton, Letbridge, Widewater, Iron Springs, Leader, Mercoal, Picture Bute, Roycroft i Taber. Naši žive i u: Lovett, Mountain Park, Cadomin, High Park, Luscar, i Raymond.

U pokrajini Saskatchewan naši žive u: Bladworth, Hanley, Kenanston, Saskatoon, Lisgar i Regina.

Manitoba je dom Hrvatima naseljenim u mjestima: Brid's Hill, Flin Flon, Francona, St. Boniface, Selkirk, Transcona i Winnipeg.

O važnosti pojedinih naših naselja govorit ćemo u dijelu o životu i društvenom radu naših ljudi.

Četrdeset naselja je u pokrajini Ontario, a od tih je desetak vrlo brojnih. Među tima su: Toronto Hamilton, Port Arthur, Sault Ste. Marice, Shumacher, Timmins, Sudbury, Welland i Windsor. Važnija naselja su: Kirkland Lake, Kitchener, Larder Lake, London i Ottawa. Tu su također i: Bothwell, Cooksville, Creighton, Elliot Lake, Fort William, Carson, Garalton, Grimsby, Huntsville, Levack, Port Colborne, Sarnia, South Porcupine, Niagara Falls, St. Catharine, Wawa.

U pokrajini Quebec: Arvida, Bourlanaque, Chicoutimi, Malartic, Montreal, Noranda, River Bond, Rouyin, Schefferville, St. Hubert i Val d'Or.

U pokrajini Nova Scotia: Reserve Mines, Stellarton, New Waterford, New Aberdeen i Sydney.

Najviše naših ima dakako u Torontu i okolici. Tamo ih je gotovo prije dvadeset godina već bilo barem 12.000, a danas se smatra da tu Hrvata ima i do 40.000.

U ovom području je danas najveća koncentracija naših poratnih iseljenika na cijelom američkom kontinentu.

Život u našim naseljima

Među prvim našim imigrantima u Kanadi bilo je dosta ribara i mornara, nešta malih obrtnika, vinogradara i stočara. Tražili su u novoj domovini takve poslove. Iz jadranskih krajeva više je ljudi dolazilo da se nastane stalno negoli iz ostalih dijelova Hrvatske. Između g. 1900. i g. 1914., a naročito između g. 1918. i g. 1928. golema većina hrvatskih useljenika u Kanadi bili su seljaci, zemljoradnici koji su poznavali i druge grane gospodarstva povezanih sa zemljoradnjom: vinogradarstvo, voćarstvo, stočarstvo i slično. Kao i u SAD, i ovdje su naši htjeli ostati samo nekoliko godina, nešta uštedjeti i onda se vratiti kući, kupiti više zemlje, vratiti dugove, poboljšati svoj ekonomski položaj. U međuvremenu mnogi su naši stariji useljenici već bili imućniji u novoj domovini. Dosta djece tih starijih imigranata školovali su se i zauzimali bolje položaje u kanadskom društvu. Većina naših — makar su došli samo kao privremeni useljenici — ipak su ostali ili u Kanadi ili su se preselili u SAD gdje su mnogi mnogo bolje prošli negoli oni koji su ostali u Kanadi.

Što se zbivalo s našima? Bilo je naime da su od seljaka-zemljoradnika postali industrijski radnici. Prije g. 1945. naši su najviše radili u industrijama: ribarskoj, šumskoj, rudarskoj (relativno veliki broj), čeličnoj, automobilskoj i na gradnji cesta, željeznica, kanala i zgrada. Primorci su radili ponajviše kao zidari. Mnogi

su postali mali farmeri, vinogradari, voćari, povrtlari i stočari. Nešta ih se bavilo trgovinom, gostioničarstvom i hotelijerstvom. U zapadnim stranama Kanade i Amerike mnogi Hrvati iz Dalmacije imali su vlastite gostionice, kavane i restauracije. Do g. 1945. malo naših školovanih ljudi, intelektualaca i profesionalaca dolazi u Kanadu. Mnogi naši koji su bili nepismeni naučili su pisati i čitati i čak su se dosta izobrazili (školovali kao samouci) u novoj domovini.

Prije g. 1939. najveći uspjeh su Hrvati pokazali u ribarskoj industriji (ulov i preradba ribe) u Britanskoj Kolumbiji. Tada — a djelomično i danas — Hrvati su imali mnogo ribarskih brodova i njihov doprinos kanadskoj ribarskoj industriji bio je do četrdeset posto. Na obalama Pacifika dosta se naših obogatilo u ribarstvu, a naši farmeri su u toj i u nekoliko drugih zapadnih pokrajina također postigli značajne ekonomske uspjehe.

Jedan od glavnih razloga po cijeloj zemlji za spori uspon i uspjeh naših ljudi bilo je njihovo neznanje engleskog, a u Quebecu i nekim dijelovima ostalih pokrajina — francuskog jezika. Danas kad je Kanada službeno dvojezična, i kad je francuski prvi jezik u Quebecu, naši su noviji imigranti suočeni s problemom da moraju naučiti dva strana jezika. Za mlađe pokoljenje koje pohađa kanadske pučke, srednje i više škole to je lakše jer u njima uče i nauče oba jezika.

Kao i ostali stranci naši su uvijek nastojali živjeti zajedno u skupinama, u istom susjedstvu, istom dijelu grada. Stvarali su tako »etničke otoke« (Ghettoes) ka-

ko bi lakše podnosili teškoće života u tuđem, stranom i često neprijateljskom svijetu i sredini. Naročito poslije g. 1918., kad dolaze na tisuće naših, često mnogi iz istih hrvatskih sela i krajeva presađuju domovinu na strano tlo. Tu se međusobno druže, vesele i slave, žaloste i tuguju, dogovaraju i raspravljaju, a u svojim domovima jedu svoju hranu, piju vino (koje su mnogi sami napravili), podržavaju stare običaje, organiziraju svadbe i krstitke, slave Božiće, Uskrse i druge blagdane i zapravo u mnogome žive izvan kanadske sredine. Tek poslije prvoga svjetskog rata (koji su stotine proveli zatvoreni kao habsburški podanici) bratske socijalne, političke i vjerske organizacije pružaju kanadskim Hrvatima u većoj mjeri priliku da se međusobno bolje povežu, ujedinjuju kao etnička skupina i da više ne budu toliko osamljeni. Stotine su se kanadskih Hrvata iselili u SAD (osobito samci) da se pridruže većim našim skupinama kako bi lakše podnosili život u tuđini.

Gibanja između g. 1918. i g. 1945.

Zbog većeg useljavanja 20-tih godina razvija se sve to veća djelatnost u našim naseljima. Tisuće hrvatskih seljačkih useljenika dolaze osobito u južne dijelove Ontarija. U prosjeku ti su ljudi više školovani, nacionalno svjesniji, mnogi su pristaše Radićevog pokreta, poduzetniji su i imaju više smisla za organiziranje negoli prijašnji naši useljenici. Uz HBZ osnovana su još tri razna bratsko-potporna društva, niču klubovi i organizacije većinom rodoljubne hrvatske orijentacije. Hrvatska imigrantska djelatnost je kulturne, prosvjetne, so-

cijalne, vjerske, radničko-sindikalne i političke naravi. Mnoga društva imaju i nekoliko takvih značajki. Mnogi aktivisti su inače članovi HBZ. Što se tiče političke orijentacije, od g. 1920. pa do g. 1945. (a djelomično i do danas) naša su društva u Kanadi po orijentaciji od krajnje desnice do krajnje ljevice.

Prvi od svećenika koji je tada djelovao među našima i učinio dosta dobra bio je franjevac Zvonimir Mandurić, no on se nakon nekoliko godina vratio u Ameriku. Tada je dolazilo sve to više franjevaca iz hercegovačke provincije.

Počinju se osnivati i prosvjetna, pjevačka i dramska društva, a također je osnovano nekoliko knjižnica. Značajan je događaj i početak izlaženja novina »Kanadski glas« u ožujku g. 1929. Urednik i izdavač je Petar Stanković u Winnipegu. Poslije nekoliko godina mijenja ime u »Hrvatski glas« — »Croatian Voice«. Usprkos teške ekonomske krize 30-tih godina uspijeva mu održati list koji zastupa ideje Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke. Godine 1929. izlazi i »Kalendar Hrvatski glas«. Zbog zanimanja i potpore mnogih imigranata obje publikacije — najviše radom Stankovića — održavaju se na životu. HG, koji i danas još izlazi, postaje najbolja kronika života kanadskih Hrvata i najpopularniji hrvatski tjednik u Kanadi, a čita se mnogo i u Americi i ostalim dijelovima svijeta.

Kao središta hrvatskoga, kulturnoga, socijalnoga, vjerskog i političkog života osnivaju se hrvatski narodni domovi. Prvi je izgrađen i otvoren g. 1929. u Hamiltonu. Unatoč teškom ekonomskom stanju hrvatski domovi osnivaju se tridesetih godina u ovim mjestima

Ontarija: Welland, Schumacher, Sudbury, Kirkland Lake, Windsor, Port Arthur i Sault Ste. Marie. Društvene dvorane se otvaraju u mjestima: Noranda, Quebec; Taber, Alberta; Vancouver, B. C. Gotovo svi domovi i dvorane vlasništvo su organizacije koja je u Kanadi inkorporirana kao Croatian Peasant Society of Canada.

Nekoliko ogranaka imalo je vlastite knjižnice, četiri su imala dramske sekcije, a osnovano je i dvadeset tamburaških zborova. Sviranje tamburice, plesanje narodnih kola i pjevanje narodnih pjesama uspješno će se održati među tim Hrvatima tijekom budućih desetljeća. Godine 1938. u Hamiltonu tamburaška glazba se prvi put čuje i na lokalnoj radio-stanici, a time se otvara još jedna grana hrvatske aktivnosti u Kanadi. Radio-sat s hrvatskim rasporedom djelovat će i u budućnosti. Mladi Hrvati rođeni u Kanadi ulaze i u čisto kanadske organizacije, tako i među skaute. Kanadski pisac J. M. Gibbon spominje ih u svojoj knjizi »Canadian Mosaic — The Making of a Northern Nation« (Toronto, 1938.) i ističe ljubav kanadskih Hrvata za svoj narodni jezik. Tih godina, a to se ponavljalo do danas, kanadski su Hrvati u raznim prigodama zahtijevali od kanadskih vlasti da ih se uvijek identificira kao Hrvate, a njihov jezik kao hrvatski.

Do polovice tridesetih godina naši radnici osnivaju također i veći broj »radničkih kulturno-prosvjetnih klubova« koji su radili na kulturnom osvješćivanju iseljenika. Među inim organizirali su tamburaške i pjevačke zborove, priređivali kazališne predstave i pobuđivali zanimanje za čitanje knjiga. Canadian Workers' De-

fense League imala je i sekciju za hrvatske radnike. Lijeve radničke naše organizacije počinju se osnivati tek g. 1930., a njihov broj raste u vremenu teške ekonomske krize. Tada se radnički pokret znatno proširio i mnogi su Hrvati postali jako aktivni tako da su neke počele progoniti kanadske vlasti. Godine 1932. osniva se federacija radničkih društava »Hrvatski prosvjetni savez« koji održava konvenciju u Torontu na kojoj je zastupano nekih dvadeset društava. Kad je pak započeo drugi svjetski rat u Evropi u rujnu g. 1939., a osobito poslije pada Jugoslavije g. 1941., kanadski su se Hrvati našli na raskrsnici kao i njihova braća u SAD. Situacija se dosta zaoštrila u njihovim redovima. Ljudi i pokreti pocijepali su se i dolazi do napetosti i sukoba koji su ostavili posljedice tijekom dosta poratnih godina. Lijeve su organizacije za vrijeme rata postale vrlo aktivne, a pogodovala im je i vanjska politika Velike Britanije i SAD. Za tisuće naših pojedinaca nastalo je doba velike dileme i konfuzije.

Godine 1943. već je vrlo aktivan »Savez kanadskih Hrvata«, s oko dvije tisuće članova. Inicijativom Saveza predstavnici 87 iseljeničkih organizacija osnivaju u lipnju g. 1944. i »Vijeće kanadskih Južnih Slavena«. Ubrzo je 118 organizacija bilo uklopljeno s nekih 8.000 iseljenika. »Savez kanadskih Hrvata« održao je svoju drugu konvenciju početkom srpnja 1945. godine. Za nekoliko godina bilo je skupljeno više od pola milijuna dolara pomoći u novcu i robi. Savez se izjasnio za uspostavu nove federalne Jugoslavije.

Za posljednjega svjetskog rata kanadski su Hrvati svim silama pomagali ratne napore svoje nove domo-

vine. Lojalnost, na koju se sumnjalo sa službene strane za teških godina od g. 1941. do g. 1945., naši su nastojali pokazati na razne načine. Stotine mladih kanadskih Hrvata ušlo je u oružane snage Kanade: u kopnenu vojsku, u zrakoplovstvo i mornaricu. Među njima je bio i kapetan Marijan Zadrijevac, zapovjednik jednoga ratnog broda. Znatan broj naših je i poginuo, a mnogo ih je bilo ranjeno na raznim frontama.

Poslije g. 1945.

Statična hrvatska narodna skupina, u koju je od g. 1930. pa do g. 1945. došlo vrlo malo useljenika, počela je polako oživljavati u godinama poslije rata. Veze koje su nekoliko godina bile prekinute s domovinom, uspostavljale su se. Poslije g. 1946. i g. 1947. pomalo dolaze rođaci starih useljenika i nešto izbjeglica iz Austrije, Njemačke i Italije. Njihov broj iz godine u godinu sve se više povećava.

Poratni pioniri-dušobrižnici u Kanadi bili su svećenici dr. Rudolf Krašćanec, Jure Vrdoljak, Lujo Ivandić, Dragutin Kamber, Stjepan Šprajc i drugi, koji su udarili temelj našem današnjem razgranatom dušobrižništvu u toj zemlji. Poslije su došli franjevci iz Kustodije sv. Obitelji iz Chicaga, zatim splitski franjevci, a onda opet znatniji broj biskupijskih svećenika. Danas u Kanadi postoji osamnaest hrvatskih župa ili misija, koje su nastajale ovim redom: Hamilton g. 1948., Windsor g. 1950., Toronto g. 1955., Sault Ste. Marie g. 1960., Sudbury g. 1960., Montreal g. 1960., Vancouver g. 1961., Winnipeg g. 1968., Calgary g. 1968., London

St. Thomas g. 1972., Vancouver Island g. 1974., Thunder Bay g. 1974., Oakville g. 1976., Kitchener g. 1977., Mississauga g. 1977., Ottawa g. 1977. i Edmonton g. 1977, te Welland g. 1981. Svećenika ima 13; i to 9 biskupijskih i 14 redovničkih, te 17 časnih sestara.

Dolaskom mnogih tisuća useljenika tijekom dvadeset i pet godina poslije rata hrvatska naselja se preporoduju, a uz stara naselja nastaju i mnoga nova. Aktivnost se u svim područjima sve više i više razbuktava. Uzrok tomu bio je sastav i posebnost nove emigracije. Veliki dio je u mladoj dobi: mlađi od 35 godina. Među novodošlima većina je manuelnih radnika koji ulaze u sve grane ekonomije. No i među njima je znatan broj stručnih radnika, a golema većina — za razliku od starih useljenika — je školovana. Rasporich smatra da je došlo do 40.000 tih novih useljenika. Među njima barem deset posto su ljudi s visokom naobrazbom, profesionalci (uključujući veći broj inženjera, liječnika, profesora, svećenika, učitelja, znanstvenih radnika, itd.) Nepismenih gotovo nema među novima. Mnogi dolaze i s barem djelomičnim znanjem engleskog i francuskog jezika.

Golema većina dolazi ovamo zastalno: da si ovdje stvore novi život, egzistenciju i da što prije dođu do blagostanja. U pedesetim godinama, a djelomično i kasnije, tisuće naših u početku se prihvaća bilo kakvog posla, muče se i bore da se probiju do nečega boljeg i lakšeg. Rade u šumama kao drvosječe, u rudnicima, u tvornicama, na farmama da nešta uštede, a poslije teže i za većim. Mnogo brže snalaze se negoli stara emigracija. Uče brže jezike nove domovine, a mnogi

sklapaju brakove s domaćim stanovništvom. Sada dolazi više ženskog svijeta negoli prije. Prema statistikama iz g. 1961. 56 posto su muškarci, a 44 posto ženske. Većina svih naseljuje se u velikim gradovima: Toronto, Montreal, Vancouver, Hamilton i nekoliko drugih.

Danas na tisuće naših rade: u ribarstvu i agrikulturi, u tvornicama, rudnicima, na javnim radovima, ali i tu su stručni i dobro plaćeni radnici. Tisuće naših samostalni su i odlično plaćeni obrtnici. Zaposleni su kao stolari, tesari, električari, mehaničari, tokari, pekari, krojači, mesari, postolari, zidari, auto-limari, od kojih na stotine imaju vlastita poduzeća. Stotine se bave raznim granama trgovine, preprodaju kuće, automobile, vode putničke i osiguravajuće agencije, restauracije, kavane, gostionice, motele i hotele. Mnogi nakon desetak godina materijalno bolje stoje negoli mnogi naši stari useljenici. Tisuće naših u relativno kratkom roku grade si ili kupuju lijepe kuće, a, dakako, malone svi već u početku života ovdje imaju vlastite automobile. Čitajući hrvatske novine, spomen-knjige i kalendare može se vidjeti iz oglasa da naši imaju na stotine raznovrsnih poduzeća i obavljaju razne poslove. Danas ih ima na stotine koji posjeduju velike uštedevine u kapitalu. Također se među njima može naći i dosta bogatih ljudi koji su iz ničega stvorili velike kapitale i posjede.

Regeneracija hrvatske skupine bila je razumljiva posljedica te nove i vrlo uspješne emigracije: poratnih imigranata. To se, dakako, očitovalo i u vjerskom životu otvaranjem novih župa, gradnjom crkava, župnih stanova i društvenih župnih dvorana, podizanjem raz-

nih zgrada pa čak i uspostavljanjem hrvatskih škola. Koncem g. 1960. osniva se duhovnička služba za oko šest stotina hrvatskih obitelji u biskupiji Sault Ste. Marie. »Hrvatska katolička zajednica« ima u Kanadi više od 1500 članova, a »Hrvatska bratska zajednica« oko 10.000. Ima dosta Hrvata koji su članovi obiju bratskih organizacija, a inače pripadaju raznim političkim strujama, ili su sasvim izvan njih. Mnogi od njih vrlo su zauzeti u redovima raznih društava i stranaka koje održavaju stotine raznih sastanaka i priredbi u hrvatskim narodnim domovima i u župnim dvoranama. Mnoge te poratne organizacije, društva i klubovi prestali su raditi, a neki djeluju i danas. Jedna od najuspješnijih je jedna ekonomska organizacija: — »Croatian Credit Union« (Hrvatska štedna udruga) u Torontu. Ona kao i nekoliko naših župa i društava izdaju vlastite vjesnike.

U studenom u g. 1973., u vrlo živahnoj našoj koloniji u Sudburyju, prigodom Prvog hrvatskog folklornog festivala osnovana je Croatian Folklore Federation of Canada, pod vodstvom novog useljenika Ante Belje. U taj savez učlanilo se uskoro desetak naših folklornih skupina. Drugi hrvatski folklorni festival održan je svibnja g. 1976. u Hamiltonu. Vrlo uspješni Treći festival održan je 21. i 22. svibnja g. 1977. u Torontu, a domaćin je bila izvrsna folklorna grupa (vjerojatno naša najbolja u Kanadi) »Zrinski i Frankopan«. Ona je osnovana g. 1972., a ima više od stotinu članova, uključivši i djecu. Godine 1976. nastupali su na svečanostima Olimpijade u Montrealu. Prigodom festivala izdane su i vr-

lo lijepe i opširne spomen-knjige s opisom rada pojedinih skupina koje su učlanjene u Savez.

Hrvatske folklorne skupine daju danas značajan doprinos kanadskoj kulturi i mnogoetničkom društvu. Za to su dobili priznanja od najviših kanadskih vlasti i ustanova.

Hrvatski su useljenici vrlo aktivni u sportu i atletici. Postoji niz naših dopisnika u svim granama sporta i atletike, od kojih je možda najpoznatiji George Chuvalo iz Toronta koji je bio najbolji kanadski boksač u teškoj kategoriji. Najviše su se Hrvati istaknuli u nogometu (soccer). Već prije pedesetih godina osnovani su prvi nogometni klubovi. U svim većim naseljima osniva se barem po jedan klub; od oko tucet njih, nekoliko ih se zove »Croatia«. Poslije nekoliko godina djelovanja naši nogometaši g. 1963. zajedno sa zemljacima u SAD osnivaju Hrvatski nogometni savez — Croatian Soccer Federation of USA and Canada. Svake godine Savez priređuje turnire obično u početku mjeseca rujna — svake godine u drugom mjestu za dvadesetak klubova iz Kanade i Amerike. Turniri su posljednjih godina održani u Torontu, Hamiltonu, Windsoru i Sudburyju. Nekoliko ih je održano u SAD, a za takve prigode skupi se na tisuće našeg svijeta iz raznih dijelova Kanade i Amerike i uz sportska natjecanja (nogometne utakmice) održavaju se banketi, plesovi i slično. Za te nogometne aktivnosti Hrvati troše u obje zemlje stotine tisuća dolara. Prigodom svakog turnira izdaju se velike spomen-knjige. Najpoznatiji naš nogometni klub u Kanadi je bio »Croatia« iz Toronta (kasnije Metros-Croatia), koji g. 1971. postaje prvak Kanade i kasnije

ponovo osvaja prvo mjesto. Doprinos Hrvata kanadskom nogometu je golem. Nijedan događaj ovdje ne može skupiti toliko Hrvata koliko ih skupe utakmice spomenutih klubova, a naročito torontske »Croatiae«.

Tisak i nakladnička djelatnost

Hrvatske novine, publikacije i cijeli naš tisak imali su u životu našeg čovjeka u Kanadi značajnu ulogu. Od ožujka g. 1929. do veljače g. 1973. Petar Stanković je izdavao i uređivao u Winnipegu »Hrvatski glas« — Croatian Voice. Tada je Stanković otišao u mirovinu. Bilo je to glasilo hrvatskih seljačkih organizacija, ali su u njemu surađivali Hrvati raznih struja. Kao tjedne novine, s velikim i debelim izdanjima za Božić, HG bio je vrlo popularan u Kanadi i u mnogim zemljama. Nedavno se uredništvo preselilo u Acton, Ontario. Također od g. 1929. redovito izlazi i »Kalendar« Hrvatskog glasa. Osobito nakon posljednjeg rata i u novinama i u kalendaru su surađivali mnogi hrvatski pisci i intelektualci. Oba su bogata kronika našeg života u Kanadi.

U zapadnim stranama zemlje g. 1929. pojavio se »Bilten — besposleni radnik«. Tiskao se u Vancouveru. »Borba«, koja je tvrdila da je »prvo hrvatsko radničko glasilo u Kanadi«, počela je izlaziti u studenom 1931. godine. Pokretač i prvi urednik joj je bio Tomo Čačić u Torontu. Kad su ga vlasti počele progoniti zbog ljevičarske djelatnosti, uredništvo se seli u Montreal i tiska se pod imenom »Slobodna misao«, a kasnije mijenja ime u »Novosti« i izlazi tijekom mnogo godina, a poslije dobiva ime »Jedinstvo«.

Za zabavu naših ljudi još g. 1930. Stanković tiska knjigu američkog Hrvata Grge Turkalja »1609 dana na fronti«. Hrvatska radnička tiskara u Torontu izdala je g. 1938. knjigu Augusta Cesarca »Španjolski susreti«, gdje opisuje svoj posjet Španjolskoj za vrijeme građanskog rata kada je tamo sreo i neke kanadske Hrvate dobrovoljce.

»Glas domovine« kratko je vrijeme izlazio u Torontu nakon rata. Pedesetih godina povremeno je izlazilo u Sudburyju glasilo »Hrvatski radnik«. Godine 1967. pojavio se u Montrealu »Jadran«, mala i kratkotrajna revija. U Montrealu je šezdesetih godina izlazilo »Zvono« — La Cloche. Danas ima i drugih novina i časopisa političke i općekulturne orijentacije.

Jedan od najmarljivijih naših nakladnika u Kanadi je Božidar Vidov u Torontu. Godine 1969. izdao je dva sveska »Povijest Hrvata«, a g. 1972. »Život Isusa Krista«, »Novi Zavjet«, s usporedbama i slikama. Također je izdao za potrebe novih useljenika, osobito djece i mladeži, nekoliko knjižica priča, nabožnog štiva, dvije hrvatske čitanke, tri početnice, djelo »Katarina Zrinska« (g. 1973.). Godine 1975., uz pomoć kanadskog Ministarstva za multikulturu, publicirao je »Croatian Grammar« (Hrvatska gramatika), a izdaje i publikacije o Molizanskim Hrvatima u Italiji.

Na stotine hrvatske djece u desetak privatnih župnih škola, uz pomoć državnih vlasti, danas uče hrvatski jezik, povijest i kulturu. Neke župne škole izdaju vlastite udžbenike, na primjer u Torontu, dok druge rade prema udžbenicima HIŠAK-a iz Chicaga.

Razni hrvatski doprinosi kanadskoj kulturi

Uz već spomenute doprinose folkloru, sportu, novinarstvu, prosvjećivanju, ima u Kanadi još drugih doprinosnika Hrvata pisaca, književnika, umjetnika, znanstvenih radnika i ostalih. Godine 1970. Jozo Kutleša tiska na engleskom svoju zbirku pjesama »The Mosaic of Life«. Najbolje je uspio u kanadskoj književnosti na francuskom jeziku Alan Horić. U Montrealu (gdje živi) izišla mu je zbirka pjesama »L'Aube assassinée« (1957.), a g. 1962. u istom mjestu »Blessure au flanc du soleil«. Pjesme na francuskom su mu objavljenje u kanadskim francuskim revijama i antologijama. Književna kritika ocijenila ga je vrlo dobro i priznat je kao kanadsko-francuski književnik. Nada Stipković je g. 1961. objavila zbirku pjesama »Lignes« u Montrealu i bila pohvalno ocijenjena od kritičara. Ima i drugih uspjelih književnika.

Danas više od dvadeset Hrvata (neki rođeni u Kanadi) podučavaju kao profesori na kanadskim sveučilištima. Mnogi su se istaknuli kao vrlo uspješni i plodni znanstveni radnici, a objavili su na engleskom i francuskom niz studija, članaka i knjiga. Među njima je Vladimir Markotić (doktorat s Harvarda), profesor arheologije na sveučilištu u Calgary. Stjepan Krešić je dugo godina profesor klasičnih jezika i književnosti na sveučilištu u Ottawi. I u mnogim drugim akademskim disciplinama znatan broj naših profesora u humanistici i prirodnim znanostima daje Kanadi svoj značajan obol.

Na University of Toronto podučava naš umjetnik (kipar i slikar) Augustin Filipović, koji je kao priznat umjetnik stigao u Kanadu g. 1959.

U glazbi je bila nekoliko godina pravi fenomen mala Hilda Irek, rođena 1956. godine. Nakon senzacionalnih uspjeha odselila se g. 1965. u Kaliforniju. Kanadske novine i televizija davale su joj veliki publicitet.

Mnogi ostali pojedinci u raznim granama života dali su svoje doprinose, a osobito u ekonomiji. O našem udjelu u ribarstvu, industriji (naročito rudarstvu) i poljoprivredi već smo govorili, a time dolazimo do važnog zaključka, naime: naš najvažniji obol Kanadi dao je nepoznati hrvatski useljenik.

Što se tiče asimilacije, u Kanadi je u tom pogledu bilo lakše i bolje za naše ljude negoli u Americi. Službena dvojezičnost uvedena pod liberalnom vladom Pearsona šezdesetih godina, jednako kao i mnogojezičnost i multikulturna politika konzervativnog premijera Trudeau-a u sedamdesetim godinama, imali su veliko značenje za naše ljude. Danas im čak vlada u Ottawi daje novčanu i moralnu potporu da očuvaju svoju narodnu baštinu. Sve etničke skupine, a tako i Hrvati, danas u kanadskoj konfederaciji imaju punu slobodu razvoja. Danas su u tome prilike bolje negoli prije dvadeset i više godina.

Naši folklorni festivali svake su godine brojniji i kvalitetniji. Održavaju se u raznim mjestima dobroposjećeni »Hrvatski dani«. U Vancouveru, uz razne ostale priredbe, održavaju se godišnji vrlo uspješni »Dani hrvatske knjige«. Naši čitaju uvelike knjige tiskane u domovini i one tiskane u iseljeništvu. Tisuće posjeću-

ju stari kraj, a ovamo isto tako dolaze mnogi posjetioci. Postoji i nekoliko dobrih radio-rasporeda na kanadskim radio-postajama. Naši nastupaju na televiziji i na raznim kanadskim službenim proslavama. Na desetke ogranaka bratskih organizacija, hrvatske župe, kulturna, socijalna i rodoljubna društva i klubovi održavaju sastanke, skupove, konvencije, zasjedanja. Organiziraju se zabave, plesovi, koncerti (često s pjevačima iz domovine), vjenčanja, sportska i atletičarska natjecanja. Izdaju se nove knjige i publikacije. Imena Hrvata pojavljuju se u mnogim kanadskim novinama, jer sve više i više sudjeluje naših ljudi u svim granama kanadskog života, pa čak i u politici nove domovine. Mladi ljudi svršavaju sveučilišne nauke; mnogi postižu doktorate. Povećava se broj naših inženjera, liječnika, liječnika zubara, knjižničara, profesora i privrednika. A istodobno dolazi još uvijek na stotine novih useljenika koji pojačavaju našu skupinu. U slobodarskoj kanadskoj multikulturnoj sredini hrvatskoj narodnoj skupini osigurana je duga i dobra budućnost.

HRVATSKI ISELJENICI U JUŽNOJ AMERICI

ARGENTINA

Ne može se točno ustanoviti kad su Hrvati u Argentinu počeli dolaziti, ali se sa sigurnošću može reći da oni tamo žive već oko 150 godina. U većem su se broju počeli doseljavati poslije g. 1848., a taj se broj povećavao sve do g. 1918. Kako su poslije prvoga svjetskog rata bili pooštreni propisi za useljavanje u Sjedinjene Američke Države i Kanadu, mnogi su se hrvatski iseljenici orijentirali prema Argentini. I argentinske vlasti potiču tih godina naseljavanje svoje prostrane zemlje dajući doseljenicima razne povlastice. U Argentini je g. 1939. bilo oko 150.000 Hrvata okupljenih u 133 naselja. Poslije drugoga svjetskog rata — posebice između g. 1946. i 1956. — u tu je zemlju došlo do 20.000 Hrvata političkih izbjeglica. Može se reći da u Argentini danas živi oko 130.000 Hrvata rođenih u Hrvatskoj, a ako uzmemo u obzir drugu i treću generaciju rođenu u Argentini, tada se može uzeti da danas u toj zemlji živi gotovo pola milijuna Hrvata.

Među prvim našim doseljenicima bio je građevinski poduzetnik Buratović, rodom s otoka Hvara. Već oko g. 1860. gradi on po Argentini ceste, željezničke pruge,

podiže kuće, a valja posebno istaknuti da je prvi postavio telegrafsku vezu između Buenos Airesa i Rosarija. Na tim radovima zapošljavao je ponajviše naše sunarodnjake. Za svoje zasluge stekao je čin majora argentinske vojske, a i danas jedan trg u gradu Rosario de Santa Fè i jedan željeznički kolodvor nedaleko grada Bahia Blanca nosi ime »Mayor Buratovich«. On je veću skupinu svojih Hvarana povukao u Argentinu, a njih će slijediti iseljenici iz drugih krajeva Dalmacije. Oni su se naselili u okolici Baradere, u provinciji Buenos Aires, podigli skromne nastambe i počeli obrađivati zemlju, pa je taj kraj postao prvo uporište naših iseljenika-zemljoradnika, čakarera. Oni su svoje posjede (čakre) obrađivali primitivnim alatom pa je trebalo uložiti mnogo truda da bi se iz divlje pampe izvukla kora kruha. Poslije su iz Baradere otišli na sjever, u Ramallo, a potom i dalje. Zakupili su čakre u okolici mjesta Villa Constitucion i Godoy i tu sagradili svoje naselje. Poslije g. 1891. jedna skupina iseljenika iz Ramalla seli u Acebal, koji će upravo zahvaljujući njima doživjeti nagli procvat. Između g. 1895. i 1898. oni su zaorali prve brazde i na poljima Campo la Maria, gdje je ubrzo nastalo naselje napučeno gotovo isključivo Hrvatima. U Acebalu su braća Drinkovići otvorili prvi hotel, Antun Vučetić prvi kinematograf, a mnogi naši sunarodnjaci bili su zapaženi kao članovi općinske uprave, dok je Ivan Kokić tu bio i načelnikom. Po Vučetiću, koji je otkrio sistem daktiloskopije, i danas se zove Viša škola za odgoj policije u Buenos Airesu, a i jedno predgrađe toga grada nosi njegovo ime — Barrio Vucetich.

Hrvatski su iseljenici bili prvi pioniri u naseljavanju tada puste Patagonije, gdje su otpočeli s gajenjem sitne stoke, osobito ovaca. Oni su prvi počeli uzgajati voće i vinograde u kraju oko Rio Negro, a u Comodoro Rivadavia pripadaju među prve radnike na petrolejskim poljima, kao i u kamenolomima u Loma Negro i Clavaria. Prvi hrvatski iseljenici u Argentini uspjeli su organizirati svoje iseljeničke kolonije i uključili su se u društveni, kulturno-prosvjetni i politički život, kako Argentine tako i svoje stare domovine.

Drugi val doseljavanja, koji je bio mnogo brojniji od onoga prvog, zbio se između dva rata. U toj etapi također su bili najbrojniji iseljenici iz naših primorskih krajeva, ali su u njoj sudjelovali i iseljenici iz Hercegovine, zapadne i sjeverne Bosne, Banije, Like, Korduna, Slavonije i Srijema.

Treći i posljednji val bio je poslije drugoga svjetskog rata kada je u Argentinu došlo do 20.000 Hrvata, političkih emigranata.

Hrvatski su se iseljenici u Argentini polarizirali u dvije socijalno-ekonomske skupine koje su u toj golemoj zemlji od samog početka bile prostorno odvojene. Jedni su ostali u gradovima, uglavnom u Buenos Airesu, i tu radili poslove nekvalificiranih radnika, ponajviše u građevinarstvu. Mnogima je samo sjedište poduzeća bilo u gradu, dok su najveći dio vremena provodili na dalekim izdvojenim gradilištima pruga. Poneki su s vremenom od priučenih radnika postali kvalificirani radnici u građevinarstvu, najčešće zidari. Neki su uz velik trud, odricanja i rizik uspjeli doći do nekih perspektivnih zanimanja. Neki su stekli i veliko

bogatstvo, ali je za sve njih uspon bio ne samo težak nego i vrlo spor, popraćen čestim neuspjesima.

Društveno okupljanje naših iseljenika u Argentini vršilo se u različitim organiziranim udruženjima, ali isto tako i spontanim, redovnim ili prigodnim sastajanjima iseljeničkih obitelji u naseljima gdje su blizinom i podjednakom sudbinom i interesima bili upućeni jedni na druge (vjerski blagdani, krstitke, svadbe, sprovodi i sl.).

Stvaranje hrvatskih iseljeničkih naseobina i život u njima najzgodnije je prikazati prema pojedinim provincijama u Argentini.

Mateo Carević u knjizi »Argentina« (Zagreb, 1930) kaže da je između dva rata na području provincije Buenos Aires živjelo 10.000 naših iseljenika. Bili su to većinom mornari, poljodjelci, radnici, trgovci i drugi. No u godinama neposredno prije i poslije drugoga svjetskog rata, naši se iseljenici iz drugih dijelova Argentine sve više sele u provinciju i grad Buenos Aires tako da je njihov broj narastao na oko 60.000, od toga u samom gradu oko 45.000. Veće kolonije naših iseljenika možemo naći u ovim naseljima provincije Buenos Aires: La Plata, Mar del Plata, Beriso, General Madriaga, Tandil, Mira Mar, Pilar, Solia, Arecifes, Capitan Sarniento, Salto Argentino, Arroyo, Dulce Pergamino, Colon, San Nicolas, Rojas i dr.

Kako su prvi hrvatski iseljenici stizali na područje Buenos Airesa, razumljivo je da je tu započeo i njihov društveno-politički život. Oni g. 1878. osnivaju »Sociedad Austro-Hungara de Seccores Mutues« (Austrougarsko društvo uzajamne pomoći). Njegovi su

osnivači bili pretežito iseljenici iz Dalmacije i Istre, a osnovali su ga u vrijeme kad o našim iseljenicima ni u domovini ni u Argentini nitko nije vodio socijalnu skrb pa su bili upućeni jedan na drugoga. Glavna zadaća društva bila je briga o bolesnim članovima. Čitaonica »Spavajući lav« odigrala je veliku ulogu na prosvjetnom polju ne samo u Buenos Airesu nego i u cijeloj Argentini. Iz nje se poslije razvilo »Slavjansko društvo od uzaimene pomoći«. Ta je čitaonica pokrenula i svoj mjesečnik pod nazivom »Iskra Slavjanske slobode«, koji se smatra našim najstarijim iseljeničkim novinama. Između dva rata u Buenos Airesu je djelovalo nekoliko naših kulturnih institucija i izlazio je velik broj hrvatskih iseljeničkih listova.

Većeslav Holjevac u knjizi »Hrvati izvan domovine«, 2. prošireno izdanje, Zagreb, 1968., spominje ove listove koji su izlazili u Buenos Airesu: »Iskra Slavjanske slobode« (1878), »Jeka — hrvatski iseljenički kalendar« (1910), »Sloboda« (1914), »Jadran« (1915), »Slobodna Hrvatska« (1931), »Hrvatski domobran« (1930), a među poslijeratnim publikacijama nabraja ove: »Hrvatska revija« (1951), »Slobodna riječ« (1955), »Hrvatsko glasilo« (1947), »Naša stvarnost«, »Glas Sv. Antuna«, »Republika Hrvatska« i »Hrvatska gruda« (1959). Od starih iseljeničkih novina spominje list »Lipa«, koji također izlazi u Buenos Airesu. Spomenimo da je o. Blaž Štefanić pokrenuo vjerski časopis »Život«, vlč. Viktor Vincens »Ave«, a sadašnji duhovni ravnatelj dušobrižništva za Hrvate u Argentini, o. Lino Pedišić, uz pomoć o. Marijana Zlovečere, niz godina vodio je duhovno-kulturni i socijalni mjesečnik »Ognjište«. Iz-

među dva rata izlazilo je više listova, ali samo kratko vrijeme, među kojima spominjemo ove: »Naša sloga«, »Pravda«, »Hrvatska sloga«, »Narod«, »Argentinske novine«, »Domovina« i dr.

Poslije Buenos Airesa naši su iseljenici počeli masovnije naseljavati provinciju Santa Fé. Prema Mateu Careviću tu je prije drugoga svjetskog rata živjelo 45.000 naših iseljenika, naseljenih u 60 kolonija, najviše u ovim mjestima: Rosario de Santa Fé, Acebal, Santa Teresa, Coronel Bogado, Peyrane, Mugueta, Barlett, El Socorre, Biganda, La Paz, La Vaguazdiao, Chabas, Rancagua, Alcorta, Los Molinos, Chovet, Godoy i dr. Najvećma su se bavili poljodjelstvom, a bilo je i trgovaca i obrtnika. Mnogi su veoma dobro uspjeli i postali cijenjeni u argentinskoj sredini.

Prvo hrvatsko društvo u provinciji Santa Fè osnovano je u Villa Constitucion i zvalo se »Slavjansko društvo«. U Rosariju je g. 1908. osnovano društvo »Iseljenih Jugoslavena za materinsku riječ«, koje je iste godine počelo izdavati list »Materinska riječ«, koji je g. 1912. dobio naziv »Zajednica«. Taj je list u to vrijeme bio vrlo cijenjen i rasprostranjen među našim iseljenicima. Godine 1914. počela je izlaziti »Slavenska misao«. U Rosariju je g. 1905. osnovano pripomoćno društvo »Kralj Tomislav«, a u Villa Mugueta »Hrvatsko-Slavonsko pripomoćno društvo«. Isto u Rosariju osnovan je g. 1913. »Hrvatski savez«, a u Acebalu g. 1909. tamburaško društvo »Sokol«. U razdoblju poslije prvoga svjetskog rata osnovano je nekoliko društava: u Rosariju g. 1928. »Jugoslavenski klub« i g. 1930. »Jugoslavensko pripomoćno društvo«, a u

tom je gradu djelovao i hrvatski tamburaški zbor. U Villa Mugueta djelovalo je »Hrvatsko uzajamno pripomoćno društvo«; g. 1927. osnovano je i društvo »Hrvatska žena«, a g. 1928. »Hrvatsko-slavonsko dobrotvorno društvo«. Tamburaški orkestar »Zagreb« osnovan je poslije drugoga svjetskog rata, djeluje i danas i postiže lijepe uspjehe među iseljenicima i u argentinskoj javnosti.

U južnoj je Argentini prisutnost najočitija i najvidljivija u čitavoj zemlji. Tako je u provinciji Tierra del Fuego (Ognjena Zemlja) g. 1960. 7,7% od ukupnog stanovništva bilo rođeno u našoj zemlji. U susjednoj provinciji Santa Cruz taj je udio iznosio 5,3%, a još sjevernije u provinciji Chubut 4,5%. U provinciji Santa Cruz ima nekoliko naših kolonija: Santa Cruz, Puerto Desado, San Julian, Largo Argentino i dr. U provinciji Tierra del Fuego Hrvati su se najviše bavili stočarstvom, napose u mjestu Ushuai, a u provinciji Chubut žive u mjestu Comodoro Rivadavia. U gradu Rio Turbio, provincije Santa Cruz, hrvatske sestre milosrdnice imaju »Colegio Santa Cruz« s osnovnom školom i tečajevima iz domaćinstva i šivanja.

U glavnom gradu provincije Mendoza i okolnim naseljima živi veća skupina hrvatskih doseljenika, uglavnom iz Hrvatskog primorja, i većinom rade kao građevinski radnici, ali su se bavili i drugim obrtima, poljoprivredom i vinogradarstvom.

U provinciji Chaco uglavnom su doseljenici iz Dalmacije i bave se poljoprivredom, a okupljeni su uz naselja: R. S. Pena, Quittilipi, Mohegaj, Tres Izletas, Mentaza, Campo Largo, Carusela, Casteli, Las Irenas,

San Bernardo i dr. Mnogi imaju posjede od 100 do 1.500 ha i na njima proizvode pamuk, pšenicu, suncokret i kukuruz. Neki se bave i trgovinom, a njihova djeca zauzimaju važne položaje u privrednom i političkom životu te provincije. Ta skupina naših iseljenika uspješno se odupire asimilaciji, kod kuće govore hrvatski, međusobno su povezani i njeguju običaje koje su sa sobom donijeli iz Hrvatske. Na lokalnoj radio-stanici R. S. Pena emitira se i danas nedjeljno jednosatna emisija na hrvatskom jeziku.

I u provinciji Cordoba ima značajnija koncentracija naših doseljenika (4,2% od ukupnog broja stanovnika), koji su uglavnom okupljeni u istoimenom gradu provincije i rade u industriji, građevinarstvu, bave se trgovinom ili su u različitim komunalnim i upravnim službama.

Glavnina hrvatskih doseljenika u Argentinu prije drugoga svjetskog rata imala je i u domovini nizak socijalno-ekonomski položaj. Njima je bilo teško svladati španjolski jezik i makar su dobrim dijelom zaboravili ili osiromašili svoj hrvatski, mnogi nikada nisu dobro naučili španjolski. Oni su se nalazili u procijepu želje da sačuvaju svoj nacionalni identitet, vjerujući da će se jednog dana vratiti u domovinu, i nužnosti asimilacije koja je bila prijeko potrebna za društveno-ekonomski napredak kojem su također težili i radi čega su i došli u tu zemlju. Iako je jedan Nikola Mihanović krajem prošlog stoljeća bio osnivač argentinske trgovačke mornarice, a drugi već spomenuti Hrvati su se istakli na drugim područjima javnog života, ipak se mora reći da su naši stariji iseljenici pri-

padali siromašnijim i slabije školovanim društvenim slojevima pa nisu mogli očitovati svoj društveni prestiž toliko koliko je to bilo omogućeno doseljenicima iz drugih zemalja. Tu treba upozoriti na značajnu razliku u tom pogledu između njih i poslijeratnih doseljenika koji su velikim dijelom bili visokoškolovani stručni kadrovi. Neki od njih su odigrali ključnu ulogu pri osnivanju šumarskih škola jer su prva dva dekana šumarskog fakulteta bili Hrvati. No većina od tih intelektualaca morala je po dolasku u Argentinu najprije fizički raditi, i tek kad su dobro svladali jezik, mogli su se uključiti u svoja prijašnja ili druga intelektualna zanimanja i danas ih ima na vrlo važnim položajima diljem Argentine.

Uspon na društvenoj ljestvici mogao se brže postići ženidbom s domaćim djevojkama, što su mnogi naši iseljenici i učinili, ali je bilo podosta i onih koji su nevjeste dopremili iz domovine. No mnogi naši muškarci nisu nikada sklopili bračne zajednice i vjerojatno nigdje u svijetu nema tako mnogo naših doseljenika koji su ostali neženje kao što je to slučaj u Argentini. Procjenjuje se da ih je samo u Buenos Airesu — onih što su se doselili između dva rata — bilo takvih oko 50%.

Doseljenici iz prvog vala krajem prošlog i početkom ovog stoljeća mogli su zaposjesti goleme površine travnjaka na prostranim »estancijama« površine 1.000 do 10.000 ha i tu uzgajati goveda, no takvih je bilo relativno malo i oni su došli u Argentinu kad su najbolji dijelovi (pampas) već bili zaposjednuti i zato su se morali usmjeriti prema »osvajanju« zemlje i rubnim

i manje pogodnim dijelovima (Chaco, Mendoza, Patagonia i Ognjena zemlja). Oni koji su došli između dva rata i odlučili se za poljoprivredu, morali su se prihvatiti posla u najamnom radnom odnosu na estancijama ili uzimati u zakup dijelove estancija i na tim površinama osnivati — za argentinske pojmove — relativno mala poljoprivredna gospodarstva, tzv. čakre, površine 50 do 200 ha. S vremenom su te čakre mogli otkupiti i oni su postali vlasnici zemlje. A od najamnika i zakupnika postati vlasnik zemlje moglo se samo uz velik trud, žrtve i snalažljivost. Upravo u tomu su se mnogi naši doseljenici istaknuli i danas uživaju ugled naprednih poljoprivrednika. Često i njihova djeca ostaju na selu, jer roditeljima nije bilo lako slati ih na visoke škole koje su bile daleko od njihovih seoskih naselja, no nekima je to uspjelo uz veliko odricanje. Iako su te nove generacije već potpuno asimilirane i međusobno govore samo španjolskim jezikom, oni pokazuju sve veće zanimanje i simpatije za zemlju podrijetla svojih roditelja i djedova, za njezinu povijest i sadašnjost, kulturno naslijeđe i politički život. No ima znatan broj akademski obrazovanih pripadnika druge generacije koji izvrsno znaju hrvatski jezik, okupljaju se u društvima hrvatskih sveučilištaraca, a osobito oko »Hrvatskog katoličkog središta sv. Nikola Tavelić« u Buenos Airesu u kojem se osim duhovnih njeguju i sve kulturne i nacionalne vrijednosti pa to središte — koje vode hrvatski franjevci — poprima sve veće značenje u Argentini i izvan nje. To središte vode fra Lino Pedišić koji je ravnatelj cjelokupnog hrvatskog dušobrižništva u Argentini i fra Marijan

Zlovečera, a pomažu im i drugi hrvatski franjevci članovi kustodije Prečistog Srca Marijina sa sjedištem u Buenos Airesu koja je ovisna o franjevačkoj provinciji u Zadru. Osim dvanaestorice tih franjevaca u starije u Zadru. Osim dvanaestorice tih franjevaca u Argentini ima i desetak hrvatskih biskupijskih svećenika — većinom starije generacije — koji djeluju u mjesnoj Crkvi. U blizini Buenos Airesa u Barrio Vucetich splitski franjevac fra Krsto Radić upravlja svetištem Majke Božje Bistričke koje je on i osnovao. U Argentini od g. 1934. djeluju i naše Milosrdne sestre sv. Vinka Paulskog, koje na Dock Sudu u Buenos Airesu imaju svoje sjedište ali su otvorile više kuća u Argentini, Urugvaju i Paragvaju. Kćeri Milosrđa s Blata na Korčuli došle su u Argentinu g. 1937, a tijekom vremena su otvorile više svojih kuća u toj zemlji, Peruu i Chileu. U isto vrijeme stigle iz Hrvatske i Slovenije Školske sestre sv. Franje, koje također imaju više svojih kuća ne samo u Argentini nego i u Urugvaju i Paragvaju.

BOLIVIJA

Doseljenike iz Evrope je u Boliviju ponajviše privlačilo njezino prirodno bogatstvo (srebro, bakar, cink, antimon i zlato), kao i velika prostranstva te rijetko naseljene zemlje. Bolivija ima svega četiri milijuna stanovnika, uglavnom Indijanaca plemena Inka i potomaka španjolskih kolonizatora.

Hrvatski su iseljenici ovamo došli potkraj 19. stoljeća, ali o tim našim prvim pionirima sačuvano je malo pisanih svjedočanstatva. Prema predaji prvi naš doseljenik u Boliviju bio je Ivan Ivanović iz Sutivana na Braču. On je na jedrenjaku prešao Magellanov tjesnac, iskrcao se u čileanskoj luci Antofagasti, odakle je g. 1885. prešao u susjednu Boliviju i u njoj se nastanio. Njega su slijedili njegovi Bračani, pa Hvarani i nekolicina iz Hrvatskog primorja, tako da već početkom 20. stoljeća nalazimo formirane male naseobine naših iseljenika u Oruru, Cochabambi, La Pazu, Santa Cruzu, Sucreu i drugdje. Tada je u Boliviji moglo biti oko tisuću hrvatskih doseljenika. Oni su posebno teško podnosili boravak na velikim visinama što je u Boliviji neizbježno jer se većina tamošnjih naselja nalazi na nadmorskoj visini više od četiri tisuće metara. Iznimka je grad Cochabamba sa svojih 2.500 m nadmorske visine, koju nazivaju parkom Bolivije. Naših doseljenika ima ponajviše upravo u tom lijepom gradu.

Naši prvi doseljenici radili su na izgradnji putova i željezničkih pruga, neki su krčili prašume i podizali farme, a bilo ih je i u rudnicima. Marljivim radom i štedljivim životom pomalo su se osamostalili i ekonomski podigli pa su se kasnije bavili trgovinom, radili u raznim tehničkim i mehaničarskim strukama, u građevinskim poduzećima i ugostiteljstvu. Iz čitavog sloja sitnih trgovaca izdvojili su se uspješniji pojedinci koji su postali veletrgovci koji su svoju robu uvozili čak iz zemalja izvan južnoameričkog kontinenta. Neki su se okušali i u eksploataciji rudnika jer je

Bolivija kao rudarska zemlja i u tomu pružala velike mogućnosti. Neki su bili i tvorničari pa su u pojedinim industrijskim granama bili pioniri bolivijske privrede, napose u gradnji električnih centrala i uvođenju telefonske službe. Prema navodima Ante Lentića iz Milne, koji je g. 1904. živio u Boliviji, brački iseljenik Jerolim Janković iz Nerežišća instalirao je prvi telefon u Boliviji (Matica, br. 9, 1963). Općenito govoreći, hrvatske kolonije u Boliviji bile su dosta bogate. Prema podacima lista »Novo doba« (Split 1928) kapital naših iseljenika u Boliviji iznosio je g. 1928. 25 milijuna bolivijskih pesosa ili 425 milijuna tadašnjih dinara.

Za naše iseljenike u Boliviji bilo je značajno to da su za vrijeme raznih kriza odlazili u susjedni Čile i opet se vraćali u Boliviju kad su teškoće prošle. Tako su sjeverni Čile i Bolivija za naše ljude postali jedno jedinstveno, njima dobro poznato, poslovno područje. Zato se sa sigurnošću može reći da su upravo hrvatski iseljenici bili inicijatori i desetljećima jedan od glavnih nosilaca veza tih dviju južnoameričkih država.

Prema raspoloživim podacima u Boliviji je uoči prvoga svjetskog rata živjelo oko 1.500 naših ljudi, od toga u Oruru 349, Cochabambi 250, Potosi 149, u La Pazu 62, dok ih je oko 700 živjelo u Uyuni, Sucreu, Tupizi i Santa Cruzu. Prema navodima lista »Naša sloga« (Buenos Aires, 1939) 80% naših iseljenika u Boliviji bili su Bračani. Poslije drugoga svjetskog rata ovamo je doselila skupina političkih izbjeglica, a došlo je i nekoliko hrvatskih svećenika. Oni su se uklju-

čili u dušobrižništvo mjesne Crkve i nalaze se u ovim mjestima: Josip Blažina u Cochabambi, gdje je i Pavao Lasić; Karlo Ćavar je u Santa Cruz de la Sierra; Martin Kovačev u Oruru, a Rafael Romac u Entre Rijos. U studenomu g. 1971. hrvatske iseljenike u Boliviji obišli su splitski nadbiskup Frane Franić i ravnatelj inozemne pastve Vladimir Stanković i u Cochabambi služili im hrvatsku misu kojoj su naši ljudi prvi put u životu prisustvovali, a prikazali su im i filmove »Povijest Katoličke Crkve u Hrvata« i »Kanonizacija sv. Nikole Tavelića«. Tom je prigodom u društvenom domu naših iseljenika bilo priređeno svečano primanje na kojem su gosti iz Hrvatske upoznali isusovca Tadića kojemu je otac Hrvat iz Hvara a majka Indijanka. Naši su im iseljenici s osobitim ponosom pokazivali divno uređeno groblje na kojem su pokopani isključivo njihovi pokojnici.

Kao ekonomski jaka skupina Hrvati su dali velik doprinos razvoju Bolivije kao svoje nove domovine, ali oni još uvijek gaje osjećaje pripadnosti hrvatskom narodu o čemu svjedoči i ovo zapažanje: »U vezi s Bračanima u Boliviji i Chileu vrijedi zabilježiti i ovu činjenicu koja potvrđuje njihovu narodnu svijest: oni svoja prezimena pišu isključivo hrvatskim alfabetom s izuzetkom slova »j« koje zamjenjuju slovom »y«, budući da španjolsko »j« ima zvuk »h«. Tako po svim gradovima vidiš table sa imenima: Yutronić, Lukšić, Matiyašević, Yanković, itd.« (Lupis, Bračani u Boliviji, Bračkí zbornik, br. 2, 1954, str. 184).

Naši iseljenici u Boliviji nisu imali niti nekih istaknutih intelektualaca, niti javnih i političkih radnika,

tek jedan katolički svećenik i nešto činovnika. Ipak su gajili publicističku djelatnost pa je Bračanin Mate Skranić pisao u novinama »El Porvenir«, a kad su ga zbog sudjelovanja u socijalističkom pokretu protjerali iz Bolivije, izdavao je u Antofagosti u Čileu novine »ABC« i tu imao svoju knjižaru. U Boliviji je g. 1914. i 1915. izlazio na hrvatskom jeziku list »Pokret«, a tijekom nekoliko mjeseci g. 1918. list »Jugoslavija«.

BRAZIL

Teško je reći koliko Hrvata danas živi u Brazilu. Neki misle da ih ima do deset tisuća, no taj podatak nije siguran. Oni se uglavnom nalaze u državi Sao Paolo, odnosno u istoimenom mjestu gdje su se smjestili u njegovim pojedinim dijelovima: Mooca, Vila Anastacio, Vila Ipojuca, Vila Prudente, Sao Caetano do Sul i drugima.

Najveći broj naših doseljenika potječe iz Dalmacije i iz Istre, ali ih ima i iz drugih naših krajeva. Mnogi od njih doselili su između 1922. i 1928. godine, kad je Brazil trebao poljoprivredne radnike pa je brazilska vlada financijski pomagala useljavanje. Prema nekim podacima u Brazilu je 1939. godine bilo oko 15.000 Hrvata koji su napučili jedanaest naselja.

Prilike u kojima su naši ljudi u Brazilu živjeli bile su vrlo teške. Trebalo je krčiti ogromne šume i tako stvarati poljoprivredno zemljište za mnoge kulture kao što su kukuruz, riža i konačno kava, koja je pružala sigurniji izvor prihoda i ugodniji život. No kako je

organizirana moderna privreda tek bila u nastajanju, neki su otišli raditi u tvornice, a i trgovina je privukla mnoge koji su se na taj način obogatili.

Poslije drugog svjetskog rata u Brazil je došao izvjestan broj naših političkih izbjeglica. Danas novi doseljenici iz Hrvatske ne dolaze, stariji po malo umiru a njihova djeca — jednako kao i u drugim sličnim sredinama u iseljeništvu — zaboravljaju hrvatski i sve se više asimiliraju u brazilsko društvo. Oni se dobro snalaze, idu u škole i zauzimaju važne položaje u javnom životu zemlje. Hrvatsko dušobrižništvo u Brazilu vode splitski franjevci fra Ivo Hrstić i fra Pavao Boljat koji žive u Sao Paulu. A prvi naš dušobrižnik u toj zemlji bio je poslije rata vlč. Damijan Rodin, a poslije njega isusovac dr Dinko Mravak, koji je u Sao Paulo osnovao društvo »Croatia Sacra Paulistana« gradeći veliki »Hrvatski dom kardinal Stepinac«. On je sada sveučilini profesor u Rio de Janeiru, u gradu u kojem je ostavio lijepu uspomenu don Petar Anić kao župnik na mjesnoj župi.

ČILE

Prošle godine (1978.), u Punta Arenasu, na krajnjem jugu kugle zemaljske, proslavljena je 100. obljetnica dolaska prvih hrvatskih iseljenika u Čile. Bili su to Mate Paravić, rodom iz Bakra (r. 1836.) i Petar Zambelić iz Boke Kotorske. Mornari po zanimanju, obojica su postigli zapažene uspjehe kao vlasnici brodova za obalnu plovidbu u tjesnacu Magallanes. Godine

1885. Marjan Matulić iz Postira ističe se kao prethodnik brojne imigracije s otoka Brača, koja predstavlja danas oko 80% članova ukupne hrvatske naseobine u Čileu.

U popisu pučanstva g. 1885., u čitavom području Magallanes ima samo devet »austro-ugarskih« podanika; u slijedećem popisu, 1895., već ih je 395; od toga u gradu Punta Arenasu 184, dok je ostatak zabilježen u Ognjenoj Zemlji (Tierra del Fuego). Priliv tih imigranata uslijedio je nakon otkrića nalazišta zlata na otoku Lenox (u danas spornom području južno od kanala Beagle). Rudarski inženjer Popper, rodom iz Rumunjske, sakupio je u Buenos Airesu početkom 90-tih godina nekolicinu naših besposlenih lučkih radnika, obećavajući im veliku zaradu, i krenuo je s njima u potragu za zlatom. Slijede i druge ekspedicije usprkos skromnom uspjehu koji se bio pročuo nadaleko. Razočarana u tom smionom pothvatu većina doseljenika napustila je posao nastanivši se u Punta Arenasu i Porveniru na prostranim posjedima (estancias), gdje je bilo dosta mogućnosti zaposlenja u ekstenzivnom stočarstvu (ovce i rogata stoka).

U tim godinama zabilježen je gospodarski uspon najjužnijeg čileanskog područja; Punta Arenas nije više slovila kao zloglasna točka — kazneni zavod — razvija se u važnu postaju za opskrbljivanje ugljenom i mesom brojnih parnih brodova i jedrenjaka koji obilaze zapadnu obalu Amerike, uzduž Pacifika do Kalifornije i dalje, dok još nije bio otvoren Panamski kanal (1914.). Nisu rijetki slučajevi da bi se naši mladi mornari na austrijskim brodovima iskrcali na južnom

rtu Amerike kako bi izbjegli dugotrajnu vojnu službu Austro-Ugarskoj (4 godine!) i ostali u Čileu, ali povod većoj emigraciji zbio se početkom stoljeća kad je zavladala filoksera na otoku Braču; propali vinogradi otjerali su u svijet dobar dio seoskog pučanstva koje je pojačalo hrvatske naseobine u krajnjim točkama Čilea, od Punta Arenasa do Arice.

Prema popisu pučanstva g. 1907., na gradskom području Magallanesa, među stranim državljanima bili su »Austrijanci« na prvom mjestu — 1.217 (od toga 817 muškarci, a 400 žene), dok je među seoskim pučanstvom zabilježeno 544 »Austrijanaca« (467 muškaraca i 77 žena). Ukupno bilo je 4.354 stranaca (840 Španjolci, 610 Britanci, 317 Talijani, 241 Nijemci itd.). Smatra se da je uoči prvoga svjetskog rata bilo na području Magallanesa više od 2.000 Hrvata. Hrvati na jugu obavljaju razne poslove; susrećemo ih među lučkim radnicima, ribarima, sitnim trgovcima, trgovačkim namještenicima, u građevinskom i ugostiteljskom obrtu, te u stočarstvu na raštrkanim naseljima. Značajno je da su razmjerno rijetki (u usporedbi s useljenicima na sjeveru) Hrvati na jugu Čilea, koji su se domogli znatnog blagostanja: braća Pasinović, početkom vijeka, spominju se među uglednim trgovcima i pomorskim poduzetnicima (lov na tuljane); braća Bonačić ističu se među zaslužnim poduzetnicima kao utemeljitelji prvog prodogradilišta u Punta Arenasu, dok su braća Kusanović polučili zapažene uspjehe u stočarstvu.

Prema podacima o vlasnicima nekretnina u Punta Arenasu, uoči g. 1914., od 2.420 vlasnika bili su »eslavos« (Hrvati) 437, a u Porveniru je taj razmjer još povoljniji: 112 prema 61. Iz ovih podataka, ako ih usporedimo s drugim narodnim skupinama, moglo bi se zaključiti da su naši stari useljenici na jugu Čilea imali namjeru nastaniti se trajno, ma da su bili prisiljeni živjeti pod najtežim klimatskim uvjetima.

U prvom romanu (1966.) uvaženog pisca hrvatskog podrijetla, Nikole Mihovilovića, rodom iz Punta Arenasa, »Desde lejos para siempre...« (Iz daleka, za uvijek), zorno je prikazana sudbina naše tamošnje naseobine. Nikolin brat, Dinko Mihovilović, bolje poznat pod pseudonimom Domingo Tassier, dobitnik godišnje državne nagrade za najbolju dramu, obradio je jedno poglavlje iz tog romana u vrlo uspjeloj drami »Luka Milić, liječnik — kirurg«. Među vrlinama koje rese naše ljude iz nekada siromašne Dalmacije spomena je vrijedna ponajprije štedljivost, potom samoodricanje u korist potomstva, kako bi mu putem školovanja bio omogućen uspon na društvenoj ljestvici u demokratskoj sredini. Ta je tema uspješno obrađena u književnim djelima dvojice hrvatske braće iz Magallanesa.

Na sjeveru Čilea, u pokrajinama Tarapacá (glavni grad Iquique) i Antofagasta (glavni grad Antofagasta) prisutnost naših useljenika bila je zabilježena još prije rata između Čilea i koalicije Perú — Bolivija. Rat je buknuo 14. veljače g. 1879. i svršio je pobjedom Čilea tako da je Čileu pripala Antofagasta, u kojoj je prije imala nominalnu vlast Bolivija, dok je najveći dio pri-

vredne djelatnosti bio u rukama Čileanaca. Iquique i Arica pripadali su prije rata Peruancima. Među prvim Hrvatima u Iquique bili su braća Buratović i braća Palaveršić iz Hvara, koji se bave trgovinom (1864.), a 1868. spominju se braća Ivan i Petar Ivanović, iz Sutivana na Braču, trgovci i poduzetnici koji su poslije preselili u Antofagastu. Vlasnici tvrtke Cia Comercial y Constructora Ivanović & Cia., kao trgovci na veliko, omogućili su mnogim pridošlicama, posebno Bračanima, da se osamostale. Tako npr. već u popisu pučanstva prema zanimanju u Antofagasti g. 1895., od 172 podanika Austro-Ugarske bilo je trgovaca 111 i privatnih namještenika 41, a k tomu 4 zidara, 2 kovača, 2 inženjera, 4 mehaničara, 1 slikar, itd. Takvu društvenu strukturu ne nalazimo nigdje među našim iseljenicima u to doba, a ni poslije.

Dok je »žuto zlato« na jugu bilo prolazne naravi, »bijelo zlato«, salitra, na sjeveru bila je vrelo izdašnog blagostanja za Čile. Nakon obračuna s Peruom i Bolivijom, Čile je imao gotovo monopol u svjetskoj proizvodnji salitre, dok nije njemački izum, za vrijeme prvoga svjetskog rata, postigavši sintetičkim putem umjetno gnojivo, postepeno istisnuo čileansku salitru na svjetskim tržištima. Državni budžet u Čileu računao je do kraja 20-tih godina s više od pedeset posto s prihodom od izvoznih dažbina kojima je bila opterećena salitra.

Naši snalažljivi ljudi, većinom Bračani, postigli su znatne uspjehe ne samo u trgovini, posebno opskrbljujući raznim potrepštinama tvornice salitre, nego su i sami imali udio u proizvodnji i izvozu salitre. Poznata

su imena Vjekoslava Moro, Ivana Sargo (koji je ostavio milijunski imetak općini Milna), Remigia Gazzari, braće Mitrović, Lukinić, Sabioncello. Nešto kasnije bit će među prvima Paško Baburica i Franjo Petrinović, veliki dobrotvori, koji su za prvoga svjetskog rata, preko organizacije u Antofagasti, izdašno pomagali članove Jugoslavenskog odbora u Londonu.

Prvi austro-ugarski poslanik u Perúu, sa stalnim sjedištem u Santiagu de Chile, poljski grof Leonard Strazenski, ocijeno je naše naseobine na Južnom Pacifiku kao »uzorne«, iako je dolazio s njima u sukob, jer su Hrvati u Čileu, u golemoj većini, bili solidarni s narodnim pokretom u Hrvatskoj protiv zloupotrebe vlasti bana Khuen-Hedervaryja. Prigodom rođendana Franje Josipa I, 18. kolovoza 1903., došlo je do teških izgreda u Antofagasti i Iquique kada su hrvatska dobrotvorna društva istaknula zastave na pola stijega u znak žalosti za žrtve progona u Hrvatskoj.

Prema popisu pučanstva g. 1907. bilo je u Čileu 3,249.279 stanovnika, a od toga otpada na strane državljane 134.524. Od useljenika evropskog podrijetla na prvom mjestu su Španjolci (18.855), zatim Talijani (13.023), Nijemci (10.724), Britanci (9.855), Francuzi (9.800), Austrijanci — od toga više od 95% Hrvati (3.818) (1885.: 674; 1895.: 1.550). Osim u spomenutim gradovima važne su bile naseobine Hrvata u Taltal, u prijeratnom čileanskom području salitre (1879.) i u luci Valparaiso.

Nakon prvoga svjetskog rata, s obzirom na promijenjene prilike, oslabio je priliv doseljenika. Gospodarska politika Čilea nastojala je promicati industriju či-

me se najviše okoristio glavni grad Santiago, koji danas broji više stanovnika (3,5 milijuna) nego cijeli Čile 1907. godine. Sinovi naših useljenika iz krajnjih točaka Čilea pohađaju visoke škole u Santiagu i Valparaisu i većinom se ne vraćaju u pokrajinska središta. Druga i treća generacija imaju drugo i šire polje rada; zauzimaju postepeno značajne položaje u društvu, primjerice kao liječnici, inženjeri, odvjetnici, profesori, novinari, državni činovnici i čak kao političari.

Zanimljivo je zabilježiti da uspjeh skromnih useljenika na jugu u narednim generacijama ne zaostaje ničim na kulturnom polju od onih na bogatom sjeveru. Podmladak iz srednjih škola na jugu, koje su bile pod vodstvom salezijanaca, dao je vrlo dobre rezultate; čak jednog biskupa, msgr. Vladimira Borića Crnošiju, u Punta Arenasu (nedavno preminuloga).

Dosadašnji -vikar u istoj biskupiji Alejandro Goić Karmelić, sin je hrvatskih roditelja iz Punta Arenasa, nedavno je imenovan pomoćnim biskupom nadbiskupije Concepción. Goićevi su inače rodom iz Praznica. Dr. Čedomil Goić bio je svojedobno profesor na Katoličkom sveučilištu (Universidad Catolica de Chile, Santiago), a sada je profesor komparativne književnosti na University of Michigan. Dodajmo još da mu je supruga po majci Hrvatica, a brat dr. Aleksandar bio je dekan Medicinskog fakulteta na Državnom sveučilištu.

Iz Punta Arenasa su živi hrvatski svećenici: Simon Kuzmanić, salezijanac; Petar Pavišić, salezijanac; To-

mas Buvinić i Marko Buvinić, biskupijski svećenici; Jorge Sapunar Dubravčić, svećenik iz Punta Arenasa, sada profesor na Državnom sveučilištu u Valparaisu; časne sestre iz Punta Arenasa Hrvatice: sestra Iris Galetović, sestra Marija Dobronić i druge.

Također treba spomenuti značajnoga slovačkog književnika dr. Matu Bencura (pseudonim Martin Kukučin), nekad općinskog liječnika na Braču, koji se oženio uglednom Bračankom iz obitelji Didolić, a koji je neko vrijeme djelovao u našoj naseobini u Punta Arenasu.

Osim spomenutih književnika iz Magallanesa, vrijedni su spomena iz istog kraja: dr. Roque Esteban Scarpa, sin zaslužnoga društvenog radnika Stjepana Scarpa Kovačevića iz Hvara, književnik i član Akademije jezika, sadašnji dekan Fakulteta filozofije i povijesti na Katoličkom sveučilištu u Santiagu, te prof. Ernesto Livačić, književnik, bivši državni tajnik u Ministarstvu prosvjete i bivši dekan istog fakulteta na Katoličkom sveučilištu. Rodom iz Punta Arenasa je također Esteban Ivović Matulić, bivši otpravnik poslova u Beogradu i danas još visoki funkcionar Ujedinjenih naroda.

Među suvremenim čileanskim književnicima istaknuto mjesto zauzimaju sinovi hrvatskih doseljenika: pripovjedač Anton Škarmenta, čija su djela prevedena na njemački, te dramaturg Sergio Vodenović, koji je svojim djelima zahvatio probleme čileanskog društva.

Na čileanskoj televiziji (usput rečeno ima tri kanala) na raznim programima uspješno nastupaju Antun

Vodanović i Ivanka Zuanić, dok su kao sportski komentari vrlo cijenjeni Simon Stančić i Ivan Pavlović.

Dva Hrvata po majci, kao ministri unutrašnjih poslova, bili su potpredsjednici Republike: Edmundo Perez Zujević i general Oskar Bonilla Bradanović, dok je sin starog useljenika Stjepana Tomića Dvornika (nećak msgr. Dvornika, nadbiskupa u Zadru, Radomiro Tomić, bivši ambasador u Washingtonu, pristaša Demokršćanske stranke, bio vladin kandidat na izborima za predsjednika Republike (1970.). Književnik i psihijatar dr. Juan Garafulić Dubravčić bio je ministar zdravstva. Iz iste bračke obitelji potječu Lilly Garafulić Janković, dobitnica prve nagrade za kiparstvo i bivša upraviteljica Muzeja lijepih umjetnosti (Museo de Bellas Artes), te njezin brat Andrija koji se spominje u svoje doba među najnaprednijim čileanskim arhitektima. Na političkom polju istaknuli su se Pedro Poklepović, senator i predsjednik Liberalne stranke. Njegov sinovac, inž. Danilo Poklepović, u službi Ujedinjenih naroda, glavni je tajnik i organizator međunarodne konferencije UNCTAD (1972.), a njegov sin Miguel već je nekoliko godina u čileanskoj diplomaciji (London, New Delhi).

U čileanskoj diplomatskoj službi istaknuli su se i dr. Jadrešić ambasador u Poljskoj, dok je njegova supruga Mimi Marinović-Zlatar (rođena u Supetru!), bila predstavnica u stalnom odboru Čilea pri Organizaciji Ujedinjenih naroda u New Yorku. Oboje i danas djelotvorno djeluju na znanstvenom polju kao profesori na Katoličkom sveučilištu u Santiagu.

Ugledan publicist i odvjetnik Mateo Martinić Beroš osnovao je u Punta Arenasu Institut Patagonije (Instituto de la Patagonia) koji sakuplja i obrađuje građu za povijest pokrajine Magallanes. Zahvaljujući njegovoj poduzetnosti kao ravnatelja Instituta, zapažen je znatan napredak na prosvjetnom i gospodarskom polju čitavog predjela čileanskog juga.

Poslije drugoga svjetskog rata, dok su druge zemlje Južne Amerike, kao Argentina i Venezuela, pružale bolje uvjete života hrvatska emigracija u Čileu bila je razmjerno neznatna. Među hrvatskim misionarima ističu se dominikanci, o. Rajmund Kupareo, koji je postigao uspjehe kao pedagog i estet; bio je dekan Filozofskog fakulteta, a poslije istodobno vicerektor Katoličkog sveučilišta u Santiagu. Uređivao je godišnjak spomenutog fakulteta (g. 1965. do 1968.) i osnovao je časopis »Aisthesis«, koji se smatra najboljim na području estetike u Latinskoj Americi, a izlazi već 12 godina. Zajedno s njim došao je i o. Inocencije Mihojević, biblijski stručnjak, koji je bio imenovan profesorom grčkog jezika na Teološkom fakultetu. Na Katoličkom sveučilištu u Santiagu ima danas više od 15 profesora, sinova naših starih useljenika; među njima su tri brata Ivelić Kusanović (Radoslav, Milan i Boris), što je zaista rijedak slučaj. Iz redova poratnih useljenika na istom sveučilištu ističe se prof. Prvislav Weissenberger, rodom iz Šibenika, koji je g. 1978. imenovan zaslužnim profesorom (»Profesor emérito«) u znak priznanja za dugogodišnji rad.

Nakon odlaska dvojice dominikanaca, g. 1971., osim spomenutih svećenika na jugu, ostao je samo mi-

sionar o. Julio Balog, salezijanac, voditelj župe Santa Teresia, Quillota, koja je na području biskupije Valparaiso. U toj biskupiji stekao je veliki ugled vlč. Jorge Sapunar, koji pripada drugoj generaciji hrvatskih useljenika. U blizini Santiaga u Maipú zaposlene su u katoličkom školstvu: časna sestra Maria Adelina Franov, iz okolice Zadra, te časna sestra Zlata Vrbić, iz Zavidovića.

Već od početka imigracije postojale su u Čileu razne hrvatske organizacije: dobrotvorna, vatrogasna, sportska, prosvjetna i druga društva u Iquiqueu, Antofagasti, Taltalu, Valparaisu, Punta Arenasu i Santiagu. Sva ta društva nastojala su se prilagoditi novim prilikama. Danas je društvena djelatnost usredotočena u Santiagu, gdje postoji i pjevačko društvo JADRAN, još uvijek na zamjernoj visini. Društvo žena vodi brigu i o staračkom domu. Brojna kolonija u Antofagasti bila je kadra uzdržavati osnovnu školu do 1950. g. (učitelj Marko Biskupović), a osnovna škola u Punta Arenasu održala se do 1949., zaslugom učitelja Andrije Kukolja i njegove supruge.

Hrvatska naseobina u Čileu prati budno događaje u domovini i prema mogućnostima ostaje u vezi sa starim krajem, ali se naš živalj, prekidom imigracije i sklapanjem mješovitih brakova, sve više gubi, što se očituje u činjenici da se sve manje govori hrvatski u obiteljima. U zemlji demokratskih tradicija gdje sposobnost snalaženja u životu omogućuje uspon, nije čudno da se hrvatska kolonija u Čileu potpuno asimilirala i prilagodila društvenoj sredini.

PARAGVAJ

Pretpostavlja se da je u godinama uoči prvoga svjetskog rata u Paragvaju bilo oko 400 hrvatskih iseljenika. Danas ih neće biti ni stotinjak, a ako uzmemo u obzir i njihove potomke, onda ih svih skupa imade oko pet stotina. Naši iseljenici nisu dolazili u tu zemlju zbog njezina slaboga ekonomskog stanja i nesigurnih političkih prilika. Kako se stara generacija dobro snašla, mogla je djecu dati na školovanje pa su danas mnogi od njih ugledni liječnici, pravnici i drugi intelektualci, a Anibal Maricevich Fleitas postao je g. 1957. biskupom, a od g. 1965. je ordinarij biskupije Concepcion. Podosta je onih koji zauzimaju važna mjesta u državnoj upravi, a među njima je bilo i nekoliko ministara, a u vojsci viših oficira. Od posljednjih je bio najpoznatiji major Martinčić, paragvajski narodni heroj iz rata za Chaco, poginuo 1947. godine. Hrvatski su iseljenici pretežito u gradovima Asuncion i Concepcion. Po zanimanju su najviše obrtnici, trgovci i samostalni građevinski poduzetnici. U javnosti su vrlo cijenjeni jer su radišni i vrlo pošteni. Dok je iseljeništvo bilo brojnije, u Asuncionu je postojalo »Slavensko samopomoćno društvo«, koje je imalo prilično intenzivan kulturni život, ali danas postoji još samo na papiru i jedino je na groblju ostao vrlo lijep mauzolej u kojem se i danas pokapaju članovi društva i njihovo potomstvo.

Hrvatske Milosrdne sestre sv. Vinka Paulskog su g. 1942. u mjestu San Ignacio otvorile školu »San Vi-

cente«, a g. 1948. u Asuncionu kolegij »Immaculado Corazón de Maria« sa srednjom, pučkom i glazbenom školom.

A naše sestre Kćeri Milosrđa g. 1941. su u mjestu Ybycui otvorile u kolegiju »Nino Jesus« osnovnu i učiteljsku školu, g. 1944. u Asuncionu u kolegiju »Villa S. Francisco« zabavište, osnovnu i učiteljsku školu te internat za redovničko školovanje sestara i odgoj svojih pripravnica, g. 1949. počele su raditi u središnjoj bolnici »Sto. Domingo« u Asuncionu, a g. 1971. su u mjestu Pastoreo otvorile domaćinsku školu. Te hrvatske sestre otvorile su svoje kuće i u mjestima: Hernandarias, Quyquyho, Cecilio Baez i Itaugua. Značajno je napomenuti da u njihovoj redovničkoj pokrajini »Argentina — Paraguay« danas ima 156 sestara; od toga su samo 24 Hrvatice, a ostale su pretežito Paragvajke.

PERU

Prvi naši iseljenici počeli su stizati u Peru još u 16. stoljeću. Iz dubrovačkog kraja stigao je g. 1573. neki Basiljević, a poslije njega Divočići, Škrabonje i drugi. No to doseljavnje bilo je individualno, dok su Hrvati u većem broju počeli dolaziti koncem prošlog i početkom ovog stoljeća. Bili su to uglavnom Dubrovčani, zatim iz drugih dijelova Dalmacije i Hrvatskog primorja. Relativno mali broj doselio je poslije prvoga svjetskog rata, no zato je nakon posljednjeg rata u Peruu došlo oko tisuću političkih izbjeglica. Smatra se da Hrvata u toj zemlji nema više od dvije tisuće.

Naši doseljenici su se najprije nastanili u gradu Cerro de Pasco, gdje su radili na izgradnji željezničke pruge. U tom su gradu već g. 1881. osnovali prvo naše iseljeničko društvo pod nazivom »Austro-Ugarsko dobrotvorno društvo«, koje g. 1904. mijenja ime u »Slavensko dobrotvorno društvo«.

Drugi centar naših iseljenika u Peruu bio je Lima-Callao, gdje su 1906. osnovali društvo pod nazivom »Slavjansko dobrotvorno društvo«, koje je razvilo živu djelatnost na kulturnom polju te je g. 1909. uspjelo otvoriti vlastiti dom u kojem su se održavale konferencije, zabave i razne priredbe. Između dva rata broj naših iseljenika u Peruu iznosio je oko tisuću, a najviše ih je bilo u gradovima: Lima, Callao, Cerro de Pasco, Chiclayo, Huaral, Urcos, Huanca Velica, itd. Društvo u Cerro de Pasco g. 1954. prestaje radom, a ono u Callao mijenja ime u »Jugoslavensko dobrotvorno društvo«, koje ime nosi i danas i preselilo se u Limu.

Potomstvo naših najstarijih iseljenika gotovo se posvema asimiliralo i nema mnogo osjećaja prema domovini svojih otaca, ali je vrlo ugledno i često zauzima važne položaje u društvu. Iz obitelji Kobilić, Bakrač, Kusijanović, Bialić, Karković, Stiglić ima mnogo uglednih privrednika, liječnika, odvjetnika i viših oficira. Tako npr. major Cobilich bijaše ađutant predsjednika republike Odria, Roberto Antonich je bio vrlo ugledan liječnik u Limi, dok je Juan Kreselia dugo godina bio gradonačelnik La Punta, otmjenog predgrađa Lime i predsjednik najboljega peruanskog veslačkog kluba. U starijoj generaciji su se istaknuli Antun Čurlica, Jozo Hanza, Andrio Puljisević, Đuro Serković,

Ivan Jeličić i Mato Galjuf, veletrgovac i vlasnik rudokopa srebra i bakra. Danas se kao predsjednik društva ističe Miho Miloslavić iz Župe Dubrovačke.

Poratni doseljenici došli su kao puka sirotinja, ali su se uspjeli probiti najviše pomoću peradarstva. Oni su se smjestili uglavnom u naseljima St. Clara i Njanja blizu Lime. Tako obitelj Rogić iz Benkovca ima u Njanji peradarnik s više od 20.000 pilića. Njihova djeca idu u škole i dobro napreduju na društvenoj ljestvici. Oni u naselju St. Clara imaju svoj »Hrvatski klub« u kojem njeguju hrvatski jezik i druge hrvatske kulturne vrijednosti. Njihovo hrvatstvo je prilično naglašeno, za razliku od starih iseljenika koji su veliki lokal-patrioti pa u njihovu domu u Limi vlada posve dubrovačka atmosfera s velikim kipom sv. Vlaha i brojnim slikama o Dubrovniku.

Nažalost, među našim starim i novim iseljenicima dugo nije bilo nikakva dodira. Možda je za njihovo zbližavanje bilo sudbonosno apostolsko putovanje splitskog nadbiskupa Frane Franića i ravnatelja hrvatske inozemne pastve Vladimira Stankovića koji su od 15. do 18. XI. 1971. obišli i Hrvate u Peruu. Prvo su i jedni i drugi (oni stariji u znatno manjem broju) došli na nadbiskupovu misu kojoj su prvi put u životu prisustvovali na hrvatskom jeziku, zatim su gledali filmove »Povijest Katoličke Crkve u Hrvatskoj« i »Kanonizacija sv. Nikole Tavelića«, zatim se oko 300 osoba okupilo u »Hrvatskom klubu« na večeri kojom su prigodom predstavnici starijih i novijih doseljenika održali svečane govore o potrebi sloge među Hrvati-

ma u Peruu. Idućeg dana su gosti iz domovine, u pratnji sina predsjednika »Hrvatskog kluba«, posjetili »Jugoslavenski klub«. I jedni i drugi izrazili su želju da im se pošalje stalnoga hrvatskog svećenika, koji bi, među inim, djecu i mladež učio hrvatski. Naime, u toj zemlji nikada nije bilo uvedeno hrvatsko dušobrižništvo. U organiziranju dočeka gostiju iz domovine — koje je iz Venezuele dopratio o. Mijo Škrinjar — najviše su se zauzele hrvatske sestre Kćeri milosrđa koje u Peruu imaju dvije svoje zajednice. U Lima-Callao, u vojnoj bolnici »Stella maris«, od g. 1956. radi 11 sestara, a u Puente Piedra su sestre g. 1963. otvorile zavod »N. S. de la Misericordia« s osnovnom i tehničkom školom za žensku indijansku mladež, gdje danas ima 8 sestara. Danas su u obje zajednice u većini sestre Paragvajke ili Peruanke.

URUGVAJ

Prvi hrvatski doseljenici u Urugvaju spominju se još u drugoj polovici 18. stoljeća. Bili su to naši pomorci koji su napuštali mletačke i španjolske brodove i ostajali u Južnoj Americi. Najstarije svjedočanstvo o tomu je oporuka Šimuna Matulića, napravljena negdje oko g. 1790., a u kojoj se kaže da je rođen u Postirama na otoku Braču u Mletačkoj Republici. Tu se navode imena nekoliko naših ljudi koje je Matulić odredio da vode brigu o njegovim imanjima u Buenos Airesu i Montevideu. Godine 1837. doselio se u Montevideo iz Sutivana na otoku Braču pomorac Filip Lukšić. On se tu obogatio i postao brodovlasnikom.

U to su vrijeme u Urugvaj doselili i drugi naši iseljenici, koji su uglavnom bili pomorci. Oni su svoja imena prilagodili španjolskom pa se danas u nekih urugvajskih obitelji jedva nazire njihovo hrvatsko podrijetlo.

Uočljivije iseljavanje iz južnoslavenskih zemalja u Urugvaj otpočelo je potkraj prošlog stoljeća, ali ti naši doseljenici iz Dalmacije nisu uspjeli osnovati svoju iseljeničku koloniju i ostaviti neki dublji trag u životu svoje nove domovine. Istom uoči i poslije prvoga svjetskog rata (posebno između g. 1924. i 1936.) započelo je iseljavanje većeg broja Hrvata u Urugvaj. I dok su se njihovi prethodnici uglavnom bavili poljoprivredom, gotovo svi noviji doseljenici skoncentrirani su u glavnom gradu Montevideu gdje su radili u industriji, trgovini i javnim službama. Hrvatski su iseljenici još naselili mjesto Cochillas (radnici u kamenolomu), a ima ih i u mjestima Colonia i Carmelo, gdje su se bavili pomorstvom. Život naših iseljenika poslije prvoga svjetskog rata bio je vrlo težak, ali oni su si tijekom vremena stvorili sigurnu egzistenciju. Neki su se posvetili poljoprivredi, neki pomorstvu, a najviše njih građevinarstvu, dok ih se znatan broj uključio u trgovinu i druga slobodna zanimanja.

Kako se hrvatske kolonije u Urugvaju nisu obnavljale dolaskom novih doseljenika, one su s vremenom brojčano oslabile. Prema najnovijim podacima danas u Urugvaju živi oko 3.500 doseljenika iz Jugoslavije, među kojima su Hrvati najbrojniji.

Naši iseljenici u Urugvaju počeli su se okupljati u društvenim organizacijama, od kojih su neke djelo-

vale tijekom više godina i desetljeća. Godine 1924. osnovano je »Hrvatsko-dalmatinsko društvo«, a nakon ubojstva Stjepana Radića, u beogradskoj Skupštini, u Montevideu je osnovano društvo »Hrvatski dom« — najmasovnije i najutjecajnije društvo hrvatskih iseljenika u Urugvaju. S vremenom su se pojavila i druga društva naših iseljenika, od kojih neka još i danas postoje. Tako je g. 1935. osnovano prosvjetno društvo »Comision Cultural Yugoslavia«, koje je uvelo i radio-sat za naše iseljenike. Godine 1953. osnovano je folklorno društvo »Naša tamburica«. No, naši su iseljenici pokrenuli i nekoliko listova od kojih treba spomenuti »Union-Jedinstvo«, mjesečnik osnovan g. 1928., »Novi list« g. 1931. i »Naš glas« 1932. godine. No bilo je i drugih društava i listova.

Hrvatske Milosrdne sestre sv. Vinka Paulskog su u Montevideu osnovale sanatorij za živčane bolesti, a danas u mjestu Migues imaju školu »San José«, koju su otvorile g. 1955., a u Montevideu institut »San Vincente«, otvoren g. 1965. kao internat i zabavište. A naše sestre Kćeri milosrđa u mjestu La Paloma imale su kuću »Nuestra Senora de Lurdes« u kojoj su držale školu i ambulantu.

Čitava naša kolonija u Urugvaju poznata je kao lojalna i vjerna svojoj novoj domovini i uživa lijep ugled među domaćim stanovništvom. No istodobno sačuvala je i ljubav prema staroj domovini. U poslijeratnom razdoblju članovi hrvatskih kulturno-umjetničkih društava u Urugvaju dali su brojne kazališne komade za naše ljude i svečane akademije. Mlada generacija gaji glazbu, pjesme i plesove iz Hrvatske, i u tomu ima ve-

likog uspjeha, pa su mladi mnogo puta nastupali na televiziji i na pozornicama mnogih kulturnih ustanova u Urugvaju.

VENEZUELA

Glas Koncila 2/72: »Raspršeni po golemom južnom kontinentu« (Izaslanstvo naših biskupa kod Hrvata u Australiji, Novom Zelandu i Južnoj Americi).

Delegaciju hrvatske Crkve dočekala je na uzletištu grupa hrvatskih vjernika-intelektualaca na čelu s o. Mijom Škrinjarom. U toj zemlji od desetak milijuna stanovnika ima oko 3.000 Hrvata, i to uglavnom u Caracasu, Valenciji i Maracaibu. To je složna kompaktna skupina, kojoj osnovni ton daje nekoliko istaknutih kulturnih radnika i praktičnih katolika. Neki od njih u novoj domovini zauzimaju važne položaje, kao sveučilišni profesori ili u privrednom životu zemlje. U uskoj su vezi sa svim događajima u domovini, neki čak primaju dnevnik »Vjesnik« iz Zagreba, imaju bogate privatne biblioteke s najnovijim domovinskim izdanjima, a nekoji povremeno dolaze u posjet domovini. Jedan od njih kod zajedničke večere je održao značajan govor, iz kojega glavne misli vrijedi ponoviti:

»Vi u ime hrvatske Crkve dolazite k nama koji smo isto Crkva — jer narod Božji je Crkva. Domovina i iseljeništvo nisu dva svijeta, to je jedan duhovni organizam. Hrvatsko iseljeništvo živi, razvija se i bori kao živi organizam naroda, kroz koji teče krv jedne povijesne tradicije od sedmog stoljeća do danas — kroz

jezik, krv, psihološki mentalitet, pjesme i običaje. Od Argentine do Kanade, od Švedske do Australije kao odrezana ali ne osušena grana živimo zajedno s domovinom. U svim stanicama našeg iseljeništva tinja žižak tradicionalne svete katoličke vjere. A ovdje uz nas živi ponizna, skromna i siromašna osoba jednog hrvatskog svećenika. Nezamisliva je jedna kolonija bez svećenika. Kad nas je sve napustilo, jedino je Crkva pošla s nama, ona nam je poslala hrvatskog svećenika koji je integriran u nas. On uči našu djecu, djeluje na kulturnom području, ali je za njega bitno da je propovjednik Evanđelja. U ovoj komunikaciji između Crkve u Domovini i Crkve u iseljeništvu događa se interesantan susret koji je mnogo dublji nego što se čini. A ovo je naša poruka Crkvi u Hrvatskoj: Prvo: Mi budno pratimo sve uspjehe i neuspjehe Crkve u Hrvatskoj. Gledamo čudne kontradikcije koje se tamo zbivaju, ispitujemo ih i pratimo, te smo spremni sve to razumjeti. Crkva u konkretnom životu stvara jedan novi prostor. Mi možda neke stvari previše gledamo kroz politički filter, a vi kroz egzistencijalni okvir vjernika koji tamo žive. Drugo: Nama često ispadne riječ kritike na ovog ili onog čovjeka hrvatske Crkve i velike, univerzalne Crkve kojoj je srce Vatikan. Nemojte loše shvatiti našu kritiku jer mi želimo da se stvari rješavanju principijelno, logično. No, mi vidimo da život nije logičan, ne ide u ravnoj liniji. Treće: Mi smo Crkvi u domovini zahvalni za ovaj posjet, cijenimo vaše žrtve, i to ćemo zabilježiti u našim dušama. Našu zahvalnost prenesite Biskupskoj konferenciji. Mi još uvijek vjerujemo svojoj Crkvi . . . «

Na misi u Caracasu skupilo se oko 300 Hrvata, a bila je lijepa grupa i u vrućoj Valenciji. Nadbiskup je u Caracasu krizmao dvadesetak osoba, među kojima jednu cijelu obitelj, roditelje i djecu. O. Škrinjar drži svake nedjelje hrvatsku misu u jednoj prostoriji hrvatskog doma, gdje u skromnoj sobici i stanuje. Zanimljiva je ličnost toga jednostavnog franjevca iz Petrijanca kod Varaždina. Godinama je župnikovao među bijednim Indijancima u Boliviji, na području gdje je djelovao i bio ubijen Che Guevara. Zatim je kroz pet godina bio duhovnikom u venezuelanskom zatvoru »Eldorado«, duboko u džungli, gdje nema ćelija ni zidova, jer tko pobjegne u džunglu nema mu spasa. Onda je župnikovao na župi dugoj 60 km, da se prošle godine prihvati misionarske službe među hrvatskim iseljenicima, nakon smrti isusovca Tome Markovića koji je godinama bio službeni dušobrižnik naše kolonije. O. Škrinjar pomaže i u hrvatskoj školi, a privatno se bavi proučavanjem kulture Inka, o čemu bi mogao objaviti vrijedna otkrića.

Oko 60 posto stanovnika Venezuele su Kreoli, mješanci. Jedna četvrtina naroda živi u Caracasu, na 900 metara nadmorske visine. Velike su razlike između bogatih i siromašnih. U predgrađima Caracasa oko pola milijuna ljudi živi u velikoj bijedi. Država mnogo gradi, pomaže narodu, ali pučanstvo se brzo množi, tako da je preko pola stanovništva Venezuele ispod 20 godina starosti. Zemlja je inače vrlo bogata, ima mnogo nafte, krasne autoputove i divne prirodne ljepote. Rasne diskriminacije nema, ali bijelci svuda vode. U Venezueli većina je svećenika iz Evrope. Tako i Hrvati, osim

o. Škrinjara, imaju tu još sedam svećenika, koji svi rade na lokalnim župama. Sreli smo dvojicu. O. Srećko Perić, bosanski franjevac, prevalio je 750 kilometara da se vidi s nama. Njegova župa, u kojoj radi s o. Petrom Mandacom, franjevcem sinjske provincije, ima promjer od stotinjak kilometara. Na tom području oni su podigli 20 kapela, a i u svakom drugom pogledu pomažu siromašnim župljanima. Sreli smo i franjevca Justinijana Zovića iz Istre, koji je bio posebno veseo kad je na filmu o Crkvi među Hrvatima vidio da mu je autor njegov Istranin prof. Turčinović. Drugi naši svećenici nisu zbog velike udaljenosti mogli doći u Caracas na susret s nadbiskupom Franićem.

HRVATSKI ISELJENICI U AUSTRALIJI I NOVOM ZELANDU

HRVATSKI ISELJENICI U AUSTRALIJI

I. Otkriće Australije

Prije nego što prijeđem na obrađivanje povijesnog pregleda hrvatskog iseljeništva u Australiji, na tom najnovije otkrivenom petom kontinentu, koji s ponosom nosi i neslužbeni naziv »Zemlja Južnog Križa«, smatram važnim najprije upoznati Domovinu zajedno s iseljenom Hrvatskom o najosnovnijim podacima o otkriću australskog kontinenta, o njegovim prvim stanovnicima kao i o počecima djelovanja Katoličke Crkve u ovoj za mnoge ljude egzotičnoj i čudnovatoj zemlji.

Šest mjeseci prije nego je glasoviti moreplovac Torres vidio australsko kopno, jedan je bijelac, rodom iz Nizozemske, g. 1605. ugledao Cape York, sjeveroistočni poluotok. No urođenici su poklali neke od njegovih mornara, pa je prošla volja mnoge kasnije mornare zaći u taj dio Australije.

Iako su prije James Cookova otkrića Australije i drugi evropski moreplovci vidjeli australsko tlo, ipak

se James Cook smatra prvim koji je vidio istočne obale Australije. To se je dogodilo 22. 8. 1770. Tom zgodom, na malenom otočiću, koji je prozvao Possession Island, postavio je englesku zastavu u zemlju i istu proglasio New Walesom, što je poslije promijenjeno u New South Wales. Tako je on prvi obišao gotovo cijelu istočnu obalu Australije. Radi tih svojih otkrića prozvan je Kolumbom Australije. Iako je on nije prvi otkrio, ipak je riješio posljednju tajnu o tom velikom nepoznatom kopnu, koje će uskoro postati privlačna meta za mnoge doseljenike.

II. Prvi doseljenici

Povijest imigracije je pravo ime za povijest Australije, čija se prva strana počela pisati 1788., kada su prvi doseljenici stigli na ovo tlo. 1.030 engleskih zatvorenika i vojnika postavili su temelje svim potonjim dolascima u ovu zemlju, u kojoj su do toga vremena isključivo živjeli australski urođenici, kojih je tada bilo oko 300.000 raspršenih po svim dijelovima kontinenta. Godine 1793. stigla je u Sydney prva grupa od 11 slobodnih useljenika iz Engleske. Osim Engleza koji su u sve većem broju počeli naseljavati Australiju, nakon 1838. Nijemci, najvećim dijelom iz Prusije, dolaze na Cookov kontinent. Odvojene kolonije New South Wales, Victoria, Queensland, Tasmania, Western Australia i South Australia 1850. broje 405.000 stanovnika.

Otkriće zlata u istočnoj Australiji ubrzalo je u kratko vrijeme dolazak novih doseljenika iz britanskih otoka, Novog Zelanda, Poljske, Kine, Amerike, Skandinavije i Austro-Ugarske. Popis stanovnika od 1901., kada je stvorena Federacija australskih saveznih država, obuhvaćao je 3,773.801 osobu. U isto vrijeme broj uroñenika od 300.000 smanjio se na 95.000.

III. Počeci Katoličke Crkve

Kada je guverner Filip doveo prve prisilne doseljenike u Sydney, nije mu ni na kraj pameti bilo da treba misliti i na vjerske potrebe svojih podanika. Još je manje mislio da svi novodošljaci ne pripadaju Anglikanskoj Crkvi. Jedna trećina bili su pripadnici katoličke vjere. Svi su bez razlike morali prisustvovati službi Božjoj njegove engleske državne vjere. Tko je odbio prisustvovati, bio je kažnjavan. Punih 35 godina čekalo se do dana kad je prvi put 1803. bila prva službena misa za katolike u privatnoj kući. I dalje se branilo pripadnicima katoličke vjere da na javnom mjestu sudjeluju u svojem bogoslužju. Uistinu, ovo razdoblje možemo nazvati »Crkvom katakombi«.

U tom teškom i mučnom razdoblju za Katoličku Crkvu u Australiji najveća zasluga pripada požrtvovnim irskim misionarima, koji će tijekom daljnjih 150 godina biti nezamjenjiva duhovna snaga za procvat katoličanstva na ovim stranama svijeta. Godine 1821. postavljeni su temelji prve crkve u Sydneyu i u Australiji (St. Mary's Cathedral), koja je uskoro postala ka-

tedralnom crkvom sidnejske nadbiskupije i Majkom svih australskih crkava. Od današnjih 4,000.000 katolika gotovo polovica živi u dva najveća grada — Sydney i Melbourne, u kojima se nalazi i najveći dio hrvatskih iseljenika.

Danas Hrvatske katoličke misije imamo u 13 mjesta: North Fremantle, Adelaide, Geelong, Melbourne-Clifton Hill, Melbourne-Springvale, Melbourne-Footsray, Canberra, Wollongong, Sydney, New Castle, Brisbane, Hobart i Whyalla. Ove dvije posljednje trenutno nemaju svog svećenika, dok u ostalih 11 djeluje 17 hrvatskih svećenika: pet franjevaca iz zagrebačke provincije, četiri sarajevska biskupijska svećenika, trojica franjevaca iz Sarajeva, trojica hrvatskih svećenika koji su inkardinirani u australske biskupije, jedan spliltski svećenik, jedan trećoredac te jedan franjevački brat laik iz Zagreba. Jedine hrvatske redovnice u Australiji su Klanjateljice Krvi Kristove, koje se nalaze u Adelaidi, Canberri i Liverpoolu (Sydneyu). U službi mjesne Crkve nalaze se četvorica hrvatskih svećenika.

IV. Prvi hrvatski doseljenici

Prvi počeci doseljavanja Hrvata u Australiju potječu iz sredine 19. stoljeća. Vijest da je u Australiji otkriveno zlato, prodrla je brzo i na obale Jadrana, gdje su se isticali Dubrovnik i Rijeka kao najpoznatije luke u koje su svraćali strani brodovi. Još g. 1830. isplovio je iz Dubrovnika brod »Novara« na ekspedicijsko putovanje prema Južnoj Americi, Australiji i Novom Ze-

landu. Nije nam poznato na temelju dokumenata je li se već tada koji hrvatski mornar oduševio da ostane u Australiji. Prema podacima Pomorskog muzeja u Dubrovniku utvrđeno je da je Hrvate iz Dalmacije i okolice Dubrovnika u ono vrijeme privlačila susjedna zemlja Novi Zeland, gdje je počelo iskopavanje »kauri-gume«.

Na temelju studije dr. Carles A. Price »Južni Evropljani u Australiji« koju je izdalo g. 1963., Australsko nacionalno sveučilište Canberra, možemo sa sigurnošću utvrditi da je nešto Hrvata stiglo na obale Australije do g. 1896. Najviše doseljenika bilo je iz Istre i Rijeke. Drugi jadranski grad po broju iseljenika bio je Dubrovnik s okolicom.

Zanimljiv je slučaj koji mi je ispripovijedio gosp. Tomasovich, koji danas živi u jugozapadnom predgrađu Sydneya. Još g. 1923. stigao je u Zapadnu Australiju. Dok je tamo živio, čuo je od jednoga svojeg sunarodnjaka da je jedan naš čovjek prije pedesetak godina kupio jedan blok zemlje za pet funti. Drugi blok do prvoga kupio je za bocu rakije. Na prvom bloku danas je podignuta velika zgrada glavne pošte u Perthu. Čovjek o kome je riječ u ovom iskazu, vjerojatno je više od 50 godina proveo u Australiji, pa se prema tome mogao doseliti 60-ih godina prošlog stoljeća.

Ovi prvi dolasci Hrvata, čiji će broj rapidno rasti, stvorili su prvi temelj na kojem se temelji početak povijesti hrvatskog iseljeništva na australskom tlu. Bili su to sve vrlo mladi ljudi, većinom neoženjeni, koji su željeli ovdje zaraditi nešto novaca i za nekoliko go-

dina opet se vratiti u domovinu i na taj način poboljšati standard života u svojim obiteljima.

Isto tako prije 1896. nalazimo u Australiji skupine Hrvata s područja južnojadranskih otoka. Među otočanima najviše ih je bilo s Pelješca, Visa, Brača i Korčule. S područja Korčule najviše su zastupljena mjesta na istočnoj obali otoka: Žrnovo, Korčula, Račišće i Blato. Do prvoga svjetskog rata hrvatsko iseljeništvo obuhvaća 4 područja jadranskog priobalnog pojasa: 1. Istra s Rijekom, 2. Sjeverna Dalmacija: Zadar i šibenska okolica, 3. Centralna Dalmacija: Zaostrog, Split, okolica Vrgorca, makarski kraj, Raščane, Kozica i Metković, 4. Južna Dalmacija: Dubrovnik s okolicom i kotorski kraj.

Doseljavanje prvih hrvatskih starosjedilaca uglavnom se razvijalo lančano. Najprije je došao jedan predstavnik svoga mjesta ili kraja. Pismenim putem on uspostavlja vezu sa svojom najbližom rodbinom. Najvažniji od rodbine ili od susjeda slijedit će njegov savjet i taj će lančani sistem rasti matematičkim progresom uz izvjesne prekide. Federalna konstitucija, koja je počela vrijediti od 1. 1. 1901., kada je stvoren australski Commonwealth saveznih država, dopušta sve do g. 1920. slobodni izbor useljenika.

Najstariji useljenici radili su u rudnicima zlata u Zapadnoj Australiji, a isto tako jedan dio odlazi u New South Wales i u Sjeverni Queensland, gdje se bave uzgojem peradi i vrtlarstvom. Veći dio onih koji su radili u rudnicima, češće su mijenjali mjesta, jer teški fizički poslovi, uz vrlo malu novčanu zaradu, nisu im

pridonosili onoliko koliko su sami očekivali. Stoga ih susrećemo jedan dio sad u rudnicima zlata na području Boulder — Kalgoorlie, sad u području Boulder, Kurrawang i u ostalim rudarskim mjestima na istoku Zapadne Australije. Početkom ovog stoljeća jednu skupinu useljenika nalazimo i u Perthu. U Južnoj Australiji glavna privlačna baza postaje luka Port Pirie, kamo se dovažala rudača iz Broken Hilla na prerađivanje. Isto tako irigacija područja uz korito najveće australske rijeke Murray postaju privlačno mjesto, gdje neki od tih doseljenika traže zaposlenje. Jedna manja skupina Korčulana seli u Melbourne. U New South Walesu hrvatske starosjedioce nalazimo u Sydneyu i njegovoj okolici i u Broken Hillu. U Sydneyu se bave vrtlarstvom, a u Broken Hillu iskapanjem olova, zlata, srebra i cinka. Već oko g. 1880. živjelo je ovdje nekoliko Hrvata, čiji se broj sve više povećavao, pa njih nekoliko stotina, koliko ih je tu živjelo i radilo, stvorilo je jednu od najvećih hrvatskih kolonija u Australiji. Na području Velikog koraljnog grebena (na obali istočnog Queenslanda) nalazimo jedan dio Korčulana, Hvarana i Pelješčana, najvećim dijelom u Cairnsu, zatim ih imade nešto u Townsvillu, a najmanje na području Maryborough — Mackay. Ondje rade kao šumski radnici na sječi drva. Ta su područja vrlo brzo postala idealno tlo za uzgoj šećerne trske. Prije spomenuti doseljenici iz Dalmacije počeli su ovdje podizati svoja nova naselja. Najprije su u sječi šećerne trske radili kao najamnici, a kasnije, kada su vidjeli da ta vrsta posla dobiva sve veće značenje za početnu industriju Australije, i sami su počeli kupovati zemlju i sa-

diti trstiku. Neki su u tom postali toliko uspješni da su od manjih zasađenih površina stvorili prave plantaže. Marljivost i upornost tih ljudi koji su teškom mukom zarađivali svoj kruh donosila je vidljivih rezultata. I područje Makarskog primorja postalo je aktivno u doseljavanju u Australiju. Najprije su došli pojedinci koji su za sobom primamili druge. Tako je makarska kolonija brojila do prvoga svjetskog rata blizu 2.000 hrvatskih iseljenika.

Teško je kazati koliko je hrvatskih iseljenika živjelo u Australiji do prvoga svjetskog rata, jer su neki ostali stalno živjeti u novoj domovini, a neki se vratili u staru domovinu. Na temelju statističkih podataka za naturalizaciju može se ustanoviti da je u tom razdoblju ostalo u Australiji između 4.000 do 5.000 Hrvata.

V. Doseljavanje između dva rata

Još brojnije doseljavanje Hrvata u Australiju nastavlja se nakon prvoga svjetskog rata. Posebno je zanimljiv slučaj dolaska Međimuraca iz Kotoribe, Vidovca, Dubrave i Goričana. Oni su do tada iseljavali u Sjedinjene Američke Države. Novi zakon koji je u Americi stupio na snagu ograničio je broj useljenika iz Jugoslavije, pa ih je iseljenička služba u Zagrebu uputila u Australiju. Godine 1924. iz Kotoribe pošlo je na put pet osoba. Oni su počeli raditi u Berri (mjesto blizu granice Južne Australije i New South Walesa) na farmama voća i povrća. Njima se brzo pridružuju njihovi mještani, pa je skupina od 500 osoba naselila mjesto Milduru

na rijeci Murray, koja ih je, vjerojatno, podsjećala na njihovu rijeku Muru. Tu su oni uspjeli uzgojiti glasovite vinograde, koji su danas poznati u cijeloj Australiji. Manji broj Međimuraca otišao je u Melbourne, a poneki od onih koji su 30-ih godina stigli u Australiju, živi i u Sydneyu.

Godine 1924. australski parlament donio je novi zakon u vezi s useljavanjem. Na temelju tog zakona nitko nije mogao doći u Australiju ako nije imao nekoga tko bi mu garantirao njegov smještaj, jer bi u protivnom slučaju morao pasti na teret države. O tomu je nadležno ministarstvo poslalo pismenu obavijest svim onim državama čije je stanovništvo do toga trenutka dolazilo u Australiju. Hrvatske iseljenike taj zakon nije posebno oštetio, jer su oni većinom dolazili lančano. Njihovi rođaci, susjedi ili mještani poduzimali su sve da isposluju svojim domorocima garanciju za useljenje. Hrvati iz Dalmacije i Međimurja sve se više oduševljavaju za dolazak u Australiju, što posebice potvrđuju statistički podaci, koje je obradio Institut za demografiju u Canberri. U gotovo svim većim ili manjim kolonijama još uvijek ima živih svjedoka koji su poslije 1924. stigli u Australiju. S nekima od njih sam razgovarao i upoznao se s velikim teškoćama i neprilikama koje su ih pratile tijekom prvih nekoliko godina života u tuđini. Tada se dolazilo u tuđi svijet bez igdje ičega. Poslovi koje su oni obavljali, bili su uglavnom fizičke naravi, gdje se nije zantijevalo znanje engleskog jezika. Plaća je bila mala. Moralo se živjeti. Povratak u domovinu, na koju se često mislilo, nije bilo lako ostvariti. Prvo zbog sramote i stida koji bi morali pod-

nijeti od svojih sumještana u domovini, jer bi im oni ponajviše predbacivali da su nesposobni za život i da se nisu znali snaći. Drugo, novac je bilo teško skupiti, a karta za putovanje i brodski troškovi bili su prilično skupi. Treće, krševiti krajevi, osobito u Dalmaciji, nisu obećavali ništa bolje uvjete za život i za prehranu obitelji, poglavito onima s većim brojem djece. Svi ti, i drugi razlozi bili su nepremostiv čimbenik, zašto se moralo ostati dulje vrijeme u novoj domovini, u kojoj je većina novodoseljenika na svakom koraku doživljavala poniženja i nerazumijevanje.

Najveći val useljavanja između dva svjetska rata bio je od g. 1920. do 1929. Od 1929. do 1931. Australija je proživljavala najveću ekonomsku krizu u svojoj povijesti sve do današnjih dana. Posla nije bilo. Zato se tih godina vrlo rijetko dolazilo u Australiju, a priličan broj hrvatskih iseljenika čak ju je i napustio. Uskoro se poboljšavaju ekonomske prilike i broj useljenika iz dana u dan se povećava. Naime, novi propisi za useljavanje doneseni su 10. 8. 1936. koji su mnogo povoljniji za useljenike i stoga ponovno motiviraju nove skupine hrvatskih iseljenika za dolazak u Australiju. Zastoj od 1929. prekida se i broj novih useljenika opet se povećava. Australija u to vrijeme postaje poznata zemlja u svijetu po svome zlatu i najkvalitetnijoj vuni. Upravo ta vuna i zlato stvorit će od primitivne Australije poslije drugoga svjetskog rata zemlju s visokim standardom života. Osim rudarstva i stočarstva i u drugim granama industrije stvaraju se nove mogućnosti za zaposlenje. Budući da su gotovo svi prijerat-

ni doseljenici iz Hrvatske imali tek neznatnu školsku spremu i bili bez obrta, morali su se orijentirati na različite poslove. Tako oni sada, kao i njihovi predšasnici, rade u šumama, na farmama, na krčenju novih putova i pravljenju cesta, u kamenolomima i u svim onim djelatnostima gdje se tražilo manuelne radnike.

Najviše doseljenih Hrvata nastanilo je Zapadnu Australiju, gdje je 1935. živjelo oko 7.000 Hrvata. Neki su živjeli uz obalu Indijskog oceana u blizini Pertha, gdje su se posebno istaknuli u ribarstvu. Glavno ribarsko središte postao je Fremantle, jedna od glavnih luka Australije, kamo je najprije dolazio svaki brod dopremajući mnoštvo useljenika različitih narodnosti. Ti prvi dojmovi koje su doživljavale starije generacije hrvatskih iseljenika u dodiru s australskim tlom ovdje u Perthu, ostali su u neizbrisivoj uspomeni za cijeli život.

I vinogradarstvo zajedno s vrtlarstvom počelo se razvijati sjeveroistočno i jugozapadno od Pertha. Glavna vinogradarska i vrtlarska središta u kojima rade Hrvati su: Swan, Osborne Park, Spearwood, Wanneroo, Herne Hill, Armadale, Byford i druga mjesta. Upravo ta vinogradarska središta postaju glavno tržište vina za Zapadnu Australiju. Neki su se počeli baviti sađenjem duhana, ali bez nekih većih uspjeha. Ništa bolji uspjesi nisu postignuti ni u proizvodnji žita. Razlog tomu bile su vrlo niske cijene.

U državu New South Wales veće skupine Hrvata počele su dolaziti oko g. 1927. Neki su stigli ovamo iz Broken Hilla, gdje je život, posebno u olovnim rudnici-

ma, bio jako težak i opasan za zdravlje. Priličan broj rudara obolio je od bolesti pluća i mnogo ih je umrlo. Drugi su stigli u Sydney iz Queenslanda, gdje su radili na sječi šećerne trske. Neki su napustili radove u šumi. Drugi su pak stigli izravno iz domovine svojim rođacima, koji su im pripremili dokumente za dolazak u Australiju. U sjeveroistočnom dijelu Sydneya neki su se naši ljudi počeli baviti uzgojem rajčice. U isto vrijeme u jugozapadnom dijelu Sydneya, u Leppingtonu, jedna skupina s Pelješca počinje stvarati farme kokoši i rajčica. Taj posao spomenuti ljudi rade sve do današnjeg dana. Upornost, velika volja i dugogodišnje iskustvo na tom području, stvorilo je od njih izvrsne farmere i vrtlare.

I u tom drugom razdoblju između dva rata najviše dolaze Hrvati iz Dalmacije. Jedinu novost u tom drugom valu doseljenika priređuju Hrvati iz Međimurja, koji se pridružuju svojim južnim susjedima. Na žalost, među jednima i drugima ne stvara se prijateljstvo i ne susreću se osim u rijetkim prilikama. I otočani međusobno drže odstojanje. Uzrok su tomu ponajviše rodbinski razlozi i tradicionalna privrženost rodnom mjestu ili otoku. Isti razlozi zatvorenosti i uskogrudnosti pojavljuju se među ostalim dalmatinskim skupinama, što se zadržalo sve do dana današnjega, ali ipak u nešto manjoj mjeri.

Najviše Hrvata do drugoga svjetskog rata naselilo se u Zapadnoj Australiji, zatim u New South Walesu, Victoriji, Queenslandu i Južnoj Australiji. U dvadesetak mjesta diljem Australije u to vrijeme žive veće skupine hrvatskih doseljenika. U razdoblju od 1922. do 1940.

stiglo je u Australiju oko 10.000 Hrvata. Od ostalih nacionalnih skupina koje su najviše dolazile u Australiju na prvom su mjestu Talijani, na drugom Grci, a na trećem Hrvati. Od svih etničkih skupina Hrvati su najviše i odlazili iz Australije. Naime, 4.125 hrvatskih doseljenika napustilo je za stalno Australiju, što iznosi 41,3%.

Na temelju australskih statističkih podataka za emigraciju možemo zaključiti da je od prvih Hrvata od sredine prošlog stoljeća pa do početka drugoga svjetskog rata živjelo u Australiji njih oko 15.000. Useljenika koje je pomogla Australija stiglo je oko 425.000, što predstavlja više od polovice sveukupnog broja useljenika. Taj se broj odnosi na razdoblje od 1901. do 1940. Godine 1940. Australija je brojila 7,077.586 stanovnika.

VI. Od rata do danas

Povijest hrvatskog iseljeništva u Australiju poslije drugoga svjetskoga rata možemo podijeliti na četiri glavna razdoblja: 1. Razdoblje nakon rata do 1952. 2. Razdoblje od 1952. do 1960. 3. Razdoblje od 1960. do 1973. 4. Razdoblje od 1973. do danas.

Iako je i Australija sudjelovala u drugom svjetskom ratu, ipak ni približno nije bila zahvaćena ratnim strahotama, kako je to bilo u mnogim evropskim zemljama, ali i drugdje u svijetu. Put koji je australska ekonomija zacrtala još prije 1940. diktira ovoj velikoj i bogatoj zemlji s malim brojem stanovnika, da i u raz-

doblju poslije rata posveti prvenstveno brigu što boljem ekonomskom i industrijskom razvoju zemlje. Budući da sama nije imala dovoljno stanovnika za ostvarenje postavljenih gospodarskih ciljeva, mora se i u ovim poratnim godinama osloniti na nove stanovnike, koji pretežno u Australiju dolaze iz zemalja Ujedinjenog Britanskog Kraljevstva, Evrope, Srednjeg istoka i Južne Amerike.

Premda je nakon rata prvi ministar za emigraciju A. Calwell želio da 90% novih doseljenika bude s područja Britanske zajednice naroda, njegova želja se samo djelomično ostvarila, jer je Engleska u to vrijeme imala na raspolaganju vrlo malo brodova za dopremanje novih doseljenika. Od 470.000 useljenika bilo ih je samo 40% iz Britanske zajednice naroda. Ostali koji su u to vrijeme najviše dolazili u Australiju bili su Talijani, Židovi, Grci, Malteżani i Nizozemci. Prilično malen broj hrvatskih izbjeglica iz Austrije i Egipta pridružuje se prije spomenutim narodima i dolazi u Australiju.

Na početku drugog razdoblja poslije 1950. Australija ponovo ulazi u manju ekonomsku krizu, koja se očitovala i u smanjenju broja novih doseljenika. Ekonomska situacija zemlje počinje se prilično brzo popravljati. Tih godina iz Južne Evrope došlo je najviše doseljenika, među kojima je bilo više od 20.000 hrvatskih izbjeglica iz Austrije. Oni dolaze najprije u prihvatilišta (hostele) na području New South Walesa i Victorije, odakle se nakon kraćeg vremena, većina opredjeljuje za dva najveća grada u Australiji — Sydney i Melbourne.

Budući da se broj Hrvata iz godine u godinu sve više povećava, među njima se počinje osjećati potreba osnivanja jedne službene ustanove koja će rješavati najvažnije probleme svake novodošle hrvatske obitelji u Australiju. Tako je već g. 1952. osnovan u Sydneyu »Hrvatski Caritas«, koji je tijekom prvih 15 godina bio naročito aktivan. U najvažnije djelatnosti »Caritasa« pripadaju: smještaj, zaposlenje, služba tumača, prevodilaca, pružanje financijske pomoći, posuđivanje novca i druge djelatnosti. Prva konferencija za useljenike, održana je 16. 10. 1954. u Sydneyu, na kojoj je aktivno sudjelovala gđa. C. Sporich u ime hrvatske zajednice i »Hrvatskog Caritasa«. Značenje ove Konferencije sastoji se u tome što je sazvana podrškom Savezne vlade Australije i Državne vlade N. S. W. Nazočni delegati na konferenciji bili su upoznati s mnogim problemima s kojima se susreću iseljenici. Između ostalog zaključeno je da treba podržavati, s jedne strane što aktivniju suradnju između nacionalnih grupa i Ministarstva za useljavanje, a s druge strane treba razvijati mnogo čvršću vezu između Australaca i novodošlih useljenika.

Godine 1958. postignut je u zajednici hrvatskih farmera jedan od najvećih uspjeha. Na temelju razrađenog programa Zvonimira Zorichicha, ideologa hrvatskog zadrugarstva u Australiji, okupilo se 40 Hrvata i kupilo blizu Liverpoola (Sydney) 280 akra zemlje od ušteđenog novca udruženih zadrugara, koji su tjedno ulagali po 5 funti u banku spomenute zadruge. Ova ostvarena ideja imala je kod Australaca velikog odjeka i

zabilježena je kao prvi i jedini uspjeh koji je na ekonomskom polju postigla jedna nacionalna skupina.

U razdoblju od 1960. do 1973. smatra se da je u Australiju došlo najviše doseljenika. Šezdesetih godina stizalo je u Australiju oko 100.000 useljenika. Godine 1960-70. australsko useljeništvo postiže svoju kulminantnu točku s impozantnom brojkom od 185.000 doseljenika. To je do današnjeg dana apsolutni rekord. Ovo razdoblje istodobno označuje i najveće povećanje hrvatskog doseljeništva, čije sveukupno pučanstvo 1970-ih godina broji oko 150.000 stanovnika. U posljednjih 6 godina broj dolaženja hrvatskih i ostalih doseljenika vrlo je malen, jer g. 1973. započinje kriza zaposlenja u Australiji, koja poprima sve veće razmjere sve do danas. Smatra se da u Australiji ima oko 500.000 nezaposlenih.

Od studenoga g. 1976. u Australiju po najnovijim odredbama mogu doći samo ove osobe: 1. Najuža rodbina osoba sa stalnim boravkom; 2. Izbjeglice; 3. Neke kategorije kvalificiranih radnika i specijalna zvanja; 4. Građani Britanske zajednice naroda uz izvjesna ograničenja; 5. Ekonomski dobro stojeće osobe, koje mogu prenijeti svoj kapital u Australiju.

Danas većina hrvatskih iseljenika živi u ovim gradovima: Sydney (40-50.000), Melbourne (40-50.000), Perth (oko 25.000), Adelaide (oko 5.000), Canberra (oko 4.000), Brisbanne (oko 4.000). Od ostalih gradova u kojima žive Hrvati vrijedno je spomenuti: Geelong, Wollongong, Ballarat, Newcastle, Hobart, Whyalla, Mildura, Broken Hill, Mackay, Tonwsville i Cairns.

S obzirom na pokrajinsku zastupljenost Hrvata u Australiji možemo kazati da danas iz svake pokrajine naše domovine imademo iseljenika, za razliku od hrvatskih starosjedilaca iz Dalmacije koji su bili prvi i isključivi doseljenici u Australiju.

Zaposlenost hrvatskog življa obuhvaća ove djelatnosti: najviše ih je zaposleno u tvornicama, potom znatan broj ubraja se u fizičke radnike i napokon ima podosta obrtnika (zidari, stolari, ličioci). Znatno manje bavi ih se farmerstvom (peradarstvo i vrtlarstvo). Neki iskrčuju šume. Poneki se bave ribarstvom, a pokoji taj traži sreću u pronalaženju opala. Jedan dio mlađih Hrvata nakon završenog školovanja bavi se činovničkim poslom u uredima i bankama. S višom akademskom naobrazbom nalazimo rijetke pojedince. Novčana groznica zahvatila je priličan broj Hrvata koji rade pretjerano, pa čak i nedjeljom, samo da bi što prije otplatili kuću, auto, televiziju i ostalo pokućstvo i namještaj. Priličan ih broj boluje od povreda kičme. Drugi pak zbog nesređenog života i pretjeranih briga nalaze utočište u psihijatrijskim bolnicama. Jedan dio onih koji su se prilično obogatili, u trenutku kada misle da su pronašli »pravu sreću života«, doživljavaju slom obiteljskog života. To isto vrijedi i za jedan dio mlađih bračnih parova, koji su ušli u zajedništvo života bez dovoljno životne spremnosti i zrelosti.

Da se hrvatski doseljenici u Australiji ne bi izgubili i kao pojedinci i kao narod, postoji raznovrstan i prilično razvijen društveni život koji provode u trenucima odmora od teškog posla u vlastitim društvenim

prostorijama i klubovima. Takve rekreacijske, društvene i socijalne ustanove postoje u gotovo svim većim gradovima gdje žive Hrvati.

Najdostojniji predstavnik hrvatskog folklora, i folklora općenito, u Australiji je zasigurno folklorna grupa »Koleda«, koja je tijekom 12 godina svoga postojanja dobivala najveća priznanja i prve nagrade. Naravno da ima i drugih folklornih grupa.

Hrvatska kultura, jezik, običaji i tradicije dostupni su Australcima i drugim nacionalnim grupama putem različitih hrvatskih izložbi slika, maraka, narodnih rukotvorina, putem tečajeva hrvatskog jezika, prikazivanjem filmova priznatih stručnjaka i umjetnika. U posljednje vrijeme zanimanje za pohađanje hrvatskih škola sve se više povećava. U tim školama djeca uče vjeronauk, hrvatski, povijest, zemljopis, glazbu i folklor.

Od svih sportova najomiljeniji je nogomet, koji dostojno reprezentiraju hrvatski nogometni klubovi »Croatia« zajedno s klubovima ostalih etničkih grupa. Hrvatski su nogometaši poznati australskoj sportskoj javnosti kao izvrsni igrači.

Hrvati su danas poznati među multinacionalnim grupama Australije kao dobri, pošteni, marljivi i zauzeti radnici, kojima nije teško raditi ni jedan posao. Dosta Hrvata izgrađivalo je velike brane za skupljanje vode. Mnogi izgrađeni neboderi po većim gradovima ponose se hrvatskim znojem. Toliko do nedavno neprohodnih šuma i džungla Australije, ruke vrijednih hrvatskih radnika pretvorile su u plodna područja, kojima danas prolaze najmoderniji poljoprivredni strojevi. Farmer-

stvo svih vrsti, potom vinogradarstvo i ribarstvo također su hrvatski došljaci dotjerali do zamjerne visine. Lijepe i široke asfaltne ceste govore o marljivosti ljudi »Lijepe naše domovine«. A što da tek reknemo o glasovitoj sidnejskoj »Opernoj dvorani«, koju su godinama izgrađivale i dotjerivale do današnjega izvrsnog izgleda i opet ruke radinih Hrvata!

NOVI ZELAND

Najranije sačuvana povijesna isprava u kojoj se spominju Hrvati u Novom Zelandu potječe iz godine 1857. a pohranjena je u dubrovačkom arhivu. Riječ je o izvještaju o ekspediciji austrijskog znanstvenika i istraživača Ferdinanda von Hochstellera koji je s fregatom »Novara« boravio na Novom Zelandu g. 1857. i 1858. Među posadom te fregate bilo je i nekoliko hrvatskih mornara koji su napustili brod i ostali na Novom Zelandu.

Hrvatski doseljenici iz druge polovice prošlog stoljeća bili su među prvim kopačima kauri-gume koja se do tridesetih godina ovog stoljeća obilno eksploatirala na Novom Zelandu pa je taj posao bio osnovni izvor zarade za većinu doseljenika. A. H. Reed je g. 1972. objavio knjigu »The Gumdiggers — The Story of the Kaury Gum (Kopači — priča o kauri-gumi) u kojoj je jedno poglavlje posvetio hrvatskim doseljenicima (The Croats on the Gumfields). Jedan od glavnih orga-

nizatora vađenja gume bio je Mate Franić, iz Vine kod Vrgorca, koji je za to dobio odlikovanje britanske kraljice. Još g. 1971. u Aucklandu je živio Marko Šimić, rođen 1887. u Tučepima, koji je kao 15-godišnji mladić došao u Novi Zeland i obogatio se prodajući kopačima smole sve što im je trebalo.

Drugo područje na kojem su se naši iseljenici posebno istaknuli jest ribarstvo. Oni su g. 1934. imali 16 ribarskih brodova i vodili su tri ribarska društva, da se taj broj popne na kojih četrdesetak — po pričanju naših ribara Vodanovića i Nole 1971. godine. Oni svojim motornim brodovima love ribu po Pacifiku pa u svojim rukama drže dobar dio ribarske industrije Novog Zelanda.

I kao vinogradari i voćari naši su ljudi također postigli velike uspjehe. Henderson kraj Aucklanda je poznato središte naših vinogradara. Tu je predsjednikom vinogradarskog saveza Jozo Balić iz Runovića, velik proizvođač vina, a Marko Jelaš iz Drvenika kod Makarske, ima velike farme vinograda i u svojim podrumima proizvodi 20 vrsta vina i likera. Tu je i bogati posjednik Dragičević, iz Oraha kod Vrgorca, koji je najprije bio kopač smole, potom se vratio u domovinu i naselio u Slavoniji, ali su ga žandari progonili, te je bio i u zatvoru i zato se g. 1924. opet vratio na Novi Zeland gdje danas ima velike plantaže vinograda i jabuka. Velike voćnjake raznog voća drže i ovi naši ljudi: Poša iz Korčule, Vitanović, Urlić i Dean iz Podgore, Talijančić iz Igrana i drugi. U tom kraju ima toliko Dalmatinaca da ga zovu »Little Dalmatia« — Mala Dalmacija, a nje-

gove stanovnike »Dallies«. Oni su većinom iz makarske rivijere, ali ima i skupina Bračana koja se bavi obradbom kamena, te nekih s Pelješca i s otoka Hvara i Visa. Inače u tom kraju ima relativno velik broj starih udovica čiji su muževi narušili zdravlje kopajući kauri-gumu u novozelandskim močvarama i rano pomrli.

U Novom Zelandu može se susresti tzv. Kiwi-Hrvate. To su djeca kojima je jedan od roditelja Hrvat, a drugi iz Maori plemena, tamnoputih starosjedilaca Novog Zelanda. Tako Stipe Berčić ima oca s Korčule, a majku Maorku i sada živi u Dargavillu. U tom gradu i okolici ima oko 400 Hrvata koji su uglavnom farmeri, ali u drugoj generaciji ima odvjetnika, liječnika i drugih intelektualnih zanimanja. No, najveći broj Hrvata živi oko Aucklanda, posebno u mjestima Henderson i Oratia, među kojima ima znatan broj istaknutih ličnosti. Poznati su dr. Jelavić iz Ravče kod Vrgorca, dr. Franković iz Male Dube kod Živogošća, slikar Milan Mrkušić, podrijetlom iz Podgore te prof. Ante Čulav, vrlo aktivan na probuđenju hrvatske nacionalne svijesti. O hrvatskim svećenicima rođenim u ovoj zemlji bit će više riječi na drugom mjestu, a ovdje tek da ih spomenemo: Jure Marinović, Ivan Lunjević, Bernard Vela i Pervan, te časne sestre Ruth Vela i Josipa Nola, podrijetlom iz Podgore, i Benedikta i Barbara Tolić, rodom iz Vrgorca. O svom boravku u Aucklandu g. 1971. nadbiskup Franić piše: »Poslije smo posjetili Srednju kat. školu sv. Marije gdje su se skupile učenice te škole koje su Hrvatice (II. generacije) i učenici hrv. podrijetla (II. generacije) Srednje kat. škole sv.

Patricka. Gotovo nitko od njih ne zna niti razumije hrvatski. U dvorani su učenice izvele čitav mali program, a ja sam im s pozornice govorio o zemlji, narodu i Crkvi njihovih otaca. O. Marinković je bio moj vjerni prevoditelj. Učenice su mi zatim predale kitu duhovnog cvijeća, gdje vidim ova prezimena: Erceg, Musin, Marinović, Živković, Nović, Milić, Borić, Paša, Pivac, Jujnović, Pervan, Tolić, Miličić, Vuletić, Jukić, Trubuhović, Mrkušić, Dević, Martinović, Lipanović, Matić, Lovrić i Franić, samo ova prezimena oni ne pišu ovako, nego prema engleskom izgovoru i pravilu. Sestra Kathleen Franić njihova je profesorica. Njezin otac je iz Vine kod Vrgorca, a ona je ovdje rođena i ne zna hrvatski, nego samo engleski i francuski.« A o boravku u Wellingtonu nadbiskup je zapisao ovo: »U taj smo grad stigli 6. XI. predvečer dočekani od stotine naših ljudi, koje je predvodio župnik dr. Mato Kolić, Hrvat iz Janjeva ... U 10,45 imao sam hrvatsku misu u centru grada, gdje redovito svake nedjelje vlč. Kolić govori misu za Hrvate. Bilo je nazočno 184 osobe. U Wellingtonu i okolici ima oko 300 Hrvata. Neki su na misu došli iz daljine od 60 milja ... Poslije mise bio je objed za sve nazočne u dvorani župe dra Kolića. Držali su govore: član parlamentarne laburističke opozicione stranke, apost. delegat, vlč. Kolić, g. Čule, tajnik novoosnovanog hrv. društva, g. Čupić iz Komina, jedan od otaca djece koju sam krstio. U svom govoru ja sam zahvalio svima i razvio misli o ulozi Katoličke Crkve u povijesti hrvatskog naroda. Vlč. Stanković je na hrvatskom i engleskom prikazao i rastumačio naše filmove.«

Potkraj g. 1914. u Aucklandu je osnovano »Hrvatsko tiskovno društvo«, koje će uz list »Zoru« za vrijeme prvoga svjetskog rata biti središte vrlo žive djelatnosti naših sunarodnjaka u korist Jugoslavenskog odbora u Londonu, a protiv Austro-Ugarske monarhije. Istom g. 1928. u Aucklandu je osnovana »Hrvatska čitaonica« pa neki smatraju da je to početak organiziranoga društvenog djelovanja hrvatskih iseljenika na Novom Zelandu. Čitaonica je postojala samo do g. 1930. kad se udružuje s novoosnovanim »Jugoslavenskim klubom« koji djeluje još i danas. Isto u Aucklandu osnovano je g. 1936. »Hrvatsko dobrotvorno društvo«, a tri godine kasnije otvoren je i »Hrvatski dom«. Od drugih društava treba spomenuti prosvjetno društvo »Zora« u Dargavillu, a u glavnom gradu Novog Zelanda Wellingtonu »Jugoslavenski klub« te nedavno otvoren »Hrvatski dom«.

HRVATSKI ISELJENICI U AFRICI

JUŽNOAFRIČKA REPUBLIKA

Prema »Jugoslavenskoj pomorskoj enciklopediji« prvi naši iseljenici došli su u Južnu Afriku oko 1780.-90. godine. Ako zato postoje odgovarajući dokazi u domovini, vjerojatno se radilo o pojedincima, mornarima, o čemu nije moguće naći podatke u južnoafričkim izvorima.

Današnja Južnoafrička Republika sastojala se u devetnaestom stoljeću od nekoliko burskih državica i dvije britanske kolonije, Cape of Good Hope i Natala. Kolonijalne vlasti u Natalu, a i Cape-koloniji, bile su prvenstveno zainteresirane za emigrante iz Engleske, Škotske i Walesa, a u manjoj mjeri iz ostalih protestantskih zemalja, sjeverne Njemačke, Švedske i Norveške. Zbog tih razloga emigracija iz tih zemalja bila je dobro organizirana i emigrantima, specijalno zemljoradničke (farmerske) struke, bio je često plaćen put do Cape Towna ili do Durbana.

Pronaći podatke o hrvatskim iseljenicima relativno je težak posao jer su svi naši ljudi bili podanici Austro-Ugarske, putovali s takvim pasošima i kao takvi vodili se u evidencijama zemalja koje su ih primale. Prvi

su, dakle, iseljenici iz Austro-Ugarske došli u Južnu Afriku oko 1860. godine. Većinom su bili radnici na farmama, ali s plaćama koje su bile neusporedivo manje od plaća koje su primali pismeni emigranti iz Engleske, Škotske i Njemačke. Bili su to mahom naši ljudi iz Dalmacije, primjerice otoka Brača, Visa, Korčule, poluotoka Pelješca zatim Konavlja, itd., a manje iz Hrvatskog primorja i Like. Nakon završetka Sueskog kanala, neki naši ljudi mjesto da se vrate kući, emigrirali su u Cape-koloniju.

Pronalaskom zlata i dijamanata u Transvaalu i Orange Free Stateu, počinju se naši iseljenici pojavljivati u većem broju, tako da ih je oko g. 1904. bilo više tisuća na današnjem području Južnoafričke Republike. Većina ih je radila u rudnicima zlata i dijamanata, a manje ih je ostalo na farmama. Uvjeti rada u rudnicima bili su vrlo teški i bila je rijetkost da je netko izdržao u njima više od 10 godina. O tome svjedoče nadgrobni spomenici u Johannesburgu gdje se vidi da je životna dob naših rudara bila između 30 i 40 godina života.

Pojedinci su selili dalje, neki odlazili kućama da se ožene i opet vrate u Južnu Afriku, a neki su se vraćali zauvijek kućama.

Od onih koji su se oženili kod kuće i doveli žene u Južnu Afriku polagano se stvarala naša kolonija koja i danas postoji. S vremenom postepeno naši ljudi napuštaju rudnike da bi oni i njihova djeca postajali obrtnicima, malim trgovcima, vlasnicima takozvanih »kaferija«, malih restorana, u kojima su se hranili Crnci i, iznimno, zemljoradnici, vlasnici rudnika i tvornica.

Tijekom burskog rata od 1899.-1902. pojedini su se Hrvati borili na burskoj strani jer su zapravo položaj Bura izjednačili s položajem Hrvatske u Austro-Ugarskoj monarhiji i smatrali da Buri kao i Hrvati imaju pravo na nezavisnost. Nekoliko godina kasnije, tijekom prvoga svjetskog rata, naši su se »Austrijanci« našli u internaciji, jer je država koja im je izdala pasoše postala neprijatelj Južnoafričke Unije, koja je pod britanskim pokroviteljstvom bila netom formirana (1910.).

U većini slučajeva naša je zajednica ostala monolitna, jer su se Hrvati, usprkos materijalnom napretku, još uvijek osjećali sigurnije i bolje u krugu ljudi koji su govorili istim jezikom, došli iz iste zemlje i uglavnom imali iste interese.

Nedvojbeno je da je velika većina naših iseljenika u Južnoj Africi bila hrvatskog podrijetla i o tomu svjedoči i društveni rad koji se počeo razvijati oko g. 1902. Počelo se s tamburaškim društvom, zatim slijedi Jugoslavensko potporno društvo, Slavonska zora, Hrvatski klub, društvo »Stjepan Radić«, za proteklog rata »Partizan«. Imena društava su se mijenjala prema prilikama u domovini, a i prema sastavu zajednice.

Smatra se da je uoči drugoga svjetskog rata bilo oko 3.000-3.500 naših iseljenika i njihovih potomaka, od kojih je većina, kao i danas, živjela u Johannesburgu i Pretoriji, a manjim dijelom u Cape Townu i Durbanu.

Poslije drugoga svjetskog rata zajednica se pod utjecajem novih doseljenika počela mijenjati u obrazovnom, društvenom, a donekle i u političkom smislu. Novi su doseljenici imali drugačije planove i ambicije jer

se znatan dio njih nalazio i u domovini na položajima koji su u prosjeku bili bolji nego kod većine starih doseljenika. Stvaraju se nova društva, primjerice poslije rata Jugoslavenski klub, koji izdaje dobro uređivan list »Male novine«, a kad je ovaj prestao s djelovanjem, stupa na južnoafričku scenu »Croatia«, nogometni klub, čiji je trener bio poznati predratni nogometaš »Građanskog« Aco Živković. Financijski razlozi prisilili su klub raspustiti, no »Croatia« se pojavljuje nekoliko godina kasnije kao »Croatia centar« i kupuju se klupske prostorije za okupljanje naših ljudi i za razne sportske aktivnosti.

Hrvatsko dušobrižništvo u Južnoj Africi osnovano je g. 1969. dolaskom zadarskog franjevca fra Ive Perovića kojemu se g. 1979. pridružio redovnički subrat fra Veselko Grubišić. Oni su bogoslužje na hrvatskom jeziku organizirali u Johannesbrugu, Pretoriji i Vanderbijlparku. Naša misija je središte svih religioznih i društvenih zbivanja među našim svijetom u toj dalekoj

Prema nekim podacima drži se da danas na području Južnoafričke Republike živi oko 6.000 Hrvata doseljenika i njihovih potomaka. Vrijedno je pripomenuti da postoji i Srpska zajednica sa svećenikom koja je osnovana poslije drugoga svjetskog rata, a također i mali broj Slovenaca i Crnogoraca.

Obrazovna i imovinska razina naših ljudi znatno se popravila, pa je sadašnje stanje nemoguće usporediti s prvim desetljećima našeg stoljeća, pa čak i s 30-im godinama. Poznatim i imućnim obiteljima, na primjer: Sinovići, Vrdoljaci i Balete iz Južne Afrike, zatim Ru-

kavina iz Rodezije i Dicca iz Mocambique, pridružila se nova generacija vlasnika poduzeća, trgovaca, direktora, odvjetnika, knjigovođa, inženjera i liječnika. Pojedinci su se afirmirali i u sportu, primjerice Bernice Car udata Vukovich, potomak druge generacije jedne naše obitelji, osvojila je juniorsko i seniorsko prvenstvo u tenisu Južnoafričke Republike nekoliko puta. No, to istodobno, nažalost, donekle oslabljuje našu zajednicu jer ti visoko obrazovani i često imućni Hrvati više ne trebaju zaštitu koju je zajednica bar prividno davala našim ljudima u prvim danima njihova dolaska ovamo.

No, međusobne veze i veze s domovinom još su uvijek jake, i usprkos problema u vezi s dobivanjem pasoša, znatan broj naših ljudi redovito posjećuje domovinu svake godine. Veze s domovinom neizbježno imaju utjecaj i na društveni rad: organiziranje zabava, filmskih predstava, akademija, predavanja i raznih folklornih aktivnosti.

Afrika je kao crni kontinent u prošlosti imala gotovo neki misteriozni prizvuk, ali to se s vremenom promijenilo. Južnoafrička Republika (proglašena 1960. godine) u ekonomskom, prosvjetnom i industrijskom smislu napredna je, razvijena i izgrađena zemlja gdje participacija u životu i privredi zahtijeva od naših ljudi maksimum zalaganja i u radnom i u obrazovnom smislu. I stariji i mladi naraštaj iseljenika dobro se snašao i upornim radom stvorio solidnu reputaciju i egzistenciju i sebi i svojim budućim pokoljenjima.

HRVATSKA OAZA U ZAMBIJI

Iseljenički putovi naših sunarodnjaka nisu mimoišli ni afrički kontinent. U velikom broju zemalja Afrike postoje manje ili veće naseobine Hrvata, od kojih su neke stare i stotinjak godina. Istina, nisu tako brojne kao one na američkom kontinentu, u Australiji ili u Evropi, ali se prisutnost naših iseljenika ipak osjeća od Egipta, Maroka ili Tunisa na sjeveru, pa do Južnoafričke Republike ili Zambije na krajnjem jugu Afrike.

U Zambiji, jednoj od najmanjih država afričkog kontinenta, također postoji mala ali kompaktna oaza iseljenih Hrvata.

Republika Zambija zaprema površinu od 752.000 četvornih kilometara u središnjem dijelu južne Afrike, pa je svojom sjevernom granicom oslonjena na Kongo. Nezavisnost je stekla prije petnaest godina (25. listopada 1964.); do tada je, pod imenom Sjeverna Rodezija, bila pod britanskim protektoratom, u federaciji s Njasom (današnji Malavi). Kao i susjedni Kongo, Zambija također obiluje bogatim nalazištima bakrene rude te pripada među prve proizvođače bakra na svijetu. Upravo je to bogatstvo privuklo u Zambiju bijele doseljenike iz mnogih zemalja, među kojima i naše sunarodnjake.

Hrvati koji danas žive u Zambiji, doselili su onamo uglavnom između 1925. i 1935. godine. Pretežno su podrijetlom iz Hrvatskoga primorja, s područja Rijeke i Crikvenice, kao i s otoka Korčule. Rijetki su izravno

doselili iz Jugoslavije; dolazili su ponajviše iz Belgije, Južne Afrike i Australije, gdje su već stekli iskustva u tamošnjim rudnicima.

Naša iseljenička kolonija u toj afričkoj zemlji nikada nije bila osobito brojna. Danas je tvori šezdesetak obitelji s oko 180 članova. Izuzev dviju obitelji, svi naši doseljenici u Zambiji podrijetlom su iz Hrvatske. Najviše ih ima u gradiću Kitwe, te u Cingoli, Ndoli, Luanshyi, Mufuliri, Kululushi, Lusaki i u području Koperbelta. Sve su to pretežno rudarska naselja i svi naši iseljenici u Zambiji zaposleni su — neposredno ili posredno — u rudnicima bakra. Neki su u tim podzemnim hodnicima ispunjenim crvenkastim prahom proveli i tridesetak godina, a neki su napuštali rudnike i pronalazili unosnije i lakše poslove. Tako su neki naši Primorci u Zambiji otvorili trgovine, mesarnice i ugostiteljske radnje, poneki se bave gradnjom i prodajom kuća, dok se manji broj hrvatskih doseljenika bavi poljodjelstvom.

Društveni život naših iseljenika u Zambiji odvijao se uglavnom u obiteljskom krugu. S obzirom da su malobrojni, nisu osjećali potrebu za stvaranjem nekog društva ili društvenog doma, kao što je to slučaj kod Grka, Talijana, Portugalaca ili Indijaca kojih je u Zambiji znatno više nego Hrvata. Hrvatski doseljenici sastajali su se u svojim kućama, na farmama, u crkvama, a od vremena do vremena okupljaju se u kino-dvoranama i projiciraju turističke ili dokumentarne filmove iz domovine.

Općenito se može reći da su naši iseljenici u Zambiji ostali čvrsto vezani uz stari kraj; često posjećuju domovinu, a mnogi se, poslije odlaska u mirovinu, i konačno vraćaju.

Jedan od čestih posjetilaca domovine je Fran Juretić iz gradića Kitwe. Za njega s punim pravom možemo reći da je doajen naše iseljeničke naseobine u Zambiji. Došao je onamo g. 1925. u posjet roditeljima — i ostao. Iako je u rodnom Hrvatskom primorju započeo školovanje u pomorskoj školi, a poslije je čak apsolvirao arhitekturu, Juretić je u novoj domovini započeo kao rudar. Sposoban i marljiv brzo je napredovao pa se uzdigao do položaja jednog od rukovodilaca uprave rudnika bakra u Kitweu i ostalih zambijskih rudnika. Mnogo je pomagao svojim sunarodnjacima, jer uživa veliki ugled u poslovnim krugovima Zambije. Njegova riječ ili potpis dostatni su da bi naš iseljenik dobio nekakvu potvrdu od tamošnjih vlasti.

Posljednjih godina naša naseobina u Zambiji neočekivano se povećala za nekoliko stotina članova. Pojedina jugoslavenska poduzeća sklopila su ugovore za gradnju raznih gospodarskih i industrijskih uređaja u toj mladoj afričkoj republici, pa su i njihovi radnici došli na privremeni rad u Zambiju. Njihova prisutnost ovdje mnogo znači za malu hrvatsku oazu u Zambiji: to je kao dodir s rodnim krajem — dalekim i dragim.

U toj zemlji djeluje nekoliko hrvatskih isusovaca misionara među Crncima. Jedan od njih, o. Ilija Dilber, je u Glasu Koncila, br. 7 od 1970., u vezi s našim ljudima u Zambiji napisao ovo: »Naš ambasador u Zam-

biji rekao mi je prošle godine da u Zambiji ima 3.000 Jugoslavena. Koliko je među njima Hrvata, nije poznato. U Zambiji rade dva poduzeća iz Jugoslavije. Jedno iz Srbije, koje gradi ceste, a drugo iz Hrvatske koje gradi hidro-centrale na rijeci Kafaue. Računa se da tu radi oko 120 Hrvata, većinom iz primorskih krajeva. Naš misionar o. Nikola Šipušić jedamput mjesečno otiđe k njima i služi za njih misu. Osobito je dobar odaziv bio kod polnoćke. Tom prilikom podijelili smo velik broj preostalih brojeva Glasa Koncila i drugih naših glasnika. Da vam je bilo vidjeti kako su naši ljudi navalili i razgrabili novine, kao djeca slatkiše. Nakon mise ostali su s nama u razgovoru više od pola sata. Pjevali smo naše božićne pjesme. Grupa Dalmatinaca vodila je pjevanje. Radnici su nas pozvali da dođemo k njima. Odazvali smo se pozivu i nismo se pokajali. Njihov stan bio je ukrašen božićnim drvcem. Bosanac Ilija pokazuje mi čestitku što mu je poslao njegov sin iz Rima koji studira bogosloviju. Okrijepili smo se pečenim odojkom i dalmatinskim vinom i onda krenuli na put«.

USKRS MEĐU NAŠIM RADNICIMA U LIBIJI

Doista nikoje katoličke novine ni časopisi nisu još pisali o našim sunarodnjacima i suvjernicima koji su na radu u Libiji. Ipak u toj zemlji s područjem od 1,750.540 km^2 redovito radi 5 do 7 tisuća naših ljudi. Jedini podatak o njihovoj crkvenosti, odnosno o njihovim vjerskim potrebama i mogućnostima kakvog-takvog dušobrižništva među njima, našli smo u glasilu

hercegovačkih franjevaca »Mir i dobro«, 5/1972. Tu fra Marinko Leko, koji je tada živio u Rimu, izvješćuje kako ga je biskup Tripolisa talijanski franjevac Atilie Previtali pozvao da o Uskrsu dođe onamo za duhovne potrebe naših sunarodnjaka. Došavši u Tripolis, fra Marinko je saznao da od naših ljudi jedva itko dolazi u crkvu, gdje se bogoslužje vrši samo na talijanskom jeziku, te da bi za njega bilo najbolje s kojom hrvatskom riječju i molitvom priključiti se talijanskom bogoslužju. On je, međutim, ipak pokušao preko jedanaest hrvatskih katolika, koji su na Cvjetnicu ipak došli na talijansku misu, razglasiti svou prisutnost. Pokušao se poslužiti i telefonom i kućnim posjetima. Saznao je da se naši ljudi ondje praktički nigdje u javnosti ne sastaju. Nigdje se, naime, javno ne toče alkoholna pića. Do njih je moguće doći jedino u Klubu za jugoslavenske radnike u sklopu Ambasade SFRJ, ali ta je zgrada izvan ruke i, po tvrdnji znalaca, prezadimljena. Fra Marinko je tako saznao i to da je svaki naš radnik u Libiji došao u sklopu neke od radnih organizacija u domovini, da se također svaki od njih u istu radnu organizaciju jednom namjerava vratiti. Stoga mu neki od njih na ulici iskreno rekoše da ne žele prenositi vijest o njegovoj prisutnosti, tj. pozivati sunarodnjake da dođu u crkvu. Ipak je na Veliku subotu mogao održati uskrsno bdjenje za Hrvate na hrvatskom jeziku, jer ih se okupilo šezdesetak, a biskupov uvjet bio je najmanje dvadeset. Fra Marinko piše:

»S upaljenim svijećama u rukama krenuli smo s dna crkve prema oltaru u lijepoj procesiji, a pjevanje uskrsnog hvalospjeva i bogati obredi bdjenja ostavili su

na prisutne vrlo lijep dojam. Održao sam i prigodnu propovijed. Nekoliko dana kasnije ugodno sam se iznenadio kad sam čuo da su se mnogi hvalili svojim prijateljima da im je prisutnost na uskrsnom bdjenju na hrvatskom jeziku bio jedini momenat u Libiji u kojem su zaboravili da se nalaze u tuđem svijetu i u kojem su se osjećali kao kod kuće.«

Hrvatski franjevac ostao je u Tripolisu do petka poslije Uskrsa. Naši su vjernici dolazili u manjim skupinama na bogoslužja, a pojedinci su ga tražili za duhovne savjete. Od njih je fra Marinko saznao kako im je žao što ih je zaboravila Crkva u domovini. Strane jezike slabo poznaju, talijanski jedva netko od njih, i to ih otuđuje od bogoslužja koje se vrši na talijanskom jeziku. Domovinski tisak, kako crkveni tako i građanski, dolazi im malo i s velikim zakašnjenjem. Uglavnom gube orijentaciju kalendara. Nedjelja je ondje radni, a petak svetačni dan. Neki su jedino preko radio Kölna i Vatikana saznali da je Uskrs. Hercegovka u Homsu, mjesto 120 km od Tripolisa, upitala je našeg franjevca: »Velečasni, molim vas, je li istina da je jučer bio Uskrs?«

Fra Marinko Leko zabilježio je još nekoliko zanimljivih podataka o društvenom životu u Libiji uopće, o osamljenosti naših ljudi koji su razbacani širom države, o tome kako su u cijeloj Libiji otvorene samo dvije katoličke crkve, u Tripolisu i Bengaziju, dok je sve ostale Gadafi dao zatvoriti, i, napokon, kako bi ipak trebalo da koji hrvatski svećenik od vremena do vremena obiđe te naše ljude. Javnih crkava, osim spomenutih dviju nema, ali Libija otvara širom vrata katolič-

kim časnim sestrama; one mogu imati za sebe kapelicu, a strancima, dakle i hrvatskim katolicima, nitko ne bi priječio onamo ulaziti.

HRVATSKI RADNICI NA IZGRADNJI SUESKOG KANALA

Krajem godine 1979., upravo 17. studenog, navršilo se 110 godina od izgradnje Sueskog kanala, jednog od najvažnijih pomorskih prolaza na svijetu. U taj 160 kilometara dugi i 100 metara široki kanal, koji spaja obale Sredozemnog i Crvenog mora, ugrađen je i znoj i trud znatnog broja hrvatskih radnika.

Prema nekim zapisima, još u 14. stoljeću pr. Kr. egipatski faraon Ramzes II. izgradio je kanal koji je spajao rijeku Nil s Crvenim morem preko jezera Timsah. Pustinjski je pjesak međutim zatrpao taj kanal.

Mnogi su skloni mišljenju da se samo zbog jedne pogreške u proračunima Napoleon Bonaparte nije ovjenčao slavom graditelja Sueskog kanala. Naime, na osnovi netočnih izvještaja svojih mjernika, inženjer Leperè, kojemu je Napoleon povjerio taj zadatak, došao je do pogrešnog zaključka da između razine Sredozemnog i Crvenog mora postoji razlika od gotovo deset metara te da između nije moguća kanalska veza.

Tu zabludu mnogi će poslije pokušati opovrgnuti, ali to je napokon uspjelo istom Ferdinandu de Lessepsu, francuskom diplomati i graditelju. S dopuštenjem egipatskog potkralja Said-paše započeo je on g. 1854. proučavati mogućnost gradnje kanala, a samo pet godina

kasnije svijetom će prostrujiti vijest da su iskopane prve lopate zemlje toga epohalnog prokopa.

Za izgradnju kanala Lesseps je raspolagao upravo bajoslovnom svotom novca (čitav projekt stajat će 427 milijuna zlatnih franaka), a bilo mu je potrebno i vrlo mnogo radnika. Uz gotovo dvadeset tisuća egipatskih felaha, njegovi su nadzornici i poslovođe nastojali pridobiti i što više radnika iz Evrope. Povjerenici Sveopćeg društva za Sueski kanal — to je bio naziv kompanije koja je gradila kanal — stigli su tako i do naših primorskih mjesta i primamljivim obećanjima pridobili mnoge za putovanje na žarko afričko tlo.

Teško je pouzdano utvrditi koliko je hrvatskih radnika sudjelovalo u velikom pothvatu izgradnje Sueskog kanala. Prema nekim izvorima proizlazi da ih je bilo oko 3000, ponajviše iz Hrvatskog primorja, zatim s otoka Korčule, iz Dubrovnika i njegove okolice, a bilo je nešto i Bokelja. Čini se da su Korčulani bili među prvima. Na osnovi mnogih izvora možemo zaključiti da su i Primorci bili dosta brojni u šarolikoj armadi radnika Ferdinanda de Lessepsa. Što više, upravo o njihovu udjelu u izgradnji Sueskog kanala sačuvano je i najviše podataka.

Bili su to uglavnom Vinodolci, radnici iz Grižana, Bribira, Selaca i Novog. Kad je kanal bio dovršen vratili su se u zavičaj, ali nedugo zatim neki ponovno odlaze u pečalbu. S ušteđevinom stečenom na Suezu, jedne je put vodio još neutrtim našim iseljeničkim stazama u Južnu Ameriku, a drugi se odlučuju na seljenja unutar domovine. Tako se potkraj prošlog stoljeća neki od njih obreše u Slavoniji. U većem broju bili su okuplje-

ni u Slavonskoj Požegi. Potomci tih doseljenika nisu zaboravili djedovinu ni djedovske priče o Egiptu i Sueskom kanalu. Tako je unuk jednog od tih kopača kanala, Franjo Pipinić, župnik požeški, g. 1930. u zagrebačkim »Seljačkim novinama« objavio zanimljiv članak s naslovom »Hrvati u Egiptu« u kojem piše:

»Kako su lijepe bile one duge zimske večeri kad su nam prije 30 godina uz moga djeda još dva-tri starca dočaravali život u Egiptu, gdje se jaje u pijesku peče, gdje žive crni ljudi, a žito dvaput rodi. S tim smo dobrim starcima u duhu putovali i na Mojsijevo vrelo, gdje je iz kamena potekla voda. I tamo su naši Primorci išli na 'zavit' . . .«

Kod pojedinih obitelji još uvijek se mogu naći zanimljive i vrijedne isprave djedova i pradjedova, radnika s kanala, a ponegdje su čak sačuvane i lopate kojima su oni kopali taj veliki prokop. Jedna takva lopata čuva se u Pomorskom muzeju u Orebiću na Pelješcu; nju je prije 110 godina donio kući Pelješčanin Vicko Antičević, jedan od kopača Sueskog kanala.

Ponegdje ćete u tim našim primorskim kućama naći i pisma što su prije više od stotinu godina poslana iz Egipta s vijestima o tegobnom radu i životu na kanalu. Ipak, više od svega sačuvale su se priče o djedovima i pradjedovima, junacima tog događaja stoljeća. Takvih se priča ponajviše može čuti u Novom, jer su među Primorcima Novljani bili najbrojniji na gradnji Sueskog kanala. Osim toga, ovdje ste još poslije drugog svjetskog rata mogli razgovarati s čovjekom koji je gradio Sueski kanal i koji je, po svemu sudeći, tada bio posljednji u svijetu živi sudionik i svjedok

ostvarenja projekta Ferdinanda de Lessepsa. Bio je to Franjo Piškulić, poznat u Novome i po nadimku Ulkinić.

Kad je g. 1859. počela izgradnja kanala, Franjo Piškulić je imao samo jedanaest godina. No, sredinom g. 1867. on se s dva svoja starija brata, 28-godišnjim Antom i 34-godišnjim Nikolom u Trstu ukrcao na njemački parobrod »Gottland« i poslije četiri dana plovidbe stupio na afričko tlo u Aleksandriji.

Iz Aleksandrije proslijedili su željeznicom u Kairo i odatle dalje do naselja zvanog Mali Sal-uf, nedaleko grada Sueza. Ime Sal-uf znači slano mjesto. Tu će Franjo Piškulić proboraviti dvadeset i dva mjeseca boreći se iz dana u dan s iscrpljujućim radom, nesnosnom žegom i nestašicom vode. U domovinu se vratio dvadesetak dana prije svečana otvorenja Sueskog kanala.

Potkraj svog dugog života, nakon mnogo godina provedenih u Americi, zatim u Sisku i u Zagrebu, vratio se Franjo Piškulić ponovno u Novi. Ovdje je i umro 25. siječnja g. 1947. navršivši punih devedeset i devet godina života.

Još jedan hrvatski Primorac ističe se među brojnim graditeljima Sueskog kanala. To je Andrija Lončarić Josipov, građevinski poduzetnik iz Selaca, kojeg je zapala čast i slava da minom razbije posljednje stope zemlje između voda Sredozemnog i Crvenog mora. O tomu je sačuvan dragocjen podatak u kronologiji Selaca koju je niz godina brižljivo bilježio Ivan Lončarić Papić, osnivač Hrvatske pučke knjižnice u Selcima.

O spomenutom Andriji Lončariću tu je zabilježeno ovo:

»Lesseps je povjerio svom profilantu Andriji Lončariću Josipovu iz Selaca u Vinodolu da uredi i užge zadnju minu u kojoj je bilo mnogo dinamita. Andrija je to učinio na zadovoljstvo Lessepsa i dobio nagradu 60 francuskih napoleona-zlatnika. Kada je opaljena ta mina, prvi se je povezao u čamcu sam Lesseps iz kanala u Sredozemno more . . .«

Uz Selčanina Andriju Lončarića još su nekolicina naših ljudi stekli uglednije položaje i imali zapaženije uloge pri gradnji kanala. Jedan od njih je i inž. Anton Luković iz Boke Kotorske. Rođen u Pranju, školovao se u Mlecima i Padovi. Oko g. 1850. napustio je Mletke i nastanio se u Aleksandriji, u Egiptu. Kad je 1859. g. počela gradnja Sueskog kanala, inž. Luković bio je već poznat u Egiptu kao vrsni graditelj. Zato ga je Lesseps i uzeo za bliska suradnika i zadržao na kanalu sve do završetka radova g. 1869. Umro je u Mlecima 1880. godine.

Nakon punih deset godina mukotrpna rada, Sueski kanal je napokon otvoren 17. studenog g. 1869. Egipatski potkralj Ismail I. potrudio se da svečanost otvorenja bude dostojna veličine te »tehničke čarolije« koju je stvorio Ferdinand de Lesseps.

Otvaranje kanala popraćeno je svečanostima kakve se samo na Orijentu mogu zamisliti. Slavni talijanski skladatelj Giuseppe Verdi posebno je za tu zgodu skladao operu »Aida«, koja je u okviru svečanosti otvorenja Sueskog kanala i prvi put izvedena, a samom slavlju prolaza prvih brodova kroz kanal prisustvovale su

mnoge okrunjene i neokrunjene glave ondašnjih evropskih dvorova. Tako su se na Sueskom kanalu prije 110 godinu našli: austrijski car Franjo Josip I., francuska carica Eugenija — žena Napoleona III., zatim nizozemski i pruski prijestolonasljednici, brojne princeze, prinčevi, političari, umjetnici, znanstvenici i druge poznate osobe onoga doba. Među njima, što je nama posebno važno, našao se i jedan Hrvat koga je zapala prilično istaknuta uloga u svečanom obredu otvorenja kanala.

Riječ je o dubrovačkom franjevcu o. Luji Čurčiji koji je obavio blagoslov Sueskog kanala na dan njegova otvaranja. Egipatski potkralj Ismail I. želio se pokazati tolerantnim i istodobno pokazati kako kanal nije samo trgovačka nego i duhovna veza među narodima, pa je dopustio da se krštenje Sueskog kanala obavi po muslimanskom i katoličkom obredu. To je bilo prvi put da su u Egiptu zajedno vodili vjerski obred muslimanski i katolički svećenici. A upravo je hrvatskog franjevca o. Luju Čurčiju, koji je tada bio na visokom položaju apostolskog vikara Egipta, zapala čast da blagoslovi Sueski kanal. Potvrdu toga nalazimo i u Nekrologiju Hrvatske provincije Sv. Jeronima u Dalmaciji, što ga je g. 1914. tiskao zaslužni sakupljač starih isprava o. Benvenuto Rode. O o. Luji Čurčiji u tom Nekrologiju piše: »Imao je osobitu sreću da je godine 1869. blagoslovio otvorenje Sueskog kanala, može se reći — pred cijelim svijetom; i bi tom prilikom odlikovan od cara Austrije, koji je tu bio prisutan, i to s velikim križem carskog reda Franje Josipa I., a od

carice Francuske bio je učinjen višim časnikom Legije časti«.

Otvorenjem Sueskog kanala put iz Evrope u Indiju bio je skraćen za devet tisuća kilometara. Ta je građevina značila istovremeno i veliku pobjedu ljudskoga uma, pa se s pravom svrstava u red ponajvećih dostignuća u povijesti čovječanstva. Zbog svega toga možemo biti ponosni što su, uz mnoge druge narodnosti, njezinu veličinu pomogli graditi i hrvatski radnici.

ISELJAVANJE U ZEMLJE ZAPADNE EVROPE

IZMEĐU DVA RATA

Iako su glavni iseljenički putovi naših ekonomskih emigranata bili usmjereni prema prekomorskim zemljama, ponajviše prema Sjevernoj i Južnoj Americi, znatan broj hrvatskih iseljenika opredijelio se za odlazak u zemlje srednje i zapadne Evrope. Ova kontinentalna emigracija bitno je različita od prekomorske: vremenski je mnogo mlađa, a brojčano znatno manja. Ipak, ne treba je potcjenjivati i zanemariti, jer je s našega narodnog stabla otrgla mnogu još svježu i vitalnu granu. O kolikom se broju radi teško je pouzdano utvrditi. Nijedna predratna statistika ne kazuje vjerno brojčano stanje naše kontinentalne emigracije, ali se s razlogom smatra da je još prije prvoga svjetskog rata pola milijuna industrijskih radnika iz južnoslavenskih zemalja stalno boravilo u zemljama zapadne Evrope.

To iseljavanje započelo je krajem 19. stoljeća odlaskom manjih skupina naših radnika, pretežito Slovenaca, u rudnike njemačke pokrajine Westfalije. Drugi, znatno veći val naših emigranata, zapljusnut će neke evropske zemlje nakon prvoga svjetskog rata, osobito

poslije g. 1921., kad je Zakonom o useljavanju ograničen priliv doseljenika u Sjedinjene Države Amerike. Kreditna kriza u Jugoslaviji g. 1924. i permanentna agrarna kriza započeta uskoro nakon toga stvorile su velik broj nezaposlenih industrijskih i poljoprivrednih radnika koji su također potražili spas u privremenom zapošljavanju u inozemstvu. Odlazili su ponajprije do nedalekih evropskih zemalja, misleći samo na privremeno iseljavanje, u čemu ih je pomagala i jugoslavenska vlada. Tako se odlazak na rad u Francusku obavljao s pomoću Société Générale d'Imigration u Parizu, a u Njemačku s pomoću Deutsche Arbeiter Zentrale u Berlinu. Te su zemlje ujedno bile i dva najznačajnija središta hrvatskog i južnoslavenskog iseljeništva na tlu Evrope.

Prema nekim izvorima, naše iseljeništvo u Njemačkoj datira još od 70-ih godina prošlog stoljeća. Nakon francusko-pruskog rata (1871.), njemačka se industrija počela ubrzano razvijati, pa je to privuklo i dio radničke emigracije iz južnoslavenskih zemalja, prvenstveno iz Slovenije. Ovi pioniri našega kontinentalnog iseljeništva naselili su se na području Ruhra. Nešto kasnije, između g. 1888. i g. 1890., dolaze novi slovenski doseljenici i to na područje Westfalije. Bili su to rudari iz rudnika Trbovlje, Zagorje i Hrastnik, koji su kao politički emigranti morali napustiti domovinu nakon niza radničkih štrajkova. Njima će se pridružiti i iseljenici iz drugih južnoslavenskih zemalja, među kojima i Hrvati, tako da je Njemačka još prije prvoga svjetskog rata primila — nakon Amerike — najveći broj naših emigranata.

Najgušća koncentracija ovih doseljenika bila je u sjeverozapadnom dijelu Njemačke, u rajnsko-vestfalskoj oblasti, gdje je središte njemačke teške industrije i rudarstva. U radničkim naseljima Essena, Düsseldorfa, Kölna, Dortmunda, Bochuma, Hamborna, Buera, Bottropa, Gladbecka i mnogih drugih mjesta bilo je prije prvoga svjetskog rata oko 70.000 doseljenika iz naših krajeva. U pokrajini Oldenburg, u mjesto Dalmenhorst, doselilo je oko 500 Hrvata iz okolice Bjelovara i Grubišnog Polja. U Bremenu je prvih godina 20. stoljeća bilo oko 800 radnika iz Hrvatske, koji su ondje pokrenuli i osnivanje svog društva, a u okolici i predgrađu Hamburga registrirano je još oko tisuću naših sunarodnjaka.

Velike političke i gospodarske promjene u Njemačkoj nakon prvoga svjetskog rata smanjile su zanimanje iseljenika za tu zemlju, a mnogi koji su se zatekli u njoj odlaze u druge zemlje privučeni boljom zaradom. Tako i dio naše emigracije odlazi iz Njemačke u Belgiju, Francusku i Nizozemsku. Neki se vraćaju i u domovinu, pogotovu kad je g. 1928. donesena Konvencija o socijalnom osiguranju radnika, kojom je zajamčena isplata rudarskih renti u Jugoslaviji.

Ponovni priliv slovenskih, hrvatskih i drugih južnoslavenskih iseljenika u Njemačku zabilježen je 30-ih godina. Zemljoradnici iz Prekomurja i Međimurja odlaze na sezonske poljodjelske radove u Bavarsku i Würtemberg, a znatan broj naših radnika ponovno je angažiran i u obnovljenoj njemačkoj industriji. Prema službenoj njemačkoj statistici, tih je godina u Njemač-

koj bilo oko 15.000 jugoslavenskih podanika. Međutim, iseljenički izaslanik Kraljevine Jugoslavije u Njemačkoj Berislav Đuro Deželić smatra da to nije točno i navodi brojku od 50.000 jugoslavenskih doseljenika. Oni su živjeli u oko 140 naselja. U mnogima su osnovali svoja društva, pjevačke i tamburaške zborove, pokrenuli tečajeve materinskog jezika za svoju djecu. Društva su bila okupljena uglavnom oko dvije jake organizacije: »Zveze jugoslovanskih katoliških društev«, sa sjedištem u Moers-Meerbecku, i »Zveze jugoslovanskih delavskih i potpornih društev«, sa sjedištem u Essen-Stoppenbergu.

Konačna bilanca te prve kontinentalne migracije porazna je za naše narode. Bespovratno je izgubljeno više od 60.000 ljudi. Izloženi germanizaciji tijekom pola stoljeća, oni su zauvijek nestali u moru Nijemaca, zaboravivši i svoj materinski jezik.

Ono što je Njemačka za naše iseljenike bila prije prvoga svjetskoga rata, to je Francuska postala u poratnom razdoblju: prva evropska zemlja po broju imigracije iz Jugoslavije. Francuska je nakon rata ojačala teritorijalno, gospodarski i novčano, a broj njenog pučanstva nije se povećao nego čak smanjio, tako da je otvorila vrata stranim radnicima. Tridesetih godina u Francuskoj je bilo već oko 2,5 milijuna stranih radnika, među kojima i oko 50.000 iz Jugoslavije.

Iseljavanje iz južnoslavenskih zemalja u Francusku započelo je u manjem opsegu još prije prvoga svjetskog rata, ali o tome nemamo potpunijih i provjerenih podataka. Veće skupine odlaze između 1919. i 1925. godi-

ne, ponajviše iz Like, Dalmacije, zapadne Bosne i Hercegovine, te iz Prekomurja i Međimurja. U idućem desetljeću (1925.-1936.) karakteristično je da dosta naših radnika odlazi na sezonske radove u Francusku — godišnje i do 12.000.

Hrvatski doseljenici naselili su se u središnjem dijelu Francuske i u okolici Pariza, a neke (Ličane) nalazimo i na šumskim radovima u Ardenima. Službena statistika Kraljevine Jugoslavije iskazuje da je do g. 1939. iz hrvatskih zemalja iselilo 30.000 osoba u Francusku. Slovenskih iseljenika bilo je mnogo više. Oni su se naselili u rudarskim pokrajinama (Merlebach — Freyming, Pas de Calais, Moselle i dr.), a došli su ili iz zemlje ili iz susjedne Njemačke.

Francuska je u to vrijeme bila privlačna i za iseljenike iz drugih južnoslavenskih zemalja. Tako su crnogorski radnici bili izabrali nezahvalan posao krčenja tragova rata, na bojištima dugoga i krvavoga rovovskog ratovanja u Francuskoj, a srbijanske i bosanske težake nalazimo u poljoprivrednim krajevima te zemlje. Većina tih doseljenika dolazila je s pomoću »Općeg društva za useljavanje« (Société Générale d'Imigration) sa sjedištem u Parizu. Bilo je to jako društvo s dioničkom glavnicom od 20 milijuna franaka, a djelovalo je po cijeloj Evropi. Jedna njegova podružnica, s konačištem za buduće iseljenike, nalazila se u Zagrebu, u Trnjanskoj cesti broj 33.

Velika svjetska gospodarska kriza odrazila se i u Francuskoj, iako nešto kasnije nego u Americi. Ipak, g. 1931. besposlica je pogodila i oko 8.000 naših radni-

ka. Mnogi se pješice vraćaju u domovinu, a oni koji su ostali, prisiljeni su raditi najteže i slabo plaćene poslove.

I neke druge zemlje srednje i zapadne Evrope privukle su mnogo ljudi iz naše zemlje. Uz Nizozemsku i Luksemburg, to se prvenstveno odnosi na Belgiju.

Belgija je već između dvaju ratova bila industrijski razvijena zemlja pa su njene potrebe za radnom snagom često premašivale mogućnosti vlastitog pučanstva. Hrvatski radnici počeli su u većem broju doseljavati u Belgiju oko 1924. godine. Dolazili su iz dalmatinskih krajeva, ponajviše iz okolice Šibenika, Imotskoga, iz Makarskog primorja, zatim iz nekih krajeva Bosne i Hercegovine, te u manjem broju iz Like. Smatra se da je između 1924.-1931. godine u Belgiji radilo sveukupno oko 20.000 radnika iz Hrvatske i ostalih južnoslavenskih zemalja.

Najbrojnija kolonija hrvatskih iseljenika bila je u Seraingu, u provinciji Liège, gdje je koncentrirana gotovo sva industrija Belgije. Taj je kraj posebno poznat po svojim rudnicima kamenog ugljena. Tu se nastanilo dvije do tri tisuće naših doseljenika. Oko tisuću bilo ih je u obližnjem rudarskom gradiću Jemeppeu, te nešto manje u Tilleuru, gdje su velike ljevaonice željeza. Osim toga, hrvatskih je radnika bilo i u industrijama cinka i olova u provinciji Namur (Seille i Sclainaux), u tvornicama stakla i metalnoj industriji Charleroia, zatim u Bruxellesu, Louvainu, Hasseltu, u lučkom gradu Antwerpenu i nekim drugim mjestima.

Tamo gdje se na okupu našao veći broj naših iseljenika, pokrenuta su prva društva. U Jemeppeu je g. 1932. osnovan »Hrvatski seljački savez uzajamne pomoći«, a ubrzo zatim osnivaju se i njegovi odbori u drugim mjestima, hrvatskim kolonijama. Kasnije se osnivaju i druga društva, klubovi, pokreću novine i drugi oblici društvenog djelovanja.

Položaj naših radnika u Belgiji nije bio reguliran, usprkos više uzastopnih zahtjeva s jugoslavenske strane o potrebi sklapanja jedne konvencije o radnicima. Zbog odredbe da belgijski poslodavci mogu zaposliti strane radnike samo onda kada na belgijskoj burzi ne postoji ponuda domaćih radnika, naši su se radnici često zapošljavali ilegalno, kao privremeni radnici i pečalbari, bez vize i bez ikakve zaštite. Nadolaskom krize, u srpnju g. 1930., bilo je zabranjeno doseljavanje novih radnika u Belgiju, ali naši su se i tada održali, jer su bili poznati kao dobri radnici. Tako je u jesen g. 1933. u Belgiji bilo još oko 10.000 jugoslavenskih podanika, iako je istodobno bilo 300.000 nezaposlenih Belgijanaca.

POSLIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA

Zbog ekonomske nerazvijenosti, odnosno neravnomjernog razvoja do kojeg je došlo između Zapada i sredozmenih zemalja nakon drugog svjetskog rata pojavila se ekonomska migracija iz zemalja evropskog juga u zapadnoevropske zemlje.

Što se tiče naroda koji žive u Jugoslaviji, a napose hrvatskog naroda, tradicija je seljenja u druge zemlje veoma duga. Unatoč tome, uvjeti poratnog seljenja Hrvata u strane zemlje nisu istovjetni onima koji su vladali prije rata. To se očituje i u samim nazivima za ljude koji napuštaju domovinu; dok je prije rata postojao izričaj emigrant ili imigrant, tj. iseljenik ili doseljenik, poslije rata prevladao je izričaj migrant ili selilac. U nas postoji i službeni izričaj, doduše opisni, radnik na privremenom radu u inozemstvu, a u SR Njemačkoj i naziv gostujući radnik ili pak strani radnik.

Nagli razvoj industrije zapadnoevropskih zemalja sa SR Njemačkom na čelu doveo je pedesetih godina do potrebe za radnom snagom koju ove zemlje nisu više mogle pribaviti iz vlastitih izvora. S druge pak strane, ekstenzivna industrijalizacija poslije rata u nas prešla je tih godina na intenzivni način proizvodnje i privređivanja, pa se tada ubrzo poojavio višak radne snage koji se nije više mogao zaposliti u novom načinu privređivanja. Poljoprivredno stanovništvo sa sela pokušalo se bez ikakve stručne spreme zaposliti u industriji. Sve to, a i drugi razlozi, izazvalo je spomenutu migraciju naših ljudi u tuđinu.

To najbolje potvrđuju podaci. Tako na primjer g. 1971. od ukupnog broja stanovništva iz Hrvatske na radu u evropskim zemljama poljoprivrednika je bilo 48,7%.

Naši radnici odlaze u inozemstvo već oko 1954. godine, ponajviše u SR Njemačku i Francusku, premda

tada taj proces migriranja nije bio još društveno priznat. Tek je g. 1963. taj proces dobio spomenuti status, jer otada u njemu sudjeluju i stručne službe za zapošljavanje pa se čak sklapaju i međunarodni ugovori između Jugoslavije i zemalja u koje naši ljudi odlaze. Godine 1973. taj proces zapošljavanja naših radnika u inozemstvu doživljuje svoju kulminaciju, da bi se nakon toga brojčano stabilizirao na određenoj razini s tendencijom laganog opadanja broja radnika, ali povećanja izdržavanih članova njihovih obitelji.

Osnovne brojidbene i strukturalne podatke o našoj evropskoj migraciji dobit ćemo na osnovi popisa stanovništva što je obavljen u nas 1971. godine. Taj je popis obuhvatio i radnike privremeno zaposlene u inozemstvu, pa je uz dopunu s podacima stranih službi dobiven broj od 790.500 radnika iz Jugoslavije, odnosno g. 1973. čak oko 860.000, od čega je na radnike iz Hrvatske otpalo oko 295.000 osoba ili 34,4%; iz BiH bilo je 1971. godine 141.000 radnika zaposlenih u Evropi. Tako smo došli do činjenice da je SR Hrvatska imala najveću stopu migracije jer se na radu u inozemstvu nalazilo g. 1971. 6,1% (iz BiH 4,8%) stanovništva. Ili još i ovaj podatak o SR Hrvatskoj: na 100 zaposlenih u Jugoslaviji u 1971. godini bilo je 28 koji su radili u inozemstvu, dok je u isto vrijeme jugoslavenmski prosjek bio 20,5.

Popis stanovništva 1971. godine omogućuje još neke usporedbe. Tako je od cjelokupnog broja naših radnika vani najviše Hrvata i to 39%, premda je udio tog naroda u jugoslavenskoj populaciji tek 22,2%,

dakle manji. Tom se podatku približuje i drugi o regijama koje imaju najveći broj migranata. I one su iz Hrvatske. Najviše ih je dalo područje Imotskoga (18,6%) pa općina Ozalj (17,7%); od svih gradova je vodio Zagreb, koji je g. 1971. imao 25.831 osobu na radu u tuđini. U BiH je to opet područje gdje Hrvati prevladavaju: Duvno (17,2%), Livno (15,4%), Posušje (14,1%), Čitluk (13,9%), Ljubuški (13,8%) i Grude (12,9%). Tako je i u SAP Vojvodini u kojoj pretežu one regije (sjeverozapadna Bačka) u kojima je najgušće naseljen baš hrvatski element. U Vojvodini su među migrantima u većem udjelu i pripadnici rumunjske i madžarske nacionalnosti.

Što se tiče sudjelovanja migranata iz Hrvatske u broju radnika iz Jugoslavije u zapadnoevropskim zemljama najviše ih je g. 1971. bilo u SR Njemačkoj (38,3%), isto toliko u Švicarskoj.

Godine 1973. broj radnika iz Jugoslavije u zapadnoevropskim zemljama najviše ih je g. 1971. bilo u SR Njemačkoj (38,3%), isto toliko u Švicarskoj.

Godine 1973. broj radnika iz Jugoslavije u zapadnoevropskim zemljama dosiže svoj maksimum jer je na njih 860.000 (od toga 55% u SR Njemačkoj) došlo još i 250.000 članova njihovih obitelji, što je dovelo do ukupnog broja naših građana u tim zemljama od 1,110.000. Tom podatku treba dodati još oko 350.000 naših ljudi koji su poslije drugog svjetskog rata zbog ekonomskih motiva otišli u prekomorske zemlje: oko 185.000 u Australiju, 90.000 u Kanadu, 45.000 u SAD i oko 30.000 u ostale izvanevropske zemlje. Računa se

da je među njima preko 50% građana iz SR Hrvatske, a udio Hrvata je još znatno veći.

Tako je proces stabilizacije uzrokovao to da se kružni tok migranata u evropske zemlje nije prirodno zatvorio (odlazak-boravak-povratak), nego je ostao prekinut, što je uzrokovalo pojavu stalnosti u boravku. Naime, ne treba smetnuti s uma da svaki dugi boravak, koji nije nadahnut težnjom k povratku, postaje iseljenje.

Građani koji privremeno žive i rade u inozemstvu obuhvaćeni su i popisom stanovništva Jugoslavije 1981. godine. Tada je popisano na radu u stranim zemljama 578.000 radnika i 237.000 izdržavanih članova njihovih obitelji (iz SR Hrvatske 135.000 radnika i 54.000 članova obitelji). To su prethodni rezultati koje je objavio Savezni zavod za statistiku u Beogradu (Statistički bilten br. 1239). Oni su znatno niži od broja građana Jugoslavije u stranim zemljama koji se dobije na osnovi podataka zemalja u kojima naši građani rade. Prema tim podacima, početkom 1981. godine bilo je u zemljama Zapadne Evrope najmanje 700.000 radnika i oko 400.000 izdržavanih članova njihovih obitelji, a od toga oko 265.000 djece. Udio migranata iz SR Hrvatske među ukupnim brojem građana iz Jugoslavije koji žive i rade u zapadnoevropskim zemljama najmanje je oko jedne trećine (usp. Vjesnik — Sedam dana, 10. 4. 1982: »Popis zbrisao armiju radnika«).

Problemi s kojima su suočeni naši ljudi koji su zaposleni u inozemstvu

Broj naših ljudi u inozemstvu je stabiliziran unatoč činjenici da se posljednjih godina ipak jedan dio vratio kući. Mjesto smanjenog aktivnog radnog stanovništva u evropskim zemljama povećao se broj članova obitelji radnika-stranaca pa je ukupan broj opet ostao isti. Dakako da se s tako stabiliziranim boravkom pojavljuju raznovrsni problemi. Oko 60% naših radnika boravi vani više od 10 godina. Prema jednom ispitivanju o namjerama naših ljudi u vezi s boravkom u inozemstvu čak ih 55% nije imalo nikakve predodžbe o tome kada bi se mogli vratiti u domovinu. Oni sve više postaju socijalna grupa s kojom se mora računati na dugi rok boravka u zemlji domaćina.

Danas se sve više govori o problemima što ih stvara tzv. »druga generacija« naših ljudi u tuđini. Od 632.000 koliko je iznosio (30.9.1980) broj naših ljudi u SR Njemačkoj, 147.000 je otpadalo na pripadnike te generacije. A koji su to problemi s kojima se oni najviše suočavaju? Prvo, riječ je o poremećaju u školskoj sferi, jer takva djeca pokazuju teškoće u prilagođavanju školskim obvezama. Zato s mnogim zemljama postoje ugovori o obrazovanju naše djece bilingvalno, dakle na našem i na jeziku dotične zemlje. Jedino je na taj način moguće uspješno riješiti sukobe dvaju procesa koji se događaju u istoj ličnosti: prilagođavanje tuđoj kulturnoj sredini i održavanje veze s domovinom. Poremećaji u toj sferi među našom djecom nisu rijetki.

Roditelji su prezaposleni i ne vode dovoljno brige o školskim dužnostima djece a u većini slučajeva nisu sposobni da im pomognu pri izrađivanju zadaća. Nisu rijetki slučajevi bijega od kuće i delinkventnog ponašanja. Podaci govore da čak 23% od cjelokupnog broja djece stranih radnika u SR Njemačkoj ne uspijeva završiti obvezatno školovanje (oko 200.000).

Posebno su poglavlje naši visokokvalificirani radnici i stručnjaci koji su na radu u inozemstvu. Ne treba posebno naglašavati koliki su oni gubitak za zemlju koja je u njihovo školovanje toliko uložila.

Prekomjerno odlaženje na rad u tuđinu dovelo je do depopulacije nekih područja u našoj zemlji i do napuštanja zemljišnih posjeda i u onim regijama gdje se i od poljoprivrede može dobro živjeti.

Položaj naših radnika u zemljama prihvata

Taj je položaj veoma složen jer ima mnogovrsne aspekte. Migrant živi u teškim stambenim, radnim, socijalnim, ekonomskim, obiteljskim, kulturnim i političkim uvjetima na koje reagira veoma različito. Njegov je položaj uvjetovan u prvom redu poslom što ga obavlja a za koji nema potrebne spreme. Ne treba zaboraviti da je velik dio naših ljudi u domovini bio zaposlen u poljoprivredi i da se nije lako snašao u sasvim drukčijim radnim uvjetima. Iako mu je zarada u inozemstvu znatno veća nego bi je imao u domovini, ipak treba reći da su relativno velike uštede prven-

stveno plod odricanja od osnovnih potreba kao i plod prekovremenog rada do iscrpljenja.

Naši su ljudu u g. 1973. donijeli neto-profit stranom poslodavcu u iznosu od 1,9 milijardi dolara, dok su sami zaradili 3,7 milijardi, od čega je samo 23% došlo u domovinu u obliku deviznih doznaka dok je ostatak uložen ili potrošen u zemlji zaposlenja. Ipak treba spomenuti važnu stavku u deviznom prihodu Jugoslavije koja je u 1980. godini s doznakama naših radnika u inozemstvu pokrila 27% od ukupnog deviznog prihoda.

Malo je onih koji su svoj boravak shvatili tako da im on omogući uspješan povratak, tj. zaposlenje u domovini, putem vlastitih ušteda, stručnog osposobljavanja u inozemstvu, pa čak i pravilnog izbora regije u koju se treba vratiti u zemlju. Na žalost, mnogo je više onih koji nemaju jasne predodžbe o načinu povratka pa stalno produljuju svoj boravak vani, gubeći tako na razne načine vezu s vlastitom domovinom. Njihovo se vladanje tada može okarakterizirati mnogim neadekvatnim postupcima koje čine. Jednom to može biti nesmiljeno trošenje novca ili neadekvatno ulaganje u ona sredstva rada i djelatnosti za koje naša domovina nema interes. Tako prema podacima što ih navodi u svojim radovima dr. Ivo Baučić, 55% od ukupnog broja naših radnika vani nema uopće jasnu predodžbu o duljini boravka i kad će se vratiti kući. Pola od tog broja čine, dakako, ljudi sa sela koji se, vjerojatno, ne žele vratiti kući jer se ne žele vratiti na zemlju, s obzirom da su im prihodi vani stvorili iluziju većega

socijalnog uspona na društvenoj ljestvici, premda nisu u pogledu vlastite stručne izobrazbe ništa učinili niti postigli. Takvi posižu, nerijetko, prilikom povratka za prekapacitiranim djelatnostima (ugostiteljstvo, prijevoz, itd.).

Drugu polovinu od navedenog postotka čine ljudi najraznovrsnijih struka sve do fakulteta koji se nisu zbog svoga stručnog profila uspjeli zaposliti u domovini prilikom završetka školovanja. Oni predstavljaju tzv. stručni višak za koji naša zemlja nije imala interes, pa je njima jedina mogućnost da bi se vratili, promjena stručnog profila, ili bavljenje takvim djelatnostima za koje je zainteresirana naša zemlja (npr. mala privreda, uslužne djelatnosti i obrtničke usluge). I, konačno kako će se taj naš čovjek osjećati vani, to ovisi, dakako, i o tomu kako se snašao u novoj radnoj sredini. Postoje okolnosti koje taj proces mogu potpomoći, kao što su, na primjer, veće koncentracije naših ljudi na jednom mjestu, tako da se naš čovjek nalazi među svojim ljudima na radnom mjestu i izvan njega, ali to može biti i ujedno element usporavanja adaptacije na zahtjeve strane sredine, posebice u savladavanju stranog jezika. Tako je poznata stvar da su velike koncentracije naših ljudi u tri grada Njemačke: Stuttgartu, Münchenu i Frankfurtu. K tomu veća koncentracija ima i svoje prednosti jer omogućuje uspješniji rad misionarskih centara, bolje informacije, organiziranje raznih kulturno-umjetničkih djelatnosti, tečajeva za usavršavanje, rad s djecom, itd. O tomu su vodili brigu i strani poslodavci kojima je, na

primjer, bilo lakše organizirati njemačke jezične tečajeve za radnike jedne nacionalnosti, odnosno jezika. Bilo je i manje izostanaka na poslu jer se takav radnik morao osloniti u svojim teškoćama na nekog iz svoje radne sredine, odnosno koji je pripadao njegovu narodu. Koncentraciju po gradovima Njemačke prati opet i koncentracija po granama, pa je tako najviše naših radnika u metalskoj struci, potom u građevinarstvu, itd.

Po starosnoj dobi očituje se opet poznata činjenica o selekciji jer je strani poslodavac dobio naše radnike u najboljoj njihovoj životnoj i radnoj dobi. Prema nekim podacima između 25 i 35 godine života bilo je čak 34% od muških i 38% od ukupnih ženskih radnika, a i do 25 godina nije bio postotak mali (16% muških i 32% ženskih), što kao podatak dostatno govori samo za sebe. U tom dobnom razdoblju mlada osoba ima dovoljno elasticiteta da se prilagodi novim prilikama, ali se tu krije i opasnost od otuđenja od vlastite zemlje, pa ako se taj proces i svjesno potiče, tada dolazi do asimilacije.

I, na kraju, nije slučajan ni podatak da je, na primjer, 55% naših radnika bilo u SR Njemačkoj kvalificirano (1968.), što je bilo osam puta više od postotka Grka, četiri i pol puta više nego Talijana i četiri puta više nego Turaka.

Poseban problem pri svemu tome čine priučeni radnici čija se osposobljenost isključivo odnosi na poslove koje trenutno rade na konkretnom radnom mjestu u inozemstvu. Njih je bilo 27% muških i 29% ženskih.

Onog trena kada se ta grupacija odluči na povratak, ili ako prestane potreba za njom u inozemstvu, ona postaje opet veliki problem za zemlju iz koje je došla, jer kao nekvalificirana radna snaga, nije joj potrebna. Zato u sklopu svega iznijetog treba promatrati posljedice osipanja naše radne snage u zapadnoevropske zemlje.

Posljedice migracije za migrante kao i za članove njihovih obitelji u domovini

Kad je riječ o našim ljudima vani, u mnogim slučajevima više nije riječ o osobama kakve su napustile zemlju. I u pozitivnom, ali, nažalost, i u negativnom smislu. Općenito se drži da ovi posljednji učinci čak i prevladavaju!

Ponajprije nabrojimo sve ono što je naš čovjek dobio svojim boravkom vani. Upoznao je strani svijet, dobio je osjećaj njegove širine, postigao je u materijalnom smislu proširivši svoj vidokrug, iskustvo i znanje, a i postao je korisnikom mnogih pozitivnih tekovina moderne evropske uljudbe.

Sve to nije nipošto beznačajno. To nam dokazuju i moderno uređena naselja u nas, kuće koje su izgradili naši radnici po uzoru na ono što su vidjeli vani. Za razliku od njegova prijašnjeg života, mnoge su korisne tekovine tehničke kulture i uljudbe postale stalnom i neotuđivom njegovom potrebom. Čini nam se da je naš čovjek preskočio pokatkad desetljeća, pa možda čak i stoljeća!

Ali kao i u svemu drugomu, i ovdje se kriju opasnosti za njega. Jer, sve to što je stekao vani, naš je radnik postigao, nerijetko, na temelju osobne uskrate mnogih stvari koje inače čine sastavni dio života čovjeka u njegovu domu, a što pripada u njegov duhovni i materijalni standard.

Uskraćujući sebi mnogo toga vani, on je i nehotično upio u sebe i neke negativne emocije zapadnoga potrošačkog društva koje unosi i u zemlju, od društvenog i osobnog egoizma, ravnodušnosti spram drugog, potcjenjivanja onih koje je kod kuće ostavio, razmetanje materijalnim dobrima, neadekvatnim ulaganjima u stvari i dobra za koje nema pravih potreba, samo da bi se pred drugima istaknuo. Sve to može još pratiti i težnja za brisanjem veze s domovinom, što se očituje u maćehinskom odnosu spram njezina duhovnog lika, zapuštanjem vlastita jezika i kulturne baštine, a i nebrige za vlastitu djecu da ostanu u sferi hrvatskog jezika i njegove kulture.

U vezi sa svim tim pitanjima važno je još nešto. Nije ni sporedno s kakvim je emocijama naš čovjek napustio svoj rodni dom. Ako je centar emocija ipak ostao u zemlji, tada će on činiti sve što mu je moguće da bi se vratio kući, i nažalost, obratno: razrušeni centar emocija koji bi trebao simbolizirati tu vezu s domovinom, onemogućuje u subjektivnom smislu povratak našem čovjeku kući. Tada će on činiti sve da se u nju ne vrati, pogotovu ako su mu negativne emocije ostale u domovini.

To se, zasigurno odnosi na one koji su ostali u domovini, a koji predstavljaju članove obiteljskog domaćinstva i najbliže rodbine takvog radnika. Ne budu li oni sudjelovali u pozitivnom trendu povratka svojih najbližih članova, uspjeh će zasigurno izostati. Nemala je ovdje i uloga mjesne Crkve ili Crkve iseljenja koja je dužna podržavati i pozitivne trendove povratka.

Napose je teška situacija u onim slučajevima kada je i obitelj otišla skupa s glavom obitelji van, jer tada može popustiti i posljednja veza koja veže naše ljude s domovinom. Ovdje je više nego ikad potreban rad naše Crkve i naših misionara.

Mnoge obitelji naših ljudi vani, ili one u kojih je jedan dio ostao u domovini, mogu biti samo kvantitativno, ali ne i kvalitativno cjelovite, jer je unutar pojedinih članova došlo do takve situacije i odnosa, pa i poremećaja i sukoba, koji, na kraju mogu uzrokovati rastavu među roditeljima, pri čemu, dakako, najviše ispaštaju djeca koja postaju emocionalno poremećena. Jedna od posljedica je neuspjeh u školi. Naime, uvijek je tada riječ o emocionalno deficitarnim obiteljskim sredinama u kojima je izostao autoritet jednoga ili, čak, i oba roditelja, u odgoju i obrazovanju njihove djece. Često su silom prilika djed i baka, unatoč poodmakloj dobi, silom reaktivirani da obavljaju dužnosti s manje ili više uspjeha. Pojavljuju se pedagoški zapuštena djeca, a kad se tomu pridruži i činjenica nastave na stranom jeziku, tada već možemo govoriti o potpunom poremećaju u školskoj sferi.

Jedna od negativnih posljedica boravka naših ljudi vani je i neadekvatna potrošnja, odnosno ulaganja u-šteda u ono što nije promišljeno i ne donosi pravu korist.

Tako se u domovini grade goleme kuće, često ne zato što su potrebne, nego zbog društvenog prestiža. One se podižu na nedovoljno prometno povezanim područjima, koja ni u budućnosti neće zasigurno predstavljati atraktivne naseobine da bi se u njima razvila neka samostalna privredna djelatnost.

Isto tako ima i nepotrebnih ulaganja u ono što ne može pružiti realne šanse za povratak kući. Ulaže se u raznovrsna poljodjelska oruđa, iako na takvim posjedima, osim starih ljudi, i nema više nikog tko bi ih iskoristio i s njima radio. Isto tako ulaže se u ono što se čini trenutno konjukturno, ali danas to više nije, jer ima i odveć ljudi-povratnika koji se u pojedinim našim regijama bave uvijek istim zanimanjima: prevozništvo, ugostiteljstvo, koje može donijeti spretnijima i neke izvanredne i brze prihode, ali samo do onog trena kad svega toga ne bude previše, kao što je već sada situacija u nas.

Svi ti neuspjesi do kojih dolazi zbog nedovoljne pripremljenosti naših ljudi u planiranju povratka, stvaraju u njima mnoge negativne emocije koje ih mogu dovesti do potpune otuđenosti spram svoje domovine, a tada subjektivno stanje postaje osnovnom smetnjom da se promotre realne mogućnosti povratka.

Neki noviji procesi u vezi s migracijama

Samo se po sebi razumije da nije jednostavno ni lako pronaći rješenje kako bi se omogućio povratak naših ljudi u domovinu. U tom planu moraju biti obuhvaćene sve strukture našeg društva, i službene, i pojedinci.

I stoga valja ubrzanije poraditi na razvoju nedovoljno razvijenih regija iz kojih ti naši ljudi dobrim dijelom potječu. Treba računati s novim navikama i promjenama u mentalitetu čemu je svatko podložan, pogotovu ako dulje vremena izbiva izvan domovine. Svemu tomu treba pridružiti određene privredne mjere zemalja gostoprimstva kojima se one žele riješiti nepotrebne radne snage, pri čemu se, naravno, interesi naše zemlje i zemlje poslodavaca ne moraju nužno podudarati. Strani se poslodavac želi riješiti onoga što ni našoj privredi nije momentalno potrebno, a to je nekvalificirana radna snaga.

Istodobno visokokvalificirani stručnjaci koji ostaju vani, mogli bi korisno poslužiti našoj privredi kao moderni organizatori procesa proizvodnje i prenositelji onog što su vani naučili.

Treba poticati naše ljude da ulažu svoju ušteđevinu u one privredne grane koje će mu pružiti realnu korist. Mjesto prekomjernih »kafića«, često puta sumnjive namjene, treba stimulirati ulaganja naših ljudi u tzv. »malu privredu« ili u uslužni obrt, jer su te djelatnosti napose deficitarne u našim gradskim središtima. Važno je nadalje usmjeriti povratku zemljišnom posjedu one koji nisu postigli ni za dugotrajna bo-

STRANCI U SAVEZNOJ REPUBLICI NJEMAČKOJ

Stanje 30. 9. 1981.

Došli iz države	Muškarci	Žene	Djeca ispod 16 god.	Ukupno
Belgija	7.617	7.767	1.936	17.320
Danska	3.908	6.905	1.468	12.281
Francuska	31.038	33.607	7.759	72.304
Grčka	117.688	98.431	83.184	299.303
V. Britanija	44.912	31.617	10.278	86.807
Irska	3.079	2.779	391	6.249
Italija	312.852	166.035	145.618	624.505
Luksemburg	2.354	1.730	442	4.526
Nizozemska	50.857	45.231	12.670	108.748
Ukupno iz Evrop. ekonomske zajed.	574.305	394.002	263.746	1,232.043
Jugoslavija	289.348	205.734	142.231	637.313
Maroko	20.152	7.080	12.143	39.373
Portugal	43.579	36.249	29.589	109.417
Španjolska	80.826	56.461	39.668	176.955
Tunis	12.097	5.371	6.660	24.128
Turska	597.827	393.216	555.268	1,546.311
Ukupno izvan Evr. ekon. zajednice	1,043.829	704.111	785.559	2,533.499
Ukupno svih stranaca	2,079.411	1,384.720	1,165.648	4,629.779

JUGOSLAVENSKI GRAĐANI PO UZRASTIMA

Ispod 6 godina:	57.000	Od 21 do 35 god:	211.500
Od 6 do 10 god:	45.700	Od 35 do 45 god:	155.000
Od 10 do 15 g:	34.400	Od 45 do 55 god:	83.700
Od 15 do 18 g:	14.300	Od 55 do 65 god:	19.300
Od 18 do 21 g:	11.900	Iznad 65 god:	4.600

Podaci dobiveni od: Der Bundesminister für Arbeit und sozialordnung.

ravka vani nikakvu stručnu spremu. Njima treba savjetovati da svoj novac ulože u opremu takvih posjeda koji će im, bez iluzija o nekom bogaćenju preko noći, pružiti solidnu životnu bazu.

No, oni koji se, zacijelo više neće vratiti ne smiju prestati biti predmet naše pozornosti i naše brige. Postoje mnoge mogućnosti, a Crkva je na to najprije pozvana, da se u granicama mogućnosti takvi ipak odupru totalnoj asimilaciji i da se na određen način održe u sferi domovine, njezine kulture i jezika. To se odnosi i na one koji su otišli daleko preko Atlantika u novu domovinu.

A KOLIKO IMA HRVATA?

Vrlo su oskudni podaci o nacionalnom sastavu stanovništva koje odlazi iz Jugoslavije na rad u inozemstvo. Jugoslavenska služba za zapošljavanje ne evidentira nacionalnost radnika za koje posreduje prilikom zapošljavanja u stranim zemljama. Ni statistički podaci zemalja koje primaju jugoslavenske migrante ne sadrže njihovu nacionalnu strukturu. Očito je da se ovo značajno strukturno obilježje migracija iz Jugoslavije nedovoljno statistički prati.

Jedini pouzdaniji podaci o nacionalnoj strukturi vanjskih migranata iz Jugoslavije dobiveni su prilikom redovnog popisa stanovništva i stanova Jugoslavije 1971. godine. Tada je egzaktno utvrđeno da Hrvati sudjeluju u poratnim vanjskim migracijama iz Jugo-

slavije više od bilo kojega drugog naroda ili narodnosti koje žive na području Jugoslavije (Tab. I.).

U sastavu ukupnog stanovništva Jugoslavije Hrvati čine 22,1%, a među radnicima koji su se 1971. godine nalazili na radu u inozemstvu udio Hrvata je bio 39,0%. Dok je prosječna stopa radnika-vanjskih migranata iz Jugoslavije bila 3,3, ona je u Hrvata 5,8!

Smatramo da nema naroda u Evropi s tako visokom stopom radnika koji su našli zaposlenje izvan svoje domovine.

Treba pritom imati u vidu da je ta stopa izračunana usporedbom *aktivnih* migranata s cjelokupnim stanovništvom hrvatske nacionalnosti. Međutim, kada bi se poslužili podatkom dobivenim Popisom stanovništva i stanova iz g. 1971. po kojem je u Jugoslaviji bilo aktivno 43,3% od ukupnog broja stanovništva, to znači da je od ukupno aktivnih Hrvata (oko 1,960.000) na radu u stranim zemljama bilo čak 13,4%!

Nakon Popisa stanovništva g. 1971. ne raspolažemo više podacima o promjenama nacionalne strukture vanjskih migranata iz Jugoslavije. Poznavanje unutarnjih i vanjskih uvjeta u kojima su se kretali migracijski tokovi nakon g. 1971., dopušta zaključak da se odnos Hrvata i drugih narodnosti među vanjskim migrantima iz Jugoslavije nije znatnije izmijenio. Sve do privrednih poremećaja u zemljama Zapadne Europe, 1973—74. godine, povećao se udio u vanjskim migracijama iz Jugoslavije, migranata iz jugoistočnih dijelova Jugoslavije, a to znači da se prvih nekoliko godina nakon Popisa nešto smanjio udio Hrvata među ukup-

Tabela I. Nacionalni sastav stanovništva Jugoslavije i radnika iz Jugoslavije na radu u inozemstvu*

Nacionalnost	Ukupno stanovništvo		Radnici u inozemstvu		Stope vanjskih migranata**
	broj	%	broj	%	
Crnogorci	508.843	2,5	5.260	0,8	1,0
Hrvati	4,526.782	22,1	261.721	39,0	5,8
Makedonci	1,194.784	5,8	38.298	5,7	3,2
Muslimani	1,729.932	8,4	40.565	6,0	2,3
Slovenci	1,678.032	8,2	46.856	7,0	2,8
Srbi	8,143.246	39,7	191.342	28,5	2,3
Albanci	1,309.523	6,4	34.748	5,2	2,7
Mađari	477.374	2,3	19.552	2,9	4,1
Ostali i nacionalno neopredijeljeni	954.456	4,6	33.566	4,9	3,5
UKUPNO	20,522.972	100,0	671.908	100,0	3,3

* Prema rezultatima Popisa stanovništva i stanova 1971. godine
** Broj radnika u inozemstvu na 100 stanovnika

nim brojem vanjskih migranata iz Jugoslavije. Međutim, isto se tako može pretpostaviti da su restriktivne mjere zemalja prijema migranata koje su nastupile nakon spomenutih privrednih poremećaja, manje pogodile migrante hrvatske nacionalnosti, jer su oni zbog dužeg boravka, bolje kvalifikacijske strukture, itd., bili manje prinuđeni od drugih na prisilan povratak kući.

Čini se da su i brojčani podaci o ukupnom broju aktivnih jugoslavenskih vanjskih migranata koji su dobiveni Popisom iz g. 1971., dosta pouzdan pokazatelj brojčanog stanja i krajem 70-tih godina. Naime, nakon naglog rasta do kraja g. 1973., postepeno se smanjuje broj radnika iz Jugoslavije u zapadnoevropskim zemljama.

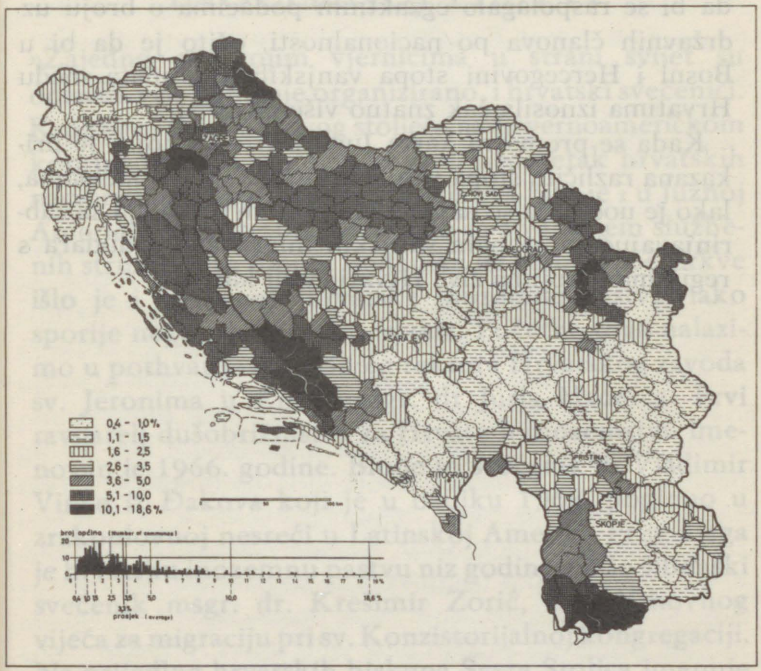
U sklopu Sistema stalnog praćenja migracija (SOPEMI) koji je uspostavila Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) u Parizu, kao i na osnovi statističkih podataka zemalja prijama migranata, procijenjeno je da je krajem 1980. bilo na radu u europskim zemljama 693.000 jugoslavenskih radnika. Taj je broj veoma podudaran s onim koji je utvrđen u Popisu stanovništva Jugoslavije 1971. godine (671.908). Prema spomenutom izvoru statističkih podataka koje prikuplja OECD, procijenjeno je da je krajem g. 1978. bilo u evropskim zemljama ukupno 415.000 izdržavanih članova obitelji jugoslavenskih migranata. Ako je među njima udio Hrvata podjednak udjelu koji je Popisom stanovništva Jugoslavije utvrđen za aktivne migrante, tj. 39,0%, to znači da je od procijenjenog ukupnog broja aktivnih i uzdržavanih vanjskih migranata iz Jugoslavije u evropskim zemljama krajem g. 1980. koji je iznosio 1,108.000 bilo Hrvata oko 432.000, imajući u vidu prirodni prirast stanovništva hrvatske nacionalnosti od g. 1971. do g. 1980. (oko 290.000), proizlazi da je stopa vanjskih migranata među oko 4,800.000 Hrvata, iznosila krajem 1980. g. 9,0! Dakle, gotovo jedna desetina Hrvata sudjeluje neposredno u suvremenim vanjskim migracijama!

Tabela II. Udio Hrvata i drugih naroda i narodnosti u ukupnom stanovništvu i među radnicima na radu u evropskim zemljama iz SR Hrvatske, SR Bosne i Hercegovine i SAP Vojvodine*

Dijelovi SFR Jugoslavije	Ukupno stanovništvo			Radnici na radu u inozemstvu					Stopa vanjskih migranata**				
	Svega	Hrvati broj	%	ostali broj	%	Svega	Hrvati broj	%	ostali broj	%	Prosjek	Hrvati	Ostali
SR Hrvatska	4426221	3513647	79,4	912574	20,0	224722	195353	86,9	29369	13,1	5,1	5,6	3,2
SR Bosna i Hercegovina	3746111	772491	20,6	2973620	79,4	137351	58236	42,4	79115	57,6	3,7	7,5	2,7
SAP Vojvodina	1952533	138561	7,1	1813972	92,9	60545	5501	9,1	55044	90,9	3,1	4,0	3,0
Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Vojvodina ukupno	10,124865	4,424699	43,7	5,700166	56,3	422618	259090	61,3	163528	38,7	4,2	5,9	2,9
Ostali dijelovi SFR Jugoslavije	10,398107	102083	1,0	10,296024	99,0	249290	2631	1,1	246659	98,9	2,4	2,6	2,4
SFR Jugoslavija ukupno	20,522972	4,526782	22,1	15,996190	77,9	671908	261721	39,0	410187	61,0	3,3	5,8	2,6

* Prema rezultatima Popisa stanovništva i stanova 19/1. godine
** Broj radnika u inozemstvu na 100 stanovnika

Karakteristično je da u svim dijelovima Jugoslavije u kojima živi u većem broju stanovništvo hrvatske nacionalnosti (Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Vojvodina) — ono ima veći udio među vanjskim migracijama od udjela u ukupnom stanovništvu pojedinog dijela Jugoslavije (Tab. II.). Tako u SR Hrvatskoj Hrvati čine

Udio vanjskih migranata u ukupnom stanovništvu općina Jugoslavije. (Ivo Baučić: Radnici u inozemstvu prema Popisu stanovništva Jugoslavije 1971, Migracije radnika, knjiga 4, Zagreb, 1973.)

79,4% od ukupnog broja stanovništva, a među radnici ma u inozemstvu iz ove su Republike 86,9% Hrvati.

Najočitiji su podaci za SR Bosnu i Hercegovinu u kojoj je 20,6% stanovništva hrvatske nacionalnosti, a u kojoj među zaposlenima u inozemstvu je udio Hrvata čak 42,4%! Među Hrvatima u Bosni i Hercegovini najveća je stopa vanjskih migranata i ona iznosi 7,5. Kada bi se raspolagalo egzaktnim podacima o broju uzdržavnih članova po nacionalnosti, očito je da bi u Bosni i Hercegovini stopa vanjskih migranata među Hrvatima iznosila čak znatno više od 10%;

Kada se promatra karta Jugoslavije na kojoj je prikazana različita stopa vanjskih migracija po općinama, lako je uočiti da se najveći dio tamnih područja sa zabrinjavajućom stopom vanjskih migranata podudara s regijama u kojima žive Hrvati (Vidi kartu).

UKRATKO O HRVATSKOJ INOZEMNOJ PASTVI

»Zajedno sa svojim vjernicima u strani svijet su odlazili, više ili manje organizirano, i hrvatski svećenici. Kroz prvu polovicu ovog stoljeća na sjevernoameričkom kontinentu osnovano je gotovo pedesetak hrvatskih nacionalnih župa, a sličnih inicijativa bilo je i u Južnoj Americi i u Australiji. Usporedo sa stvaranjem službenih struktura za pastvu iseljenika na planu opće Crkve išlo je i sređivanje hrvatske inozemne pastve, iako sporije nego kod drugih naroda. Početke toga nalazimo u pothvatima tadašnjeg rektora Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu msgr. dr Jurja Mađerca. Prvi ravnatelj dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu imenovan je 1966. godine. Bio je to svećenik dr Vladimir Vince iz Đakova koji je u ožujku 1968. poginuo u zrakoplovnoj nesreći u Latinskoj Americi. Prije njega je hrvatsku inozemnu pastvu niz godina vodio šibenski svećenik msgr. dr. Krešimir Zorić, član Vrhovnog vijeća za migraciju pri sv. Konzistorijalnoj kongregaciji. Na prijedlog hrvatskih biskupa Sveta Stolica imenuje 1969. godine ravnateljem hrvatske inozemne pastve msgr. Vladimira Stankovića, prijašnjeg osobnog tajnika kardinala Franje Šepera. Danas hrvatskom inozem-

nom pastvom rukovode dvije institucije: Ravnateljstvo dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu sa sjedištem u Rimu, i Vijeće biskupske konferencije za hrvatsku migraciju sa sjedištem u Zagrebu. Vijeće u Zagrebu ima 15 članova, predsjednikom mu je pom. zagrebački biskup dr Josip Lach, tajnikom msgr. Stanković koji vodi i ured u Rimu. Naš episkopat na svojim plenarnim zasjedanjima često raspravlja o inozemnoj pastvi« (Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1974, str. 941).

»Kad je naše Vijeće g. 1969. započelo svojim radom, mi smo u Zapadnoj Evropi imali 26 hrvatskih katoličkih misija, u kojima je djelovalo 38 svećenika i 26 pastoralnih suradnika. Budući da su pastoralne potrebe diktirale ubrzano slanje većeg broja misionara, Vijeće je nastojalo da u dogovoru s biskupima i redovničkim poglavarima u što kraćem roku pošalje, kako u Zapadnu Evropu tako i u prekomorske zemlje (posebno u Kanadu i u Australiju), potreban broj svećenika... Koncem g. 1979. u hrvatskoj inozemnoj pastvi djelovalo je 140 hrvatskih svećenika koji su u posljednjih 10 godina pošli iz domovine s dekretom našeg Vijeća. Tu treba pripomenuti da u hrvatskim župama i misijama u SAD, Kanadi i Argentini djeluje nekoliko desetaka franjevaca iz mostarske, splitske i zadarske provincije, koje su u posljednjih 15 godina njihovi poglavari poslali neovisno o našoj Biskupskoj konferenciji. Koncem g. 1979. imali smo u Zapadnoj Evropi 110 misija, 138 svećenika (45 biskupijskih i 93 redovnička), 91 socijalnog radnika, 100 pastoralnih

suradnika (57 laika i 43 redovnice). Prema tome, Katolička Crkva je za naše radnike u zemljama Zapadne Evrope namjestila ukupno 329 osoba. A u cijelom svijetu imamo 181 župu ili misiju sa 250 svećenika« (Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine, Zagreb, 1980, str. 55).

Podaci o djelatnicima hrvatske zapadnoevropske pastve pregledno su doneseni na priloženim tablicama. U prvoj polovici 1982. godine nema bitnih odstupanja kako u broju misija tako i osoblja.

O praktičnom radu naših dušobrižnika u zemljama Zapadne Evrope rečeno je u prosinačkom broju »Kane« g. 1981. ovo:

Za svećenike su najnapornije subota i nedjelja, slično kao i u domovini. Ipak, velika je razlika u tome što naši misionari najčešće moraju i po nekoliko stotina kilometara prevaliti da bi mogli subotom navečer i u nedjelju imati na više mjesta mise za svoje vjernike. Neki i u radne dane navečer kod mise okupljaju udaljenije skupine vjernika. Uz mise je povezano ispovijedanje i krštenja, a i vjenčanja nisu rijetka. Negdje se nedjeljom održava i vjeronauk, a često se događa da naši radnici poslije mise traže od svećenika razne informacije, ostavljaju njemu ili socijalnom radniku razne dokumente za prevođenje. U mnogim mjestima ljudi poslije mise ostaju u prostorijama misije i tu se zadrže po nekoliko sati, slušaju glazbu, čitaju novine, razgovaraju, mogu nešto popiti a negdje i pojesti, mogu gledati film, no filmovi i priredbe se obično daju subotom navečer u većim

dvoranama s pozornicama na kojima se izvode igrokazi, recitacije, folklorni plesovi, a poslije razni sastavi sviraju za ples. Mnoge misije imaju i svoje knjižnice pa ljudi mogu ili čitati tamo ili knjigu ponijeti kući, drugi se zabave igranjem šaha, stolnim nogometom ili drugim igrama. Za vrijeme vikenda se održavaju i razna predavanja vrlo širokog spektra: teološkog, medicinskog, pravnog, povijesnog, pedagoškog i dr. Subotom se organiziraju i razni tečajevi: jezika, šivanja i sl. Tog dana djeca i mladi najlakše dolaze na probe sviranja tamburaških grupa, frulica, vježbanja folklora, pripremanja igrokaza i recitacija. Razumije se da su u svim tim aktivnostima svećenicima uvijek pri ruci pastoralni suradnici a nerijetko i socijalni radnici.

A preko tjedna svećenici s pastoralnim suradnicima moraju određene sate biti u župnim uredima jer se mnogi na njih obraćaju telefonom i na taj se način puno posla obavi. Treba sređivati matice i druge službene knjige, ažurirati kartoteku, spremati okružna pisma i biltene, slati razne dopise i obavijesti, pripremati se za vjeronauk koji je prek tjedna ili u dopunskoj jugoslavenskoj školi ili u prostorijama misije. U nekim misijama su vjeronaukom obuhvaćene stotine i stotine naše djece, drugdje ih zbog manjeg broja treba dovoziti u misiju. Neke veće misije imaju dječje vrtiće, u drugima je organizirano pripremanje školskih zadaća uz pomoć našeg osoblja i domaćih kvalificiranih osoba. Za mlade se organiziraju izleti i posebne priredbe. Redovito se vrše posjeti bolesnicima, jer mjesne bolnice jave našoj misiji da tamo leži netko iz Jugoslavije

pa naši svećenici, pastoralni suradnici i socijalni radnici vrlo često osim katolika obiđu i pravoslavne i muslimane i ateiste iz naše zemlje, znaju im donijeti cvijeće, novine, knjige ili se naprosto lijepo porazgovore sa »zemljacima«. U većim gradovima naše svećenike pozivaju i u zatvore pa oni i tu obiđu sve koji s njima žele govoriti bez obzira na nacionalnost i vjeru, a tko želi može prisustvovati misi. Nekada su naše misije bile silno zauzete u traženju posla, sređivanju dokumenata, dozvole boravka, na jugoslavenskim konzulatima su ljudima produživale pasoše kako sami ne bi gubili nadnicu, tražile stanove, intervenirale kod poslodavaca i policije, no danas su se naši ljudi već sami snašli i zbog svake »sitnice« ne traže uslugu svećenika ili socijalnog radnika, no još uvijek ima onih koji traže i takve usluge a to su, u nekim gradovima, ponajčešće nekatolici. Poznato je da naše misije svake godine organiziraju razna hodočašća u marijanska svetišta, da ih predvode naši biskupi, da se organiziraju svečanosti prve svete pričesti i krizme, da se priređuju vjeronaučna natjecanja u obliku »biblijskih olimpijada«. Ne malu brigu misije posvećuju širenju katoličkog tiska, iz domovine se nabavljaju veće količine knjiga vjerskog, povijesnog i beletrističkog sadržaja i to se širi među naše ljude. Dok većina misija izdaje svoje male biltene, drugdje se prešlo na štampanje pravih časopisa kao što su »Živa zajednica« u Frankfurtu, »Povezanost« u Mosbachu, »Naš glas« u Parizu, »Movis« u Zürichu, »Naši razgovori pod ruhrskim nebom« u Bochumu i sl. Te i vjerske

časopise iz domovine narodu se dijeli ili prodaje kod nedjeljnih misa, šalje poštom, ili donosi u obitelji prigodom pastoralnih posjeta u božićnom vremenu ili preko godine.

Socijalni rad je sastavni dio redovitog djelovanja u svim misijama koje je Katolička Crkva osnovala za iseljenike i radnike na privremenom radu u inozemstvu. No on u pojedinim zemljama ima različite organizacijske oblike, ovisno o prilikama i mogućnostima Crkve u dotičnoj zemlji. Tu je stvar najbolje organizirala Crkva u Saveznoj Republici Njemačkoj za čiji Caritasverband i njegova savjetovališta za španjolske, talijanske, portugalske, grčke i naše radnike je rečeno: »U tim savjetovalištima socijalni radnici: pomažu pojedincima i obiteljima u njihovim osobnim i stvarnim teškoćama i upoznavaju ih s prilikama u Njemačkoj; upozoruju ih na pomoć državnih i crkvenih ustanova; nastoje strane radnike tako osamostaliti da mogu sami sebi pomoći pri zastupanju vlastitih interesa; stranim radnicima i Nijemcima omogućuju uzajamne kontakte radi međusobnog upoznavanja i boljeg razumijevanja njihovih različitih mentaliteta i običaja. Međutim, težišta socijalnog rada trebaju biti: pomoć obitelji savjetovanjem i konkretnom pomoći u različitim prilikama, npr. u zdravstvenim i stambenim pitanjima, bračnim problemima, pitanjima odgoja i obrazovanja djece, međusobnom povezivanju obitelji, te informiranje o novim zakonima i propisima; pomoć djeci i mladeži savjetovanjem i konkretnom pomoći, npr. pronalaženje mjesta u dječjim obdaništima i

vrtićima, oganiziranje pomoći pri rješavanju domaćih zadaća, pronalaženje mjesta za naučnike, međusobno povezivanje mladeži, te pomoć ugroženim ili kažnjavanim maloljetnicima; pomoć u obrazovanju odraslih, naročito pri učenju njemačkog jezika ali i općeg obrazovanja i doškolovanja; pomoć u organiziranju slobodnih aktivnosti: sportskih i kulturnih priredaba, potom susreta stranih radnika međusobno i s Nijemcima« (Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine, Zagreb, 1980, str. 212).

U uvjetima privremenog ili trajnog boravka izvan domovine svako organizirano djelovanje među iseljenicima i radnicima na privremenom radu ima nužno i jednu nacionalnu notu koja ide za očuvanjem kulturnog identiteta dotične etničke skupine. Zato i vrhovne crkvene vlasti potiču sve djelatnike u inozemnoj pastvi neka se u svom radu zalažu za očuvanje tog identiteta. U svojem pismu kard. Baggiu Državni tajnik njegove Svetosti kardinal Casaroli povodom proslave Iseljeničkog dana 1981. g. kaže: »Ivan Pavao II na apostolskim putovanjima što ih je poduzeo kroz ove tri godine nije propuštao prilike govoriti iseljenicima prikazujući stvarnost njihova religiozno-kulturnog identiteta kao snagu koja je sposobna ižarivati vjeru i kao vrijedno sredstvo misijskog djelovanja, kao snagu s kojom je Crkva uvijek računala kroz svu dvotisućljetnu povijest spasenja ostvarujući utjelovljenje Evanđelja u različite kulture. Bit će dosta navesti ulomak govora što ga je Sveti Otac upravio poljskim migrantima u Njemačkoj 16. XI. 1980. Papa je osobito isticao neke značajne

rečenice i svečane izjave što su je biskupi Evrope uputili svijetu u jubilarnoj godini sv. Benedikta zaštitnika Evrope: »Sloboda i pravda zahtijevaju da ljudi i narodi imaju dovoljno prostora za razvoj vlastitih vrijednosti. Svaki narod, svaka narodna manjina ima vlastiti identitet, tradiciju i kulturu.« Na to je Vrhovni Svećenik nastavio: »Stoga svatko mora čuvati, proučavati i razvijati ono što u sebi nosi, ono što je u njemu, što mu je zapisano u srce; mora se sjećati svoje zemlje, baštine u kojoj je odrastao, koja ga je oblikovala i koja predstavlja sastavni dio njegove duhovnosti i osobnosti. Čovjek svjestan svog identiteta koji potječe od vjere i kršćanske kulture, djedova i otaca, sačuvat će svoje dostojanstvo, steći će poštovanje drugih i bit će punovrijedni član društva u kojem živi.«

Slijedećeg dana, tj. 17. studenoga 1980. papa je u Mainzu govorio mnogim nacionalnim skupinama na njihovim jezicima. Tada se na hrvatskom jeziku obratio i Hrvatima ovim riječima:

»Dragi moji Hrvati! Rado pozdravljam vas koji u tako velikom broju živite i radite ovdje u Njemačkoj. I dok ovdje radite, neka vaše misli budu uz vaše roditelje, uz vaše obitelji, uz vašu djecu koji su ostali u Hrvatskoj i koji toliko misle na vas i mole za vas. Ostanite im uvijek vjerni. Nastavite dalje svojim pohađanjem crkve i vršenjem nedjeljnih dužnosti. Budite primjer ostalim katolicima u ovoj zemlji. Ponavljajući sa psalmistom koji je molio: 'Neka se osuši desnica moja, Jeruzaleme, ako tebe zaboravim', vi kažite: 'Neka se osuši desnica moja,

Bože, ako zaboravim svoju svetu Crkvu, svoju obitelj i svoj hrvatski narod.«

HRVATSKA PASTVA U ZAPADNOJ EVROPI
(Stanje u listopadu 1979.)

Red. br.	Zemlja	Broj misija	Soc. radnici	Pastoralni sur.			Svećenici		
				laici	redovnice	ukupno	biskupijski	redovnici	ukupno
1.	Austrija	8	—	7	4	11	3	12	15
2.	Belgija	2	—	1	—	1	2	—	2
3.	Danska	1	—	—	—	—	1	—	1
4.	Engleska	1	—	—	—	—	1	—	1
5.	Francuska	4	—	—	5	5	3	3	6
6.	Italija	2	—	—	—	—	1	1	2
7.	Nizozemska	1	—	—	—	—	—	1	1
8.	Norveška	1	—	—	—	—	1	—	1
9.	Njemačka	82	91	44	34	78	30	68	98
10.	Španjolska	1	—	—	—	—	1	—	1
11.	Švedska	3	—	—	—	—	2	1	3
12.	Švicarska	4	—	5	—	5	—	7	7
	Ukupno	110	91	57	43	100	45	93	138

REDOVNICE U HRVATSKOJ ZAPADNOEVROPSKOJ PASTVI
(Stanje u listopadu 1979.)

Red. zajednice	sestre
1. Školske sestre sv. Franje sarajevske provincije	10
2. Školske sestre sv. Franje mostarske provincije	7
3. Školske sestre sv. Franje splitske provincije	7
4. Dominikanke	4
5. Služavke Malog Isusa	3
6. Milosrdne sestre sv. Vinka Paulskog	3
7. Marijine sestre	2
8. Franjevke od Bezgrešne (Šibenik)	2
9. Franjevke Bezgrešnog Začeća (Dubrovnik)	2
10. Karmelićanke Bož. Srca Isusova	1
11. Sestre Svetog Križa	1
12. Salezijanke	1
Ukupno	43

PRIPADNOST HRVATSKIH MISIONARA ZAPADNE EVROPE
(Stanje u listopadu 1979.)

I. Redovnici

Red. zajednica	svećenici
1. Franjevci splitske provincije	33
2. Franjevci zagrebačke provincije	11
3. Franjevci mostarske provincije	9
4. Franjevci sarajevske provincije	8
5. Trećoreci	8
6. Salezijanci	5
7. Dominikanci	5
8. Isusovci	5
9. Konventualci	4
10. Salvatorijanci	2
11. Karmelićani	1
12. Serviti	1
13. Franjevci zadarske provincije	1
Ukupno	93

II. Biskupijski svećenici

Biskupija	svećenici
1. Zagreb	14
2. Sarajevo	9
3. Mostar	5
4. Split	4
5. Krk	3
6. Banja Luka	1
7. Bar	1
8. Dubrovnik	1
9. Hvar	1
10. Rijeka	1
11. Senj	1
12. Šibenik	1
13. Zadar	1
14. Essen	1
15. Köln	1
Ukupno	45
Ukupan broj redovnika i biskupijskih svećenika	**138**

SADRŽAJ

Uvod 7

CRKVA PRED ČINJENICOM HRVATSKOG ISELJAVANJA U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI 9

HRVATI U SUSJEDNIM ZEMLJAMA 15

Austrija 16

Madžarska 23

Rumunjska 28

Čehoslovačka 32

Italija 34

HRVATSKI ISELJENICI U SJEVERNOJ AMERICI

Sjedinjene Američke Države 39

Kanada 68

HRVATSKI ISELJENICI U JUŽNOJ AMERICI

Argentina 94

Bolivija 104

Brazil 108

Čile 109

Paragvaj 120

Peru 121

Urugvaj 124

Venezuela 127

HRVATSKI ISELJENICI U AUSTRALIJI I NOVOM ZELANDU

Australija 131
Novi Zeland 149

HRVATSKI ISELJENICI U AFRICI

Južnoafrička Republika 154
Hrvatska oaza u Zambiji 159
Uskrs među našim radnicima u Libiji 126
Hrvatski radnici na izgradnji Sueskog kanala 165

ISELJAVANJE U ZEMLJE ZAPADNE EVROPE

Između dva rata 172
Poslije drugog svjetskog rata 178
A koliko ima Hrvata? 194

UKRATKO O HRVATSKOJ INOZEMNOJ PASTVI 201

1218
1982

HRVATSKI ISELJENICI U AUSTRALIJI I NOVOM ZELANDU
Australija ... 131
Novi Zeland ... 149
HRVATSKI ISELJENICI U AFRICI
Južnoafrička Republika ... 154
Hrvatska oaza u Zambiji ... 159
Uskrs među našim radnicima u Libiji ... 170
Hrvatski radnici na izgradnji Sueskog kanala ... 165
ISELJAVANJE U ZEMLJE ZAPADNE EVROPE
Između dva rata ... 172
Poslije drugog svjetskog rata ... 176
A koliko ima Hrvata? ... 190
UKRATKO O HRVATSKOJ INOZEMNOJ PASTVI ... 201

1218
1982

U-H 18. Ua. 02

ZNAKOVI I GIBA

Nac. i sveuč. biblioteka
u Zagrebu
21
405785

NACIONALNA I SVEUČILIŠNA BIBLIOTEKA ZAGREB
990369358